

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI**

TÜRK İSLAM EDEBİYATINDA ÂŞİK VE ZÂHİD

Hüsrev Derviş UĞUR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
PROF. DR. AHMET YILMAZ**

KONYA - 2010

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Hüsrev Derviş UĞUR
(İmza)

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Hüsrev Derviş Uğur tarafından hazırlanan TÜRK İSLAM EDEBİYATINDA ÂŞİK VE ZÂHİD başlıklı bu çalışma 18.06.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı Başkan
Prof. Dr. Ahmet Yılmaz

Ünvanı, Adı Soyadı Üye
Prof. Dr. Dilek Uzun

Ünvanı, Adı Soyadı Üye

İmza
İmza
İmza

ÖNSÖZ

Türk edebiyatı içerisinde uzun soluklu bir edebiyat dönemi olan ve çeşitli isimlendirmeler yanında daha çok divan edebiyatı veya klasik Türk edebiyatı adı ile anılan eski Türk edebiyatı dönemi her bakımdan verimli ve parlak bir edebî dönemdir.

“Türk İslam Edebiyatında Âşık ve Zâhid” adını taşıyan bu çalışma, genel bir anlam ifade eden bir başlık altında olsa da esas itibariyle tezin kapsamı Sözlüklerimizde, Dinî kaynaklarımızda, Türk halk edebiyatında, Divan edebiyatında, kısacası Türk İslam edebiyatında âşık ve zâhit kavramlarının karşıladığı anlamı inceleyerek; aralarındaki fark ve benzerlikleri, Türk kültürünün âşığa ve zahide bakış açısını örnekleriyle tespit edip halkın muhayyilesindeki farklı âşık ve zâhit tiplerini araştırmaktır. Tezin ana konusu Divan edebiyatını temsil yeteneğini haiz Fuzuli Divanındaki Âşık ve Zâhit tiplerinin incelenmesi, tasnif edilmesi ve örneklendirilmesidir.

Yapmış olduğumuz bu incelemenin giriş bölümünde edebiyatımızda mecazlar üzerinde durarak âşık ve zahid tipinin mecazi değerini tanımlamaya çalıştık. “Kaynaklarda Âşık ve Zâhid” adını taşıyan birinci bölümde, sözlüklerde ve dini kaynaklarda âşık ve zahid kelimelerinin anlamları üzerinde durduk. “Türk İslam Edebiyatında Âşık ve Zâhid” adlı ikinci bölümde ise Âşık edebiyatı, Anonim halk edebiyatı ve Dini Tasavvufî halk edebiyatındaki âşık ve zahid anlam ve algılayışların örneklerle vermeye ve açıklamaya çalıştık. Ayrıca her bölümün sonuna da bir değerlendirme yazısı yazmayı uygun gördük.

Bu incelemenin temelini oluşturan “Divan Edebiyatında Âşık ve Zâhid’e Fuzuli Örnekleme” adlı üçüncü bölümde ise genel olarak divan edebiyatında âşık ve zâhid tipinden bahsettikten sonra Fuzûlî divanındaki âşık ve zâhid tiplerini tespit etmeye ve bu tiplerin tahlil, tasnif ve indeksini çıkarmaya çalıştık. Ancak bazı beyitlerin âşığa hitap edip etmediği konusunda tereddütlerimiz olmuştur. Biz bu tereddütleri konumuzla ilintili gördüğümüz “ey can, ey gönül,

ey Fuzûlî” gibi soyut nidâları ve beyitlerin hitap ettiği gizli özneleri de inceleme sahasına dâhil ederek gidermeye çalıştık.

Divanı baştan sona inceleyerek konumuzla ilgili gördüğümüz ya da görebildiğimiz bütün âşık ve zahid tiplerini fişleyip tasnifli ve indeksli bir şekilde sunmaya çalıştık. İndeks işleminde esas aldığımız kaynak Ali Nihat Tarlan Hocamızın Fuzûlî Divanı Şerhi olup incelemeyi gazel no, beyit no ve sayfa no olarak belirttik.

İncelememiz sırasında mâsivâdan el çekmiş asık tipi(24 beytte) ile mâsivâyâya gönlünü kaptırmış âşık tipi(2 beytte) arasında tezat gibi görülen bazı durumların aşığın hallerinden olduğunu düşündük ve çalışmamızda yer verdik.

Çalışmamızda karşılaştığımız âşık ve zahid tiplerinin her birisi için en az üç beyit örnek vermeyi uygun gördük ve kalan beyitleri indeksledik, bazı âşık ve zahid tipleriyle yalnızca bir ya da iki beyitte karşılaştık ancak, bu tipleri yine de çalışmamıza dâhil etmekte fayda gördük.

Bu çalışmada bana yardımcı olan hocam Prof. Dr. Ahmet Yılmaz’a teşekkürlerimi sunarım.

Hüsrev Derviş Uğur

Konya 2010

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hüsrev Derviş UĞUR	Numarası: 044246031003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Edebiyatı	
	Danışmanı	Prof. Dr. Ahmet YILMAZ	
Tezin Adı		Türk İslam Edebiyatında Aşık ve Zahid	

ÖZET

Türk İslam Edebiyatında Âşık ve Zâhid adını taşıyan bu tezin asıl konusu, Sözlüklerimizde, Dinî kaynaklarımızda, Türk halk edebiyatında, Divan edebiyatında, kısacası Türk İslam edebiyatında âşık ve zâhit kavramlarının karşıladığı anlamı inceleyerek; aralarındaki fark ve benzerlikleri, Türk kültürünün âşığa ve zâhide bakış açısını örnekleriyle tespit edip halkın muhayyilesindeki farklı âşık ve zâhit tiplerini araştırmaktır.

Tezin ana konusu Divan edebiyatını temsil yeteneğini haiz Fuzuli Divanındaki Âşık ve Zâhid tiplerinin incelenmesi, tasnif edilmesi ve örneklendirilmesidir. Asıl konuya geçmeden önce Türk İslam Edebiyatında âşık ve zâhid motifinin ne şekilde geliştiği örneklerle izah edilmiştir.

Âşık ve zâhid kavramlarının her ikisi de müspet (olumlu) anlamları ifade etmektedirler. Birbirini tamamlayan ya da doğuran bir anlam ilişkisine ve iniltisine sahiptirler. Aşktan ismi fail olarak türeyen âşık sevmesinin sonucu olarak sevdiği dışındaki bazı şeyleri terk etme doğası ve tabiatına sahiptir. Zühd ve Zâhid kavramı önceleri aşkın bir sonucu olarak görülmüştür. 11.yüzyılda Yusuf Has Hacip “Kutadgu Bilig” adlı alegorik eserinde Odgurmış ismindeki

zahide akıbeti, irfanı ve dünyanın faniliğini temsil ettirerek o yüzyılda zahid isminin edebiyatımızda henüz aşınmadığını göstermiştir. Daha sonraki dönemlerde âşıkların çoktan geçtikleri bir aşama olarak görülmeye başlanmış, Bizzat âşıklar tarafından küçümsenmiş ya da daha fazlasını gören ve bilen âşıklar için küçük bir anlamı ifade etmiştir. Çünkü zâhid terk makamlarından sadece dünyayı terk edebilmekte, bunu da cennette kavuşmayı umduğu huri, gılman ve şarap için yapmaktadır. Hâlbuki âşık ise ukbayı da benliğini de ve hatta terk etmişlik düşüncesini de terk edebilecek kadar aşka mübteladır.

Bu tezden çıkan sonuç şudur: Türk İslam edebiyatı boyunca hakiki ve mecâzî aşk gibi farklı aşk anlayışları, âşık oluş şekilleri bakımından farklı âşık motifleri veya âşıkların aşklarını ifade şekilleri bakımında farklı ifade şekilleri olagelmıştır. Ancak özellikle 11.yüzyıldan sonra şiirde semantik kırılmaya uğrayarak kaba sofu, duygusal inceliğine sahip olmayan, aşığı şarap içtiği için kınadığı, ayıpladığı halde tüm ibadetlerini cennette gitmek (şarap içmek) için yapan zâhid ekseriya aşık tiplerinin kadim rakibi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: divan şairi, divan edebiyatı, gazel, beyit, halk edebiyatı, tasavvuf, din, aşk, âşık, züht, zahit, dünya.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hüsrev Derviş UĞUR	Numarası: 044246031003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Edebiyatı	
	Danışmanı	Prof. Dr. Ahmet YILMAZ	
Tezin İngilizce Adı		Lover and Prayerful in the Turkish Islamic Literature	

ABSTRACT

The main subject of the this thesis that bears the title "Lover and Prayerful in the Turkish Islamic Literature is to examine meanings of the lover and prayerful concepts in our Dictionaries, Religious Sources, Turkish Folk Culture, Divan Literature, in brief in the Turkish Islamic Literature; to determine differences and similarities between them with the perspective of Turkish culture to the lover and prayerful and search different types of lover and prayerful in the imaginations of people.

The main subject of the thesis is to examine, classify and sample types of lover and prayerful in Fuzuli Divan which has got the capacity to represent Divan literature. Before going on the main topic, it's exemplified in which form the lover and prayerful motifs in the Turkish Islamic Literature were developed.

Both lover and prayerful concepts imply positive meanings. They have got a meaning relationship and endophasia which completes or creates each other. As a result of his love, the lover whose name is derived from love has got a nature and character of leaving thins excepting those he likes. Piety and prayerful concepts were first considered as a result of love. In the 11th century, Yusuf Has Hacip had the prayerful named Odgurmuş represent aftermath, comprehension

and mortality of the world in his allegoric work titled “Kutadgu Bilig” and showed that the name prayerful was not worn out in that century. In the subsequent period of times, it was begun to be considered as a stage that was passed through by lovers a long time ago, underestimated by the lovers themselves or had an inconsiderable meaning for the lovers who saw and knew more thing., because prayerful could only leave the abandonment rank and he does so for the houri, gillman and wine that he hopes to meet in heaven whereas lover is so addicted to love insomuch as leaving uqba, self-respect and even the thought of desolation.

The result from this thesis is that: throughout the Turkish Islamic Literature, there had been different understanding of love such as real and figurative, different love motifs in respect of the forms of falling in love or different expression forms in terms of expression forms, but especially after the 11th century, poem was also exposed to semantic break and the prayerful who does not have religious and emotional kindness and whose all the prayers are only to go to heaven and who condemns and blames lover as he drinks wine had been a long time rival especially for the lover types.

Key Words: divan poet, divan literature, lyric, couplet, folk literature, mysticism, religion, love, lover, piety, prayerful, world.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
YÜKSEK LİSANS TEZ KABUL FORMU	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYNAKLARDA ÂŞIK ve ZÂHİD	7
1.1. Sözlüklerde Âşık ve Zâhid	7
1.1.1 Sözlüklerde Âşık	7
1.1.2. Sözlüklerde Zâhid	7
1.2. Dini Kaynaklarda Âşık ve Zâhid.....	8
1.2.1. Dini Kaynaklarda Âşık.....	8
1.2.2. Dini Kaynaklarda Zâhid.....	10
1.3 Değerlendirme:.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK İSLAM EDEBİYATINDA ÂŞIK ve ZÂHİD.....	13
2.1. Âşık Edebiyatında Âşık ve Zâhid.....	13
2.1.1 Âşık Edebiyatında Âşık.....	13
2.1.2 Âşık Edebiyatında Zâhid.....	20
2.2 Anonim Halk Edebiyatında Âşık ve Zâhid	21
2.2.1 Anonim Halk Edebiyatında Âşık	21
2.2.2 Anonim Halk Edebiyatında Zâhid	26
2.3. Dini Tasavvufi Halk Edebiyatında Âşık ve Zâhid	27
2.3.1 Dini Tasavvufi Halk Edebiyatında Âşık	27
2.3.2 Dini Tasavvufi Halk Edebiyatında Zâhid	31
2.4 Değerlendirme:.....	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİVAN EDEBİYATINDA ÂŞIK ve ZÂHİD'E FUZÛLÎ ÖRNEĞİ	36
3.1 Divan Edebiyatında Âşık	36
3.2 Divan Edebiyatında Zâhid	38
3.3 Fuzûlî Divanında Âşık Tipi	39
3.3.1 Âşığın Şekil Özellikleri	39
3.3.1.1 Âşığın yüzü kırmızıdır	40
3.3.1.2 Âşığın vücudu kıl gibi incedir	40
3.3.1.3 Âşığın üstü başı paramparçadır	42
3.3.1.4 Âşığın yüzü sarı saçı aktır	42
3.3.2. Âşığın Ruh Özellikleri	43
3.3.2.1 Âşık aşktan sonsuz zevk alır	43
3.3.2.2 Âşık dert ve cefa ile mutlu olur	44
3.3.2.3 Âşık hal ehlidir	46
3.3.2.4 Âşık bir güzele âşık olmadan yapamaz	46
3.3.2.5 Âşığın gönlü hep gamlıdır	47
3.3.2.6 Âşık sürekli ağlamaktadır	48
3.3.2.7 Âşık çok sıkıntı çekmiştir ama hep sevmiştir	50
3.3.2.8 Âşık dermansız bir derde mübteladır	51
3.3.2.9 Âşık hep şükreder belâdan korkar	52
3.3.2.10 Âşık geceyi gündüzü ayırt edemez	53
3.3.2.11 Âşık gece sabaha kadar uyumaz	54
3.3.2.12 Âşık huzursuz ve sabırsızdır	55
3.3.2.13 Âşık rakipten incinmektedir	55
3.3.2.14 Âşık ahu efgan eder	55
3.3.3 Âşığın Sosyal Özellikleri	57
3.3.3.1 Âşık düşmanın tan etmesinden üzülmez	57
3.3.3.2 Âşığın nasihata ihtiyacı yoktur	58
3.3.3.3 Âşık avaredir boş gezer	60
3.3.3.4 Âşık gurbettedir	61
3.3.3.5 Âşık fakirdir	63
3.3.3.6 Âşık yalnızdır	64

3.3.4. Âşığın Maşukla İlişkisi	65
3.3.4.1 Âşık hem sever hem de sevilir.....	66
3.3.4.2 Âşık sevgilide kendini mahveder	66
3.3.4.3 Âşık aşk yüzünden rezil-rüsvâdır	67
3.3.4.4 Âşık sevgiliye canını kolayca verebilir	68
3.3.4.5 Âşık sevgiliye zalim diyemez.....	70
3.3.4.6 Âşık sevgilinin cefasını ihsan olarak görür	71
3.3.4.7 Âşık sevgiliye sorduğu sorulara cevap alamaz.....	72
3.3.4.8 Âşık gamdan öldüğü halde söylemez.....	73
3.3.4.9 Âşık gözünü açar açmaz sevgiliye hayran olmuştur	74
3.3.4.10 Âşık sevgilisinin nazına hayrandır	76
3.3.4.11 Âşık sevgilisi için ömrünü harcar.....	76
3.3.4.12 Âşık sevgiliden sadece onu ister.....	77
3.3.4.13 Âşık hararetle bir aşkla sever	77
3.3.5 Âşığın Dünyaya Bakışı	78
3.3.5.1 Âşık külhan köşesini tercih eder	78
3.3.5.2 Âşık mâsivâdan el çekmiştir.....	80
3.3.5.3 Âşık aştan başka her yaptığı işi boş görür	82
3.3.5.4 Âşık mâsivâyâ gönlünü kaptırmıştır.....	83
3.3.6 Âşığın Dine Bakışı	84
3.3.6.1 Âşıklar hidayet yolunun yolcularıdır.....	84
3.3.6.2 Âşık mihrap karşısında namaza durmaz.....	85
3.3.6.3 Âşık cehenneme girmez	86
3.3.6.4 Âşığın mihrabı kabe kavseyn'dir.....	88
3.3.7 Âşığın Benzerlikleri	89
3.3.7.1 Âşığın ciğeri kebaba gözyaşı kana benzer.....	89
3.3.7.2 Âşığın ahından yıldırımlar çıkar.....	90
3.3.7.3 Âşık kendini Mecnun'la kıyaslar.....	90
3.3.7.4 Âşık kendini Ferhat'la kıyaslar	92
3.3.7.5 Âşığın gözü inci saçar gönlünden duman yükselir.....	93
3.3.7.6 Âşık pervane gibidir	95

3.3.7.7 Âşık kendisini sevgilinin itine benzetir	97
3.4 Fuzuli Divanında Zâhid Tipi	98
3.4.1 Zâhid'in Şahsi Özellikleri	98
3.4.1.1 Zâhid'in idrak mertebesi düşüktür	98
3.4.1.2 Zâhid kendini akıllı sanır ama cahildir	99
3.4.1.3 Zâhid kendini bilmez	100
3.4.1.4 Zâhid eğri görüşlüdür	101
3.4.1.5 Zâhid miskin hasis ve bencildir	102
3.4.1.6 Zâhid talihsizdir	102
3.4.2 Zâhid'in Dini Durumu	103
3.4.2.1 Zâhid riyakârdır	103
3.4.2.2 Zâhid mihraba karşı namaz kılar	104
3.4.2.3 Zâhid halktan gizli şarap içer	105
3.4.2.4 Zâhidin dini güzel bir din değildir	106
3.4.2.5 Zâhidin amacı sadece huri ve gılmandır	107
3.5 Zâhidin Âşıkla İlişkisi	108
3.5.1 Zâhid âşıklığı inkâr eder	108
3.5.2 Zâhid aşk ehlinin halini bilmez	109
3.5.3 Zâhid âşığı hep üzmektedir	110
3.5.4 Zâhid âşığa nasihat eder	111
3.5.5 Zâhid âşığa sorular sorar	113
3.5.6 Zâhid âşığı mescide çağırır	113
3.5.7 Zâhid âşığı şaraptan ve kadından men eder	114
SONUÇ	117
BİBLİYOGRAFYA	119

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
ank.	: Ankara
ans.	: Ansiklopedi
A.S.	: Aleyhi's selam
bk.	: Bakanız
C	: Cilt
ev.	: Çeviren, evirenler
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
G	: Gazel
hızl.	: Hazırlayan, hazırlayanlar
Hz.	: Hazreti
İst.	: İstanbul
Prof.	: Profesör
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TÜRDAV	: Türkiye Kalkınma ve Dayanışma Vakfı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

İnsanın duygusu, düşüncesi ve hayali sınırsızdır. Evren ise zenginliği, güzelliği ve belirsizliği ile göz alıcı ve etkileyicidir. Buna karşı hayatı ve dünyayı, soyut ve somut yönleriyle ifade eden doğal dile ait göstergeler, kelime kavram ve deyişler sınırlıdır. Bu nedenle edebiyatta farklı duygu, düşünce ve hayallerin, yeni olay ve durumların zihinde oluşturduğu görüntü ve tasarımlar ancak mecazlar ve mazmunlar yoluyla ifade edilebilmiştir.

Anlatımı daha etkili kılmak ve söze canlılık kazandırmak amacıyla başvurulan mecaz, Türk dilinin zenginliğinin de bir göstergesi kabul edilebilir. Türkçede kullanılan sözlerin çoğunda mecâzî bir yön bulunmaktadır. Atasözleri, deyimler, kalıplaşmış sözler, ikilemeler, birleşik fiiller bunlardan bazılarıdır. Anlatıma güç katmak amacıyla kullanılan mecazlar, bir dili konuşan toplumun dünya görüşünü, gelenek, görenek ve inançlarını, düşünme biçimini, nükte ve buluşlarını ortaya koyar. Aynı zamanda dilin kendine özgü olan ve onu diğer dillerden ayıran yönünü oluşturur. Sevgilinin boyu yerine "selvi, elif, şimşâd, Tûbâ, ar'ar, fitne, kıyamet vs.", dudağı yerine "lal, câm, şirin, hokka, Mühr-i Süleyman, ateş, kan, gonca, gül, âb-ı hayat, Kevser vs.", yüzü yerine "şems, âyine, ıyd, âyet, kible, gülsen vs." kullanılması bu türdendir.¹

Klâsik Türk şiiri metinleri, geniş bir coğrafyada Osmanlı kültürüyle benzer kültür ekseninde yaşayan Arap ve Fars kültürünün maddî manevî birçok unsurunu bünyesinde birleştirmiş bir edebiyatın ürünüdür. Metinlerin anlaşılması ve anlatılması eskiden olduğu gibi bugün de edebî, ilmî bir çalışma sahası olarak önemini korumaktadır. Sosyal yapımızın, birçok âmilin etkisiyle hızla değişmesi neticesinde bu edebiyatın anlam dünyasına ruh veren, belki kendi döneminde gündelik hayatın bir parçası olan ancak bu edebiyata ait metinleri ele alan günümüz okuyucusunun yaşam sahasından uzaklaşmış birçok malzeme vardır. Edebî metinlerin daha iyi anlaşılması, realite ile mecaz arasında edebî sanatlarla kurulan anlam bağının zihinde belirginleşmesi, böylece edebî metinden alınan

¹ İskender Pala , "Mazmunun Mazmunu" Dergâh , İstanbul ,Ocak 1993, s.35

zevkin daha canlı hâle gelmesi, klâsik mazmunların yeniden yorumlanması gereğini ortaya koymaktadır.²

Divan edebiyatını özellikle divan şiirini tanıtan birçok kaynak, onun kendine özgü bir mazmunlar dünyasının varlığından, mazmunlara dayalı soyut bir dili olduğundan, divan şairinin anlatmak istediğini mazmunlar aracılığıyla anlattığından, hatta divan edebiyatının bir mazmunlar edebiyatı olduğundan söz eder. Osmanlıca sözlüklerde, mazmunun yanı sıra “mazzmûn-ı kelâm, bikr-i mazzmûn, mazzmûn-ı şi'r, mezzâmîn-i tâze, mazzmûn-gûy, mazzmûn-perdâz vb.” mazzmûnla ilgili tamlamalara yer verilir.³

Sözlükler mazmunun Arapça “zımn” kökünden geldiğini bildirdikten sonra kelimeye edebiyatla ilgili iki karşılık verirler. Bunlardan ilki “mefhum, mana, meal” ikincisi ise “nükteli, cinaslı, sanatlı söz”dür. Söz konusu kaynaklardan bazılarında mazmun için; “Mazmun, kalıp benzetmeye, klişeleşmiş mecaza denir”⁴ tanımına yer verilir. Bazı kaynaklarda ise kelimenin edebiyat terimi olarak anlamı; “cümle, beyit ya da beyitler içerisindeki gizli olan sanatlı anlam” diye açıklanmıştır.⁵ Öte yandan, söz konusu edilen eserlerden bazılarında yazılışı daha eski tarihli olan Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı adlı ansiklopedik sözlükte ise mazmunla kastedilen eski edebiyat dilindeki “bilinmeyen şerhe muhtaç sözler”dir.⁶ Nitekim esas yazılış tarihi 1941 olan eserin başındaki “Tebrik ve Teşekkürler” başlıklı takrizinde de Tahir Olgun, mazmun için; “Divanlarda olan kapalı sözler” ifadesini kullanmaktadır.⁷

Böylece divan edebiyatının ömrünü tamamladıktan sonra yazılmış onu tanıtan değişik kaynaklarda, mazmuna farklı anlamlar verildiği açıktır. Anılan muhtelif kaynaklarda mazmunla ilgili verilen bu tanıtıcı bilgileri özetleyecek olursak: “Mazmun, düşüncenin zekâyâ dayalı olarak beytin içine gizlenmiş hâli,

² İbrahim Halil Tuğluk Metin şerhi için gerekli bir kaynak: resimli mazmunlar sözlüğü *turkishstudies* Volume 4 Issue 6 s.428, 2009

³ Mine Mengi (Prof. Dr.) "Mazmun Üzerine Düşünceler", Dergah, S. 34.

⁴ Mehmed Çavuşoğlu'nun "Mazmun", *Türk Dili*, S. 388-389, Ank. 1984, s. 198-205

⁵ Halûk İpekten 'in, *Fuzûlî, Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Bazı Şiirlerinin Açıklamaları* s.114.

⁶ Ahmet Talat Onay , *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, haz.Cemâl Kurnaz , T. Diy. Vak. Yay. Ank.1992

⁷ age. Tahir Olgun , *Tebrik ve Teşekkürler*, Ön söz, 1943, s.LXV

inanç, din, efsane, örf, gelenek, kültür ve yaşama biçimine göndermeli olarak kodlanması ve klasikleşmiş, kalıplaşmış, ortak teşbihler sistemidir. Aynı kültürel havayı teneffüs eden, aynı inanca sahip, aynı malzemeyi, aynı sabit kurallar içinde kullanan şairlerin ortak mecazlarıyla örülen ve kalıplaşan bir şeydir.”⁸

Bir sözün (beyit, mısra) altında gizli olan manâdır." Kelimenin ilk göze çarpan özelliği ise gizlilik. Yani: "Bir manâ veya mefhûmu, özelliklerini çağrıştırmak kelime grupları içinde gizleme sanatına mazmun denir," Bu manâsıyla mazmun hem bir oyun, hem bir hüner ve hem de bir sanattır. Beyitte gizlenen mazmunu keşfedebilen okuyucu, şiirle sağlıklı bir bağ kurar, okuduğu şiirden hoşlanır ve gerçek manâsını anlamış sayılır. Divan şiirinin en cazip tılsımı, karizması ve güzel-ligide burada gizlidir. Şairin hüneri derecesinde okuyucu da şiirden zevk duyacaktır. Bir bakıma, divan şiirinin mazmunu, halk şiiri geleneğinde âşıkların muamma asmalanna benzer. Çünkü esas olan, beyit (veya halk şiirinde kıt'a) üzerinde dikkatle düşünüp gizli güzelliği görebilmek, keşfede-bilmektir. Öyleyse diyebiliriz ki mazmun, lûgaz veya muamma beyte teksif edilmiş bir benzeridir ve her beyitte görülemeyen, bir çeşit şaire özel sanat oyunudur. Belki biraz abartmayla, Osmanlı semai kahvelerinde halkın muamma çözmesine karşı; aydınların çeşitli edebî mahfellerde mazmun çözdüklerini söylemek bile mümkündür.⁹

Düşündürücü, ince ve derin anlamlı sözler insanlar tarafından kolaylıkla anlaşılabilir ifadeler değildir. Kültürü ve anlama düzeyi gelişmemiş kişiler ile Türkçeyi öğrenmekte olan yabancıların mecazları ve mazmunları anlama konusunda karşılaştıkları sorunların en büyük nedeni, bu sözlerdeki gerçek anlamın dikkate alınıp, işin mecâzî boyutunun kavranamamasıdır. Mecaz dikkate alınmadığında, söz konusu ifadenin gerçek anlamı insanlara çok şey ifade etmemekte, söyleyiş inceliği ve estetiği anlaşılabilir değildir. Mecazlar ve mazmunlar toplumun hayal gücünün derinliğini ve estetik zevkini yansıtan göstergelerdir. Bunların anlaşılabilmesi için toplumun kültürünün “yaşam biçimi,

⁸ Nurullah Çetin, *Şiir Çözümleme Yöntemi*, Ankara 2004, s. 85.

⁹ İskender Pala, “Mazmunun Mazmunu” *Dergâh*, İstanbul, Ocak 1993, s.36

his, duygu, düşünce, anlayış düzeyi ve hayat felsefesinin” iyi kavranması gerekmektedir. Bu gereklilik sağlanmadığı sürece bir milletin edebi eserleri anlaşılammakta ve değeri hakkıyla takdir edilememektedir.

Bu itibarla bizim bu çalışmamıza konu olan Türk İslam edebiyatında âşık ve zâhid tipleri de yüklendiği anlamlar açısından dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Klasik Edebiyat ve Tasavvufî Edebiyat geleneğinde bu ikilem, yüzyıllar boyunca edebiyatımızda kullanılmıştır. Fuzûlî, Rind ü Zâhid isimli Farsça mensur eserinde zâhirî ilimleri temsil eden Zâhid (baba) ile bâtınî ilimleri temsil eden Rind’i (oğul) tartıştırmıştır.¹⁰ Karşılıklı konuşmalar şeklinde tertip edilen bu eserlerde, Zâhid’in ve Rind’in hemen her konuşmasından sonra, söylediklerini destekleyici nitelikte Farsça bir rubai veya kıta yer alır. Eserin tercümesine Muhâvere-i Rind ü Zâhid denmesinin sebebi de, baştan sona kadar iki kişinin karşılıklı konuşmasından ibaret olmasıdır.¹¹

Aşksızlığın simgesi olan zahid, Rind-ü zâhid ikileminde kuru sofu (zahid-i huşk) olarak tanımlanmaktadır. Rind ve Zahid divan edebiyatında boğaz boğaza gelen birbirine zıt iki tiptir.¹²

Tanrı’ya ibadet ve züdhle ulaşmayı öngören zâhidlik ile bunun ancak aşkla mümkün olacağını savunan rindlik kavramlarının kişileştirildiği bu alegorik eserde Rind gönlü, Zâhid’se akli temsil etmekte; bu iki kavramın şairin iç dünyasındaki çatışması işlenmektedir. Kahramanların baba-oğul olması ve hikâyenin bir babanın oğluna öğütlerinden meydana gelmesi eseri eğitim ve öğretim açısından da kıymetli kılmaktadır. Eser boyunca en ağır inanç konularını Rind ile Zâhid’in ağzından geniş bir çerçevede tartışılmaktadır.¹³

Âşık divan şairlerinin hüviyetidir. Divan şairleri şahsen nasıl bir hayat takip ederlerse etsinler, daima dünya alâyişinden uzak bulunmak, maddeye kıymet

¹⁰ Fuzûlî, Rind ile Zâhid, Çeviren: Hüseyin Ayan, MEB Yayınları, Ankara 2001.

¹¹ Nurgül Sucu, Sâlim’in Rind ü Zâhid Tercümesinin Fuzûlî’nin Rind ü Zâhid’i _le Mukayesesi, Türkiyat Araştırmaları dergisi, s.149

¹² Ağâh Sırrı Levent, Divan Edeb. Kelimeler Ve Remizler, Mazmunlar Ve Mefumlar, S.558

¹³ Fuzûlî, *Rind ü Zâhid*, Metni Hazırlayan: Kemal Edib Kürkçüoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1956, s. 8.

vermez görünmek isterler. Onlar için cihanın bir pul kadar değeri yoktur. Daima rintlikten bahsetmeleri laubali ve derbeder görünmeleri bundandır. Ağzına bir katre içki koymayanların bile zaman zaman meyhaneden, şaraptan ve sakiden bahsetmeleri de,yalnız bazı hakikatleri tasavvufi remizlerle ifade etmek istemelerinden değil belki rint ve derbeder görünmek arzusuna uymalarındandır.

Zahid ise ham sofunun hüviyetidir. Rintlîği şiar edinen divan şairi, zahitten hiç hoşlanmaz. Her hadiseye çatık kaşla bakan, her mubahı haram sayan, her hükmü kafası ile denk olan kara kaplı kitaptan çıkararak ham ve kaba sofu onun menfurudur (düşmanıdır). O bilir ki, her tabii harekete günahdır diye şahadet parmağını kaldıran zahidin hususi hayatı kitabın kabı gibi karadır.¹⁴

Âşık ve zahid tipleri uhdesinde bulunan bu özellikler aynı zamanda Türk İslam edebiyatı seyri içerisinde toplumsal bir öz eleştiri olarak da algılanabilecek bir nitelik göstermektedir. Çünkü eline kalemi alan ve aşk temasında şiir yazan her şair âşık portresinin içerisinde kendini tanımlamaktadır.

Klasik edebiyatımızda ve halk edebiyatımızda ideal insan olarak âşık tasvir edilmiş ve âşık gizli öznesiyle şiirler yazılmıştır. Farklı duygu ve düşünce inceliğine sahip şairler olumlu bir insan tipi olan âşık penceresinden hayata bakmışlar ve zâhidi ağyar (gayr), rakîb, kâfir, şeytan tipleri gibi olumsuz bir tip olarak algılayarak kendilerine hasım telakki etmişlerdir. Böylelikle doğruluklar ve yanlışlıklar âşık ve zâhid tipleri ile somutlaştırılarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu itibarla âşıklar zâhidleri; sahte seyyid, kuru sofu, samimiyeti olmayan bir şeyh, söylediklerini uygulamayan bir vaiz olarak nitelendirmişlerdir. Kendilerini ise veli, rind, kalender ve arif olarak tanıtmışlardır.¹⁵

Âşıklar; aşkı, aşk yolunu, âşığı, mâşuku, zahidi, rakibi tanımlayarak hem toplumu eğitmeye çalışmışlar hem de döneminin sosyolojik yapısına ışık tutmuşlardır.

¹⁴ Agâh Sırrı Levent, a.g.e., S.558

¹⁵ M. Muhsin Kalkışım, Nâbî'de Zâhid Ve Vâiz Eleştirisi Nâbî'de Zâhid ve Vâiz Eleştirisi / Nabi's Criticism of Prayerful and Preacher", Journal of Qafqaz University, Fall 2002, s.65-72.

Yüzyıllar süren Türk İslam edebiyatında aşk anlayışı hakiki (ilahi) ve mecâzî (insani) olmak üzere iki şekilde kendini göstermektedir.¹⁶

Bu aşk anlayışları edebiyatımızda mecazlı anlatımla birlikte o kadar zenginleştirilmiştir ki bazen mecnun gibi insani aşk neticesi olarak ilahi aşk, bazen Yunus gibi ilahi aşk sonucu insani aşk ortaya çıkmıştır. Bu aşklar birbirinin nedeni olduğu kadar tamamlayıcısı olarak da görülmüştür.

Tasavvufî şiirdeki mecazlı anlatım, zamanla öyle bir noktaya varmıştır ki, şairlerin çok zaman hangi türden aşkı terennüm ettikleri anlaşılabilir olmuştur. Nitekim İbnü'l-Arabî, sevgilisinin güzelliklerini övdüğü zannedildiği için, şiirlerine bir de şerh yazmak zorunda kalmıştır.¹⁷

Bu anlamda edebiyatımızdaki mecazları, “İstiare, alegori, mecaz-i mürsel, teşbih, tezat, telmih, mübalağa, teşhis, intak” edebi sanatlar ve mazmunları tanımaya ihtiyaç vardır. Tabî ki bu sanatların ışığında edebiyatımızı, kültürümüzü, kültürümüzün içerisinde yer alan bazı kavramları ve dolayısıyla kendimizi daha iyi tanımamız gereklidir.

Biz bu çalışmamızda âşık ve zâhid kavramının Türk İslam edebiyatında nasıl yer aldığını, mecâzî anlamda düşünüldüğünde tip özelliklerinin neler olduğunu kaynaklardan, halk edebiyatından ve Fuzuli divanından örneklendirerek ortaya koymaya çalıştık.

¹⁶ İskender Pala, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. Akçağ Yay, ank.1998, s.53.

¹⁷ Beşir AYVAZOĞLU, Aşk Estetiği, Ötüken. İstanbul ,1999,s.70.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYNAKLARDA ÂŞIK ve ZÂHİD

1.1. Sözlüklerde Âşık ve Zâhid

1.1.1 Sözlüklerde Âşık

Aşk, sözlüklerde aşığın kalbine vaki olan muhrik bir keyfiyet¹⁸ özlemek¹⁹ anlamlarına gelmektedir. Âşık kelimesi, Arapça ışk, aşk'dan ism-i fail olup; güzel ve çekici bir konuya bağlanan kişi,²⁰ çekici bir nesneye karşı tutkusu olan, aşırı seven kimse,²¹ bir kimseye veya bir şeye çok kuvvetli sevgi duyan kimse²² anlamlarına gelmektedir. Bu anlamların yanında günlük dilde âşık kelimesi; bir başkasını aşkla seven kimse, karasevdalı, bir kadınla ilişki sürdüren erkek, dalgın ve unutkan kimse²³ gibi anlamlara gelmektedir.

1.1.2. Sözlüklerde Zâhid

Zühd sözlüklerde; soğuk ve ilgisiz davranmak, rağbet etmemek, yüz çevirmek,²⁴ ilgi duymamak, değersiz bulmak,²⁵ kanaatkâr olmak; nefsi ve dünyevî arzuları terk etmek, Allah korkusuyla gûnahtan kaçınıp kendini ibadete vererek dünyadan el etek çekmek anlamlarına gelmektedir.²⁶

Zâhid ise, Arapça zühd (zhd)kelimesinden ism-i fail olup; dünyadan yüz çeviren, dünyayı terk edip dinin emirlerine titizlikle riayet eden, zühd ve takva sahibi, zühd ve salah ile muttasıl olan sofı, perhizkâr kimse anlamlarına gelmektedir.²⁷

¹⁸ *Asri Kamus (İlaveli) Ahter-i Kebir Arapça-Türkçe Büyük Lügat*, Osmanlı Yay.

¹⁹ *Divan-ı Lügat-it-Türk Dizini IV*, TDK Yay: 524, 1986.

²⁰ *Görsel Büyük Genel Kültür Ans. C.2*, s. 897.

²¹ *Meydan Larousse*, C.1, s: 777, 1969.

²² İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C.1, s: 195, Kubbealtı Neşr. İstanbul.

²³ *Büyük Larousse*, C.2, s: 925.

²⁴ *Türk Dili Ed.Ans. C.8*, s: 672, Dergah Yay, İstanbul.

²⁵ Y.Nuri Öztürk, "Zühd", *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993, C.13, s. 638; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1996, s. 1168.

²⁶ Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1996, s. 1168.

²⁷ Ayverdi, *a.g.e.*, C.3, s: 3469.

Nitekim konuyla ilgili kaynaklarda, zühd ve takvalarıyla tanınan ilk mutasavvıfların zâhid adıyla anıldığı kayıtlıdır.²⁸

1.2. Dini Kaynaklarda Âşık ve Zâhid

1.2.1. Dini Kaynaklarda Âşık

Kur'an-ı Kerim'de sevme (hubb) kelimesi otuz dokuz ayette geçmektedir. Bu ayetleri incelediğimizde:

1. İnsanların bazılarının Allah'a ve O'na ibadete duydukları sevgi: *"İnsanlardan bazısı Allah'tan başka şeyleri O'na denk tutar da onları Allah'ı sever gibi sever! İman edenlerin ise Allah'a olan sevgi-aşkları ise onlarınkinden çok daha şiddetlidir-fazladır"*²⁹

2. Allah'ın insanlar içerisinde sevdiği ve bunların özellikleri: *Tövbe edenler, temizlenenler,*³⁰ *Muhsinler,*³¹ *Muttakiler,*³² *Sabredenler,*³³ *Tevekkül edenler,*³⁴ *Adaletle hükmedenler,*³⁵ *Allah yolunda savaşanlar,*³⁶

3. Allah'ın sevmediği insanlar ve bunların özellikleri: *Kâfirler,*³⁷ *Küfürde ve gınahta ısrar edenler,*³⁸ *Zalimler,*³⁹ *Fesat ve Fesatçıları,*⁴⁰ *Kibirlenenler,*⁴¹ *Haddi aşanlar, aşırı gidenler*⁴² *Şımaranlar,*⁴³ *Hain ve nankörler,*⁴⁴ *Çok günahkârlar,*⁴⁵ *İsraf edenler*⁴⁶

²⁸ Ahmet Özalp, "Zâhid", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, s. 311; Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı (Selef-Kelam-Tasavvuf-Felsefe)*, İstanbul 1999, s. 114.

²⁹ Bakara, 2/165.

³⁰ Tevbe 9 /108, Bakara 2/ 222

³¹ Bakara 2/195; Al-i İmran 3 /134,148; Maide 5/13

³² Al-i İmran 3/ 76; Tevbe 9/ 4,7

³³ Al-i İmran 3/146

³⁴ Al-i İmran 3 /159

³⁵ Maide 5 /42; Hucurat 49/9; Mümtehine 60/ 8

³⁶ Saf 61 /4

³⁷ Al-i İmran 3/32; Rum 30/45

³⁸ Bakara 2/276

³⁹ Al-i İmran 3/57, 140; Şura 42/40

⁴⁰ Bakara 2/205; Maide 5/64; Kasas 28/77

⁴¹ Nahl 16 /23; Nisa 4/36; Kasas 28/76; Lokman 31/18; Hadid 57/23

⁴² Maide 5 /87; Araf 7 /55; Bakara 2/190

⁴³ Kasas 28 /76

⁴⁴ Nisa 4 /107; Enfal 8/58; Hac 22/38

⁴⁵ Nisa 4/107

⁴⁶ Enam 6/141; Araf 7/31

4. Züleyha'nın Yusuf (A.S)'a hissettiği kalbini yakıp kavuran sevgisi: *"Şehirdeki bazı kadınlar dedi ki: Azizin karısı (Züleyha) delikanlının nefsini arzulamış, onun sevgisi kalbini yakıp kavurmuş Görüyoruz ki kadın sapıtmuş-çıldırılmış!"*⁴⁷

5. İnsanların dünya hayatı, mal, mülk, kadın, para ve kötülöklere olan sevgisi: *"İnsanlara şu şehvânî duygular tezyin edildi: kadın sevgisi, evlat sevgisi, yağınla altın gümüş sevgisi, at sevgisi, hayvan sevgisi, ekin sevgisi. Aslında bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir. Güzel sonuç ise Allah katında olandır!"*⁴⁸

Şeklinde gruplandırabiliriz.

Allah'ın sevdikleri ile ilgili olarak Habibullah'ı da örnek verebiliriz. Habibullah "Allah'ın sevdiği, sevgili kul" manasında, Peygamberimiz için kullanılan bir isimdir.⁴⁹

Kur'anı Kerimde insanoğlunun yaratılışı ile ilgili olarak bazı ayetler bulunmaktadır. "Rabbin insanoğluna nurundan üflemiş, onlara: Ben sizin rabbiniz değil miyim?" demiş ve kendini şahit tutmuştu. Onlar da: "Evet (belâ) şahidiz..." demişlerdi."⁵⁰ Mevdudi, Tefhimü'l Kur'an adlı tefsirinde bu ayetleri: "Henüz dünya imtihanı başlamadan, Hz. Âdem'in yaratıldığı zaman ve meleklerin de şahit olduğu bir ortamda, bütün nefislerin toplanarak Rabbiyle bir fizik dünyada gerçekleşen ve ahiret gününde hatırlatılacak olan bir anlaşma, sözleşme olarak yorumlamaktadır."⁵¹ Özellikle klasik ve dini tasavvufî alanda şiirler yazmış şairlerimiz bu sözleşme gününe bezm-i elest ismini vermişlerdir. Bezm-i elestteki aşkın ateşiyle yandıklarını, elest meclisindeki aşk şarabından içtiklerini, kalü belâ demeden miraca çıktıklarını⁵² ifade ederek insanın yaratılışındaki hikmetin aşkıta

⁴⁷ Yusuf 12/30

⁴⁸ Al-i İmran 3/14

⁴⁹ Tirmizi, Menakıb,1; Darimi, Mukaddime 8

⁵⁰ Araf, 7/ 172.

⁵¹ Mevdudi, *Tefhimü'l Kur'an, İnsan yay., İstanbul 1997 C.2, s.112,113*

⁵² Faruk K.Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, Ank.1986.Kültür Bak.Yay.No:380,s.126

saklı olduğunu anlatmışlar, aşkın başlangıcını ‘Kalü belâ’ olarak ele almışlar ve bu aşkı hakiki aşk olarak nitelemişlerdir.⁵³

Bu anlayıştaki şairler *Allah’ı göklerin ve yerin nuru*⁵⁴ olarak kabul ederler. Eşyanın yaratılışında ise aşk unsurunu biricik kaynak olarak gösterirler.⁵⁵ Yaşamın amacının Allah’ı tanımak olduğuna⁵⁶ inananırlar. Sonuç olarak ondan geldiği ve yine ona döneceği bilinciyle ve felsefesiyle şiirle yazarlar.⁵⁷

1.2.2. Dini Kaynaklarda Zâhid

Zâhid kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de sadece bir yerde geçmektedir.⁵⁸ Ancak anlam olarak Kur’an’da zühd ve gerekleri hakkında çok sayıda ayet vardır. Bunlar; “Dünya hayatı bir oyundan ve eğlenceden başka bir şey değildir”⁵⁹, “Mal, çoluk-çocuk hepsi dünya hayatının süsleridir, asıl gerçek olan Allah katındaki salih amellerdir”⁶⁰ gibi dünya hayatının boşluğunu ifade eden ayetlerin yanında:

“Bilin ki (ahiret kazancına yer vermeyen) dünya hayatı ancak bir oyundur, bir eğlencedir, bir süstür, aranızda bir övünüştür. Mallarda ve evlâtlarda bir çoğalıştır. (Bunun) misali, bitirdiği nebat ekicilerin hoşuna giden bir yağmur gibidir. (Fakat) sonra o (nebat) kurur da sen (onu) sapsarı bir hale getirilmiş görürsün. Sonra da o, bir çerçöp olur. Ahirette çetin azap vardır, Allah’tan mağfiret ve rıza vardır. Dünya hayatı (ndan faydalanmak) bir aldaniş faydasından başka (bir şey) değildir.”⁶¹ Şeklinde konuya uygun bir örnekle anlatan ayetler de dikkatimizi çekmektedir. Ayrıca doğru algılanıp doğru kullanılmadığında dünyada bize hata yaptırabilecek dünya nimetleri de şöyle sıralanmıştır:

⁵³ İskender Pala, *a.g.e.*, s.53.

⁵⁴ Nûr, 24/ 35.

⁵⁵ Mustafa Tatçı, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, Kültür Bakanlığı Yay: 144, Ankara 1991.

⁵⁶ Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara, 2000, s: 98-99)

⁵⁷ Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, s. 144.

⁵⁸ Yusuf, 12/20

⁵⁹ En’am, 6/32.

⁶⁰ Kehf, 18/46.

⁶¹ Hadid, 57/20

“Kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma güzel atlara, (deve, sığır koyun, keçi gibi) hayvanlara, ekinlere olan ihtiraskârâne sevgi insanlar için bezenip süslenmiştir. Bunlar, dünya hayatının (geçici) birer faydasıdır. Allah (a gelince) nihayet dönüp varılacak yerin bütün güzelliği O’nun nezdindedir.”⁶²

“Kim ahiret ekimi dilerse onun ekinini artırırız. Kim de (sade) dünya ekimini isterse ona da (yalnız) bundan veririz. Ahirette ise onun hiçbir nasibi yoktur.”⁶³

“...(Onlara) de ki: “Dünyanın faydası pek azdır, ahiret ise sakınanlar için elbet daha hayırlıdır. Siz hurma çekirdeğinin ince ipliği kadar bile haksızlığa uğratılmayacaksınız”.⁶⁴

Zühd ve zâhid kavramları ile ilgili olarak hadis kaynakları incelendiğinde; dünya hayatının geçici olduğu,⁶⁵ değersiz olduğu,⁶⁶ dünyanın Allah Teâlâ’nın zikri ile doğru orantılı olarak değer kazandığı,⁶⁷ eğlence yeri olmadığı,⁶⁸ dünyevi ömrün çok kısa olduğu,⁶⁹ tevekkül edilmesi gerektiği,⁷⁰ malın fitne olduğu,⁷¹ temel ihtiyaçlarından başkasına rabet edilmemesi gerektiği,⁷² dünyanın büyüüne kapılmamak gerektiği,⁷³ dünya sevgisinin kötülüklerin kaynağı⁷⁴ olduğu ifade edilmektedir.

Hadis kaynaklarının dışındaki diğer kaynaklar, özellikle tasavvufi kaynaklar, incelendiğinde; konuyla ilgili olarak başka rivayetler de bulunmaktadır.⁷⁵

⁶² Al-i İmran, 3/14

⁶³ Şura, 42/20.

⁶⁴ Nisa, 4/77.

⁶⁵ Tirmizi, Zühd, 44, (IV, 588); İbn Mace, Zühd, 3, (II, 1377, Ha. No: 4110)

⁶⁶ Tirmizi, Zühd, 13, (IV, 560); İbn Mace, Zühd, 3, (II, 1377, Ha. No: 4112)

⁶⁷ Tirmizi, Zühd, 14, (IV, 561); İbn Mace, Zühd, 3, (II, 1378, Ha. No: 4113)

⁶⁸ Tirmizi, Zühd, 16, (IV, 562); İbn Mace, Zühd, 3, (II, 1378, Ha. No: 4114)

⁶⁹ Tirmizi, Zühd, 23, (IV, 566)

⁷⁰ Tirmizi, Zühd, 33, (IV, 573)

⁷¹ Tirmizi, Zühd, 26, (IV, 569)

⁷² Tirmizi, Zühd, 30, (IV, 571-72)

⁷³ Hâkim Tirmizi, Nevâdir, I, 2661, Ebû Hamid Gazali, *İhyâ u Ulûmi’ d-Din*, III, 204.

⁷⁴ Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Yediveren Y., Konya 2001.

⁷⁵ Gazali, *İhyâ*, III, 202 ; İmam Ahmed Rabbani, *Mektubât*, I, 150.

1.3 Değerlendirme:

Kaynaklarda âşık ve zâhid kavramlarının her ikisi de müspet anlamlar ifade etmektedirler. Birbirini tamamlayan ya da doğuran bir anlam ilişkisine sahiptirler. Aşkta ismi fail olarak türeyen âşık, sevgisinin sonucu olarak, sevdiği dışındaki bütün varlıkları terk etme tabiatına sahiptir. İşte bu noktada zühd yani zahidlik yolu başlar; sevdiğinden gayrına rağbet etmeme, sevdiğinden başkasından yüz çevirme şeklinde tedrici bir arınma ve tekâmül süreci devam eder.

Zühd ve Zâhid kavramı önceleri aşkın bir sonucu olarak görülmüştür. 11. yüzyılda Yusuf Has Hacip, “Kutadgu Bilig” adlı alegorik eserinde “Odgurmuş” ismindeki zahide; akibeti, irfanı ve dünyanın faniliğini temsil ettirerek, o yüzyılda zâhid isminin edebiyatımızda henüz aşınmadığını göstermiştir.⁷⁶ Daha sonraki dönemlerde ‘zâhitlik’, âşıkların çoktan geçtikleri bir aşama olarak görülmeye başlanmış, bizzat âşıklar tarafından küçümsenmiş ya da daha fazlasını gören ve bilen âşıklar için küçük bir merhale olarak değerlendirilmiştir.

Gazali İhya’sında “terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i hesti, terk-i terk” terkipleri şöyle açıklamıştır:

Terk-i dünya: Zahid bütün dünya nimetlerini, malı-mülkü ahiret için terk eder.

Terk-i ukba: Arif cenneti ve nimetlerini ilahi temaşa için terk eder.

Terk-i hesti: Salik kendi varlığını da terk ederek hakta fani olur.

Terk-i terk: Kamil arif terki de terk eder, aklında fikrinde terk diye bir kavram kalmaz. Bazıları terk-i dünya eder ama ikide bir dünyayı terk ettiklerini söyler veya bunu düşünürler. Gerçek terk, dünyayı terk etmeyi terkle olur. Burada terkle terk etmeme birdir.⁷⁷

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere, âşık için zühd ve zâhidlik; tekâmül yolculuğunda ancak bir merhaleyi ifade etmektedir. Zaman içerisinde bu yolculuğa katılan insanlar kendilerini ifade etme ihtiyacı duymuşlardır. Bu ifadeler edebi olarak halk ve divan edebiyatımızda yer bulmuştur. Daha sonraki

⁷⁶ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig 1 Metin*, TDK Yay, Ankara, 1991

⁷⁷ Gazali, *a.g.e.*, III, 202 ; İmam Ahmed Rabbani, *a.g.e.*, I, 150.

dönemlerde hem bu yolculuğun öznesi durumundaki insanlar, hem de bu yolculuğu anlatanlar aşk ve zühd ile ilgili çok miktarda müktesebatı ortaya koymuşlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK İSLAM EDEBİYATINDA ÂŞIK ve ZÂHİD

2.1. Âşık Edebiyatında Âşık ve Zâhid

2.1.1 Âşık Edebiyatında Âşık

*Âşık Edebiyatı 15.yüzyılın sonlarından bugüne kadar ki edebiyatımızın bir kolunu teşkil eder.15.yüzyıldan önce âşık edebiyatının yerini tutan iki gelenek vardı: Biri Dini-Tasavvufi Halk Edebiyatı, ikincisi ise destan geleneğidir.*⁷⁸ Âşık sözcüğü Âşık Edebiyatı'nda Divan Edebiyatı ve Dini Tasavvufi Halk Edebiyatı'ndaki anlamlarından farklı bir anlam üstlenmektedir. Daha çok İslamiyet öncesi gelenekteki *“Tonguzların Şaman, Altay Türklerinin Kam, Yakutların Oyun, Kırgızların Bahşı, Oğuzların Ozan dedikleri (sahir)şairlerdir. Sihirbazlık, rakkaslık, musikişinaslık, hekimlik, şairlik gibi birçok vasıfları toplayan bu kişilerin halk üzerinde büyük bir etkileri vardı.”*⁷⁹

İslamiyet sonrası ise:

*“Halk içinde yetişen, deyişlerini sazla söyleyen, sözlü şiir geleneğine bağlı halk şairi.”*⁸⁰

*“Kendisinin veya başkalarının şiirlerini saz eşliğinde çalıp söyleyen ve halk hikâyeleri anlatan saz şairi.”*⁸¹

*“Türk halk edebiyatı geleneğinde, aşağı yukarı XV. yüzyıldan sonra şiirin ve nazım-nesir katışığı bir hikâye çeşidinin temsilcisi olan sanatçı.”*⁸² *“Bir*

⁷⁸ Türk Ansiklopedisi, Ank.1962,c.4,s.54

⁷⁹ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi.*, İst.,1980,ötügen yay.s.67

⁸⁰ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, s. 96.

⁸¹ *İslam Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1991, s: 547.

⁸² *Türk Ansiklopedisi*, İstanbul 1964, C. IV, s: 51.

hazırlığı olmaksızın (irticalen) şiir söyleyen, ekserisi saz eşliğinde şiirlerini okuyan veya halk hikâyeleri anlatan şahıslar.”⁸³

“Saz eşliğinde irticalen, hazırlıksız şiir söyleyen, saz şairi, halk şairi ya da halk ozanı da denilen şairlerin ortak adı”⁸⁴ olarak tanımlanmaktadır. Âşık sözcüğünün kaynağı hakkında ise kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

“Âşıklar, kalemsiz arzıhal yazan, gönül kitabından dilleriyle aracısız şiir üreten sanatkârlardır. Darbımesellerin, hikâyeli türkülerin ustası onlardır. Buldukları toplumun şivelerinin ve nazım şekillerinin de en güzel temsilcileridir.”⁸⁵

Veled Çelebi'nin âşık sözcüğünün Türkçe ışık sözcüğünden geldiği ve Ahmet Talât Onay'ın Veled Çelebi'ye bağlı olarak âşık için “Yüreği aşk ile yanan, kalbi muhabbetle nurlanan kimse.” biçiminde bir tanım ileri sürdüğü Hikmet Dizdaroğlu tarafından belirtilmektedir. Fuad Köprülü de âşık sözcüğünün ışık biçiminde dilimize geçtiğini işaret etmektedir.⁸⁶

Pertev Naili Boratav tarafından “*Türk Halk Edebiyatı'nda aşağı-yukarı XVI. yüzyılın başlarından bu yana belirtilen bir sanatçı tipidir*”⁸⁷ ifadesi ile şekillenen âşık bir hazırlığı olmaksızın (irticalen) şiir söyleyen, çoğunluğu saz eşliğinde şiirlerini okuyan ya da halk hikâyelerini anlatan şahıslar olarak da tanımlanmaktadır.

Pertev Naili Boratav; “*Bu sanatçılar, yaratmak, sanatlarını yürütmek için en iyi ortamı köylük yerlerde, klasik edebiyatın az etkilediği küçük kentlerde, göçebe ya da yan göçebe topluluklarda bulmuşlardır. Âşık, hem yaratıcı bir sanatçı, hem de icracıdır. Düzdüğü şiiri, türküyü okur ama, gerek çağdaşı olan,*

⁸³ *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Devirler, İsimler, Eserler, Terimler, C. 1, S. 4, s: 184.

⁸⁴ Atilla Özkırmı, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, C. 1, s: 135.

⁸⁵ Nâzım İrfan Tanrıku, *Âşıklar Divanı-Günümüz Âşıkları*, İstanbul 1997, s. 6.

⁸⁶ Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara 1966, s. 18-19.

⁸⁷ Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1969, s. 22.

gerek kendisinden önce yaşamış âşıklardan edindiği edebiyat kalıtını bir kuşaktan öbür kuşağa ulaştırmak görevini de üzerine alır.”⁸⁸ demektir.

Saim Sakaoğlu âşık terimi için: “İrticalen şiir söyleyebilen, saz çalabilen kişidir”⁸⁹ tanımını yapmaktadır.

Murat Uraz; “Âşıklar, divan edebiyatı şairleri gibi, şiirlerinin özünü ilimden, düşünüşten ve göze çarpan zümrenin zevkinden aldığı duyulardan değil, gördüğü güzeller ve güzelliklerin en cana yakın olanlarından ve bu yüzden çok defa kabadayılıkla geçen efsanevi maceralardan coşarak (celallenerek) şiir söylerlerdi.”⁹⁰ İfadesiyle belirttiği gibi âşıklar kendi arasından çıktığı halka onların duyuş ve düşünüşleri çerçevesinde ruhlarını okşayacak biçimde saz çalarak hitap ettiklerinden çok sevilmişlerdir.

Mehmet Fuat Köprülü de; “Türk Edebiyatında Âşık Tarzının Menşe ve Tekâmülü” isimli yazısının “Halk Kitlesinin Âşıklar Hakkındaki Telâkkisi” bölümünde “Yine halk arasında dolaşan birçok menkıbeler, bunların maddi ve cismânî aşktan manevî ve ruhanî aşk derecesine yükseldiklerini, saz çalıp şiir söylemeyi de ilâhî vasıtalarla -yâni ya bir mürşidin, pîr’in yahut Hızır Peygamber’in rüyada veya hakikatte tecellisine göre Hak Âşıkları’dır ve ilham kaynakları daima ilâhî”dir.”⁹¹ biçiminde belirtmiştir.

İhsan Hınçer âşıklar için “Âşıklar, halkın his ve düşüncelerinin temsilcisidir. Sazları kâğıt, tezeneleri kalemdir. Bizim düşünüp de bir yığın sözle ifade edemediğimizi, en veciz, en güzel şekilde bir kıt’a halinde veya mısra ile dile getirirler”⁹² diyerek âşıkların en belirgin yönlerini dile getirmektedirler.

Köprülü; “Anadolu’nun muhtelif köşelerinde, hatta bugün bile ‘Âşık’ unvanını taşıyan ve çaldığı sazla kendisinin veya başkalarının şiirlerini terennüm

⁸⁸ Pertev Naili Boratav, “Âşık Edebiyatı”, *Türk Dili, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*, S.207, Aralık 1968, s. 341.

⁸⁹ Saim Sakaoğlu, “Ozan, Âşık Saz Şairi ve Halk Şairi”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Genel Konular*, C.1, Ankara 1986, s. 249.

⁹⁰ Murat (Uraz), *Halk Edebiyatı, Şiir ve Dil Örnekleri*, İstanbul 1933, s. 6

⁹¹ Orhan F. Köprülü, *Köprülü’nün Edebî ve Fikri Makalelerinden Seçmeler*, İstanbul 1972, s. 159.

⁹² İhsan Hınçer, “Halk Şiiri Geleneği”, *Tarla*, Yıl:3, S.24, Mart 1968, s.6

eden şair- çalgıcılara yâni saz şairlerine tesadüf olunmaktadır.”⁹³ diyerek “âşık” ve “saz şairi” terimlerini aynı anlamda kullanmıştır.

Umay Günay: “Âşık tarzı şiir adıyla anmayı uygun gördüğümüz manzum ürünler günümüze kadar saz şiiri veya âşık şiiri terimleriyle ifade edilmiştir.”⁹⁴ diyerek her ikisini de karşılayacak biçimde “Âşık tarzı” deyimini kullanmıştır.

Âşık terimi yerine saz şairi, çöğür şairi, halk aşığı, badeli aşık, ozan terimleri de kullanılmaktadır. Bu terim için kimi yazarlarca “Halk arasında âşık deyimi, genellikle saz şairlerimiz için kullanılır. Bir uyku ya da düş anında, pîr elinden dolu yani aşk badesi içen, maddi dünyasından sıyrılıp mâna âlemine ve gönül zenginliğine, kavuşan bir kimsenin dili çözülür, durup duraksız, kendiliğinden şiir söylemeğe, saz çalmağa başlar.”⁹⁵ açıklaması yapılmaktadır.

M. Adil Özder, ise “Halkımız âşıkları iki bölüme ayırır. Bunlardan ‘Badeli-Hak Aşık’ı’ denilen tipler, birinci sınıfı teşkil ederler. İkinci sınıf aşıklar ise ‘usta malı’ dinleten, yani birinci sınıf aşıkların eserlerini nakleden saz ustalarıdır”⁹⁶ diyerek aşıkları sınıflandırmaktadır.

Âşık edebiyatında Âşık tipi, divan edebiyatının geneli ve tekke edebiyatındaki âşık tipinden farklı bir özellik taşımaktadır. Bu özellik maşukla ilgilidir, soyut ve dini içerikteki maşuk yerine somut elle tutulur bir sevgiliye yönelik ve sesleniş söz konusudur. Ancak sevgili her kim olursa olsun âşık yine ağlamaktadır. Gevheri bir dörtlüğünde bu durumu şöyle anlatır:

Görüp cemalini âşık olduğum

Hakk’ı bir bilersen ağlatma beni

Uğruna serimi feda kıldığım

*Hakk’ı bir bilersen ağlatma beni.*⁹⁷

⁹³ Fuad Köprülü, a.g.e. s. 175.

⁹⁴ Umay Günay, *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara 1986, s.24.

⁹⁵ Feyzi Halıcı, *Âşıklar Geleneği ve Günümüz Halk Şairleri Güldeste*, Ankara 1992, s. 1.

⁹⁶ M.Adil Özder, *Doğu İllerimizde Aşık Karşılaşmaları*, Bursa 1965, s. 7.

⁹⁷ Dilçin,Cem,*Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*,TDK.Yay. Ankara.1997,s.309

Gevheri aşağıdaki dörtlüklerinde âşığın gurbette olduğunu, sevgilisinden ayrı olduğunu ve aşığın ahının yerde kalmayacağına olan inancını şöyle ifade eder:

*O nazlı canana uğrasa yollar
Bize mesken oldu kahveler hanlar
Yârin meclisinde oturan canlar
Hesap etsin yıllar beş midir nedir⁹⁸*

*Bu derdi çekmeyen bimez demişler
Âşık ahı yerde kalmaz demişler
Meftunu ağlatan gülmez demişler
Ezelden böyle bir destandır bu⁹⁹*

Gurbet ile ilgili olarak Karacaoğlan ve Âşık Veysel de dörtlüklerinde ayrılığın aşığa ölümden beter bir acı verdiğini, aşkın onları gurbet illere düşürdüğünü şöyle anlatırlar:

*Seyyah oldum gezdim gurbet illeri
Kar etti bağrıma yeter ayrılık
Söyleyeyim başa gelen halleri
Çok çektim mden beter ayrılık¹⁰⁰*

*Âşık oldum diyar diyar dolaştım
Nerede dertli görsem derdimi açtım
Ey olmaz dermansız bir derde dştm
Hasreti kalbimde yar uyandırır¹⁰¹*

⁹⁸ Dilçin, a.g.e., s.307

⁹⁹ Nurettin Albayrak, "Gevheri" Halk edebiyatı 3, Timaş yay. İstanbul 1998, s.78

¹⁰⁰ Cahit ztelli, Karacaoğlan Yaşamı ve Bütün şiirleri, 9. baskı, zgr yay. İstanbul 1996, s.60

¹⁰¹ Arif Hikmet Par, Aşık Veysel şatıroğlu, Serhat yay., İstanbul 2000

Ercişli Emrah'ta ve Karacaoğlan'da ise âşık mütevası ve yaralıdır ayrıca sır sakalyan bir yapıya da sahiptir:

*Ben aşıkım el göğüste yüz yerde
Gel efendim del sinemi yüz yerde
Yaralarım göz göz oldu yüz yerde
Demem yârim ne yaradır o yara¹⁰²*

*Âşık da aşığı zor ile yıkmaz
Ölse de aşığın hiç sırrı çıkmaz
Benim gönlüm olur olmasa olmaz
Akıttım gönlümü selden ziyade¹⁰³*

Âşık Çeşmî sevgilisin kendisine cefa çektiğini ve bu aşktan dolayı divane olduğunu şöyle ifade eder:

*Sel gelince yıkılmış yar dedim
Al hançeri vur sineye yar dedim
Yeter cevr ü cefa etme yar dedim
Cism ü bedenimi yüz de seyreyle*

*Çeşmiya bin gazel yazdım divane
El bağladım yâre durdum divane
Dedi var yıkıl git behey divane
Aşkın deryasında yüz de seyreyle¹⁰⁴*

¹⁰² Dilçin, a.g.e. s.310

¹⁰³ Cahit Öztelli, a.g.e. s.63

¹⁰⁴ Dilçin, a.g.e. s.311

Âşık Huzuri âşıkların dertli olduklarını ve sürekli bir yâr ile buluşma özlemi içerisinde yâri beklediklerini şöyle anlatmıştır:

*Huzuri dertlidir sadık yârine
Dertsizlerin ağyarı ne yâri ne
Yar va'd etti gelmesini yarına
Yara yarem karşı durdum o yâre.¹⁰⁵*

Karacaoğlan'da âşık sürekli Allah'a dua etmektedir. Ve değişik şekillerde ona yalvarır. Âşığı bazen sevgilisine beddua ederken görürüz, bazen sevgilisinden ayrılmamayı isterken, bazen namerde muhtaç olmamayı isteyen âşık, bazen ahiret güzelliklerini, bazen de ölmeyi istemektedir:

*Hazreti mevladan dileğim budur
Bülbül gibi işin ah-ı zar olsun
Beddua eylemem sana sitemkâr
Gül gibi meskenin diken har olsun¹⁰⁶
Medet medet âlemleri yaradan
Yâri benden, beni imandan ayırma
On sekiz bin âlemleri var eden
Yâri benden beni imandan ayırma¹⁰⁷
Kadir mevlam senden bir dileğim var
Muhannes kuluna muhtaç eyleme
Cennet-i alayı nasip et bana
Sırat köprüsünden yolum bağlama¹⁰⁸
Sular akar ag ırmaktan*

¹⁰⁵ Dilçin, a.g.e, s. 311

¹⁰⁶ Cahit Öztelli, a.g.e., s.200

¹⁰⁷ Cahit Öztelli, a.g.e., s.345

¹⁰⁸ Cahit Öztelli, a.g.e., s.377

*İlik akar on parmaktan
Öldüm yâre yalvarmaktan
Kurtar canım al Allah'im¹⁰⁹*

2.1.2 Âşık Edebiyatında Zâhid

Divan edebiyatında olduğu gibi halk edebiyatında da zâhit ve sufi tipi işlenmiştir, "Her ikisi de münevverlerin, rindlerin sevmedikleri, hasım telakki ettikleri kimselerdir. Hemen her şairin, hatta şeyh ve sufi şairlerin bile şiirlerinde sâfi, zâhid, vaiz tabirlerine sık sık tesadüf olunur." ¹¹⁰ Âşık Edebiyatında da zahid divan edebiyatındaki algılanışından pek farklı değildir. Zâhid yine kaba sofudur ve gösteriş için ibadet etmektedir. Karacaoğlan bu durumu şöyle anlatır:

*Kaba sofu gibi meydana çıkar
Yanaşman yanına nefesi kokar
Tiki gibi her deliğe baş sokar
Hem camide hattab istiyor¹¹¹*

Yine divan edebiyatındaki gibi zâhidin âşıkların halinden anlamadığını Pir Sultan Abdal bir dördlüğünde şöyle ifade etmiştir:

*Vermişim canımı korkmam ölümden
Zahit bilmez gerçeklerin yolundan
Yezit oğlu yezitlerin elinden
Çok demdir didardan kaldım erenler¹¹²*

Zâhid yine kınayıcıdır, âşığı yine hep eleştirmektedir. Kastamonulu Âşık Kemali:

*Bizi tanyleme sakın zahida
Bize erenlerin apdalı derler*

¹⁰⁹ Cahit Öztelli, a.g.e., s.299

¹¹⁰ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Akça Yay. Ankara 1996, s.469

¹¹¹ Cahit Öztelli, a.g.e. s.434

¹¹² Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal Bütün Şiirleri*, 8.Baskı, İstanbul 1996, s.192

Alişma âlemden bir şeye asla

Çıkar dilden hep kılı kalı derler¹¹³

Kastamonulu Âşık Kemali başka bir dörtlüğünde zâhidi muhatap alarak sorması muhtemel soruları onun için cevaplamaktadır:

Sermaye-i aşkı ararsan zahid

Aşıkın çektiği yar cefasıdır

Bade nuş ettiğim sorarsan zahid

Hararet ehlinin dem gıdasıdır¹¹⁴

Bu ve benzeri dörtlüklerde âşıkla zahid arasında sürekli bir çekişmenin olduğu gözlenmektedir. Bu kavga daha çok sevilenin yani maşuğun niteliğiyle ilgilidir. Maşuk Allah ya da resulü olduğu zaman asıl kapışmanın gerçekleştiğini görsek de, âşıklık halinden anlamayan, duygusal bir inceliğe sahip olmayan, sevgiyi ve merhameti mihenk kabul etmeyen zahit her zaman âşığın başvurduğu bir rakiptir.

2.2 Anonim Halk Edebiyatında Âşık ve Zâhid

2.2.1 Anonim Halk Edebiyatında Âşık

Başlangıcı İslamiyet öncesine giden bu edebiyat; halkın duygu ve düşüncelerini, sorunlarını, dünyaya bakışını, kendi diliyle yansıtır. Anonim halk edebiyatının kaynağı, halkın kendisidir. Halkın içerisinde yüzyıllarca süzölmüş olan atasözleri, bilmeceler, maniler, ninniler, türküler, ağıtlar, halk hikâyeleri bu edebiyatın önemli ürünleridir.

Halk hikâyelerinde var olan âşık tipinin en belirgin özelliklerinden birisi çok zaman Hızır'ın veya Pir'in himayesinde olmasıdır. Âşık hikâye süresince birçok engelle ve ölüm tehlikesiyle karşılaşır, fakat koruyucu güç Hızır veya Pir

¹¹³ Kastamonu Halkevi Neşriyat.,*Kastamonulu Aşık Kemali Hayatı ve Eserleri*,Kastamonu,1935

¹¹⁴ Kastamonu Halkevi Neşriyat.,*a.ge.*,

umulmadık bir anda imdada yetişerek âşık bu zor durumdan kurtarır.¹¹⁵ Âşığın manevi güce dayanan kişiliğinin izlerini Gök Dinini temsil eden Şamanların hayatında da bulabilmekteyiz¹¹⁶

Divan-ı Luğati't Türk'te geçen bir ağıtta sevgilisini kaybetmesinden dolayı gece gündüz ağlayan ve acı çeken bir âşık portresi çizilmiştir:

Üdhink meni küçeyür

Tün kün turup yıplayu

Kürdü közüm tavrakın

Yurtlı kalıp ağlayu¹¹⁷

(Aşk bana zulmediyor, gece gündüz durup ağlıyorum, gözüm onu seyreyledi, yurdu şimdi boş kaldı.)

Yine Divan-ı Luğati't Türk'te geçen bir ağıtta aşığın iten bir sevgiyiyle yandığını ve aşığın gözünün yağmur gibi kan satığını ifade eden şu dörtlükler bulunmaktadır:

Könglüm için örtedi

Yetmiş yaşığ kartadı

Keçmiş ühdük irtedi

Tün gün keçüp irtelür¹¹⁸

(Gönlüm içten yandı, olmuş yarayı tırmaladı, geçmiş günleri aradı, gece gündüz geçerek aranır.)

Yığlap udhu artadım

Bağrım başım kartadım

Kamış kutuğ irtedim

Yağmur küni kan saçar¹¹⁹

¹¹⁵ Ali Öztürk, Türk Anonim Edebiyatı, 2.Baskı, İstanbul 1986, s.64

¹¹⁶ Ali Öztürk, a.g.e., s.63

¹¹⁷ Kaşgarlı Mahmut, Divan-ı Luğati't Türk, c.3, s.258

¹¹⁸ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., c.1, s.2450

¹¹⁹ Kaşgarlı Mahmut, a.g.e., c.1, s.2720

(Arkasından ağlayarak bozuldum, bağrımın yarasını deştim, giden saadeti aradım, gözüm yağmur gibi kan saçar.)

Uygur Türklerine ait bir Türküde sevgilisini düşünerek dertlenen bir âşık tipi anlatılmaktadır:

Kasınığımın öyü kadgurur men

Kadgurdukça

Kaşı körtlem

Kavışığısayur¹²⁰

(Yavuklumu düşünüp dertleniyorum, dertlendikçe, kaşı güzelim, kavuşmayı özlüyorum.)

Aşk sebebiyle kul olduğunu ve kebab oduğunu söyleyen bir âşık Anonim Türkü'de söyle seslenmiştir.

Meşeli de dağlar meşeli

Altına kilim döşeli

Kul oldum kebab oldum

Senin sevgine düşeli¹²¹

Erzurum yöresine ait bir türküde âşıkların güzellere sevdasıyla akıllarının başlarından gideceği şu şekilde vurgulanmıştır:

Âşıkların aklın alır

Gerdanda halların senin

Aşığı çöllere salır

Görünse tellerin senin¹²²

Dede Efendi'nin bestelediği bir Türkü'de aşığın gönlünün aşk ateşiyle yandığı ve bu uğurda azarlanmaya kınanmaya razı olduğu şöyle vurgulanmıştır:

¹²⁰ Reşit Rahneti Arat, Eski Türk Şiiri, s.442

¹²¹ Ali Öztürk, a.g.e., s.360

¹²² Ali Rıza Malkoç, *Türküler Bizi Söyler 1-2*, Bursa 2004.

Âşık olalı sen yâre gönül

Yanmakta yürek pür yâre gönül

Tek etme feda sen bu kulunu

Razı oluyor azare gönül¹²³

Yozgat yöresine ait bir Türkü'de Âşık İbrahim âşıkların sürekli ağladığını sevgilisini kendisinde, kendisini sevgilisinde bulduğunu onunla artık birmiş gibi bir halde olduğunu şöyle anlatır:

Âşık olan durmaz ağlar

Hak yoluna gönül bağlar

İki gönlü bir edenler

Yardımcısı Haydar Haydar¹²⁴

Bolu yöresine ait bir Türkü'de Şair Dertli âşıkların sürekli gurbette olduklarını ve sürekli bir kemalat üzere olduklarını şöyle ifade etmiştir:

Âşık olan gezer gurbet illeri

Böyledir mürşidden icazetimiz

Sıdk ile tutmuşuz tevekkül babın

Gün be gün artmakta kemalatımız¹²⁵

Şair Dertli başka bir Türkü'de âşıkların gurbete çıkma sebebini şöyle anlatır:

Âşıkları diyar diyar gezdiren

Hermez bilir zülf-i perişandır

Güzellik hat'molmuş toplanmış sende

Hallerin Yusuf'ın bir nişanıdır¹²⁶

¹²³ Vasfi Mahir Kocatürk, *Saz Şiiri Antolojisi*, Ayyıldız Mat. Ankara 1963, s. 311

¹²⁴ Dr. M.Öcal, *Yozgat'ta Halk Şiirinin Dünü ve Bugünü*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1994.

¹²⁵ Şair Dertli, *Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser*, cilt:2,s.243

¹²⁶ Şemsettin Kutlu, *Şair Dertli*, İstanbul 1979, s. 328.

Erzincan yöresine ait bir Türkü'de Davut Sulâri âşığı hak âşığı olarak tarif etmiş ve manen yüksek bir mevkide gördüğünü ifade etmiştir:

Benden sorulursa âşık olanlar

Manen pir elinden dolan âşıktır

Meclis olup değerini bulanlar

Kendi cenazesin kılan âşıktır¹²⁷

Yine Erzincan yöresine ait bir Türkü'de Âşık Daimi masivadan el çekmiş terk-i dünya eylemiş bir âşık tipini anlatmaktadır:

Âşıklar neylesin seni

Bir ismin var yalan dünya

Haramiler kol kol olsun

Etsin seni talan dünya¹²⁸

Azerbaycan sahasında ise Âşık Ekber âşıktaki olması gereken tevazuya dikkat çekmiştir:

Saz götürüb menem deyib meclisde

Başını yuharı galdırma aşığı

Özünden güçlüye rast gelende sen

Elinden sazını aldırma aşığı¹²⁹

Tarsus yöresine ait bir Türkü'de Âşık Sıtkı Baba âşıkların aşktan yorulup usanmayacağını kalb gözü açık âşıkların halini şöyle söylemiştir:

Aşk atına süvar olan âşıklar

Ölünceye kadar yorulmaz imiş

Hakkı can gözüyle gören sadıklar

Bu fani dünyaya sarılmaz imiş¹³⁰

¹²⁷ Ahmet Özdemir, *Halk Şiirinden Seçmeler*, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul 2006, s. 457.

¹²⁸ Yedigöller Aydın Orhan, *Âşık Daimi Hayatı ve Eserleri*, 1999.

¹²⁹ *Azerbaycan Aşıqları ve El Şairleri II*, Bakü 1984, s. 507-504; *Sazım Sözüüm*, Bakü 1978, s. 112-116.

¹³⁰ Muhsin Gül, *Şeyh Cemaleddin Efendi Aşığı Halk Ozanı Sıdkı Baba Hayatı ve Şiirleri*, Ankara 1984.

Malatya yöresine ait bir Türkü’de Âşık Hasan Hüseyin Orhan kendinden önceki âşıkların hedeflerine ulaştığını menzile yaklaştığını şöyle ifade eder:

Er kalkan âşıklar menzile erdi

Sen de tedarikin gör yavaş yavaş

Erdi nevbaharım tufan erişti

Yağmaya başladı kar yavaş yavaş¹³¹

Anonim Halk edebiyatında aşk ve âşıkla ilgili çok sayıda atasözü de mevcuttur bunlardan bazıları aşığın iç halini, bazıları zahit ya da rakibiyle arasındaki ilişkiyi, bazıları da toplumun aşığa bakışını yansıtmaktadır:

* *Âşığa Bağdat ırak değildir.*

* *Âşık, âlemi kendi gibi kör, dört taraflı duvar sanır.*

* *Âşık ile mollanın arası iyi olmaz.*

* *Âşık kendini kör sanır.*

* *Âşığa sevdadan vazgeçirmeye say deryayı kurutmaya say gibidir.*

* *Âşığa ya sabır, ya sefer gerektir.¹³²*

2.2.2 Anonim Halk Edebiyatında Zâhid

Anonim halk edebiyatında zahid tipi genel özelliklerinden pek farklı değildir zahid yine âşığı halinden dolayı kınamakta ve kaba bir sofu portresi çizmektedir. Konyalı Âşık Muhyî zâhide şöyle seslenmiştir:

Zâhid bizi ta'n eyleme

Hak ismin okur dilimiz

Sakın efsane söyleme

Hazret'e varır yolumuz¹³³

¹³¹ Muharrem Naci Temiz, *Âşık Hasan Hüseyin Orhan'ın Hayatı ve Eserlerinin Belgelerle Tespiti*, Lisans Tezi.

¹³² Tarsuslu Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 1995.

¹³³ Muhyî Hal şiirinden seçmeler, *100 Temel Eser*, Bilge Kültür Sanat Yay., No: 186, s. 145.

Tokat yöresinden Kul Himmet âşğın halinden ve zikrinden anlamayan zahide şöyle seslenir:

Zahid Hü demeyi inkâr eyleme

Ya niçün çağırır insan Hü deyü?

Hü demenin aslı nedir, nedendir

Eyleyeyim sana beyan Hü deyü¹³⁴

İstanbul âşıklarından Harabi âşıkları günahkâr sanan zahide şöyle seslenir:

Ey zahid sen bizi sanma günahkâr

Günahımız yoktur sevabımız var

Gördüğümüz demi hoş görür Settar

Bu sırra Kuranla cevabımız var¹³⁵

Yine Harabi başka bir Türkü'de zahid ile atışmaya girmiş, zahidin kendilerini anlayamayacağını, asıl günahkârın zahid olduğunu ifade ederek kendi haklılığını anlatmaya çalışmıştır:

Ey zahid şaraba eyle ihtiram

İnsan ol cihanda bu dünya fani

Ehline helaldir, na ehle haram

Biz içeriz bize yoktur vebali¹³⁶

2.3. Dini Tasavvufi Halk Edebiyatında Âşık ve Zâhid

2.3.1 Dini Tasavvufi Halk Edebiyatında Âşık

12.Yüzyılda Ahmed Yesevi'nin Hikmetleriyle başladığı kabul edilen Dini Tasavvufi (tekke) Halk Edebiyatı Orta Asya'da Tekke edebiyatının temsilciliğini

¹³⁴ İbrahim Aslanoğlu, *Divriği Şairleri*, İstanbul 1961.

¹³⁵ Sefer Aytekin, *Harabi ve Değişleri*, 1959

¹³⁶ Sefer Aytekin, *a.g.e.*

yapan, onun müridi Hakîm Süleyman Ata'yla devam etmiştir. Türklerin Anadolu'ya göçüp yerleşmelerinden sonra Anadolu'da da varlığını göstermiştir.

Anadolu'da tekkelerin ve çeşitli tarikat kollarının kurulup gelişmesiyle, tekke edebiyatı da gelişmiş, geniş toplumsal kesimlere seslenen şairler yetişmiştir. Bu edebiyatın Anadolu'daki öncüleri, başlangıçta Orta Asya'dan gelen dervişler olmuştur.

İslamiyet'in halk arasında geniş kitlelere yayılmasını isteyen dervişler, İslami kuralları şiir ve saz yoluyla daha anlaşılır ve sevilir bir biçimde dile getirmişlerdir.

Bazı tarikatlarda saz ve şiir ayinlerin temeli olarak görülmüş ve usta âşıklarca işlene işlene tasavvuf felsefesi halka aşılarmaya çalışılmıştır.

“Halk şiirinin sazla beraber eskiden beri Türkler arasında yaşaya gelmiş olması, bunların yardımcılığı ile gelen dinin kolay benimsenmesini sağlamıştır.”¹³⁷

Türkistan ve Horasan gibi Moğol akımlarının zulmüne uğramış yörelerden Anadolu'ya gelen mutasavvıfların ve dervişlerin görüşlerini halka sanatla (şiirle) iletmenin kolaylığı, Anadolu'da üst üste gelen savaşların doğurduğu bunalımdan bıkan halkın, mutasavvıfların sağladığı sevgi ve hoşgörülü bir çeşit avunma ortamını benimsemeleri, Ahmet Yesevi'nin hikmetlerini sevmeleri ve bu dönemde Yunus Emre'nin her gönüle bir ferahlık veren şiirlerini dilden dile yaymaları dini ve tasavvufi halk şiirinin oluşup gelişmesine yol açmıştır.

Bunlara paralel olarak Mevlana (1200-1273) ve Sultan Veled (1226-1313) Farsça ve Türkçe sūfiyane şiirler yazmışlardır. Hacı Bektaş-ı Veli, Seyyad Hamza, Yunus Emre, Sultan Veled, Âşık Paşa, Gülşehri, Kaygusuz Abdal, Said Emre gibi sūfi Türk şairleri bu edebiyatımızın temelini oluşturmuşlardır.

Eserleri aşkla yazmışlar, aşkla söylemişler, aşkla geniş halk kitlelerinin gönlünü kazanmışlardır. Dini Tasavvufi Halk edebiyatına göre yaratılış aşkla başlar. Tasavvufun özünü *“Ben gizli bir hazine idim bilinmek istedim (bunun*

¹³⁷ İlhan Başgöz, *İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul 1968,s.9

için) muhabbet gösterdim ve bu halkı yarattım”¹³⁸ Kutsi hadisi oluşturur. Bu hadisin içeriğinde aşk vardır.

”Vahdet-i Vücut” felsefesi de Allahı bilmeyi ve tanımayı aşk yoluyla gerçekleştirmek ister.”İnsan-ı Kamil”in”Visal-i Hakk” için ilk yapacağı şey masivadan geçmek “alaık kaydı”nda sıyrılmaktır. Bu da nefse hakim olmayı ve ene (ego)yi öldürmeyi gerektirir. Sufi ancak o zaman fenafillâh’a erer ve sevdiğine kavuşur. Çünkü aşk Allah’ın zatına ait bir özelliktir. Allah’ın sırrı ve tecellinin remzi bu aşkta gizlidir. Mutasavvıflar aşkı ikiye ayırırlar: Mecazi aşk ve Hakiki aşk. Mecazi(insani)aşk ve Hakiki(ilahi) aşka giden yolda bir deneyiş belki bir duraktır.Hakiki aşka erişmek için mecazi aşk şart değildir.Çünkü sufiye Allah ile bir olma zevkini tattıran hakiki aşktır.¹³⁹

Dini tasavvufî Halk edebiyatında âşık Allah Teâlâ’yı son derece ve azami mertebede seven. Hak aşığı.¹⁴⁰ Allah’ın cemal ve celal sıfatlarına, yani azamet ve heybet sıfatlarına tutkun olan.¹⁴¹ Aşık ya da Hak aşığı, tüm sevgisini Allah’a vermiş, dünya nimetlerinden elini çekmiş, kalender derviş.¹⁴² Tanrısal varlığın gizemine bağlanarak kendini Tanrı’da, Tanrı’yı kendinde görme aşamasına yükselmiş yetkin kişi. Anlamlarına gelen aşık kelimesi tasavvufta yüksek bir mertebeyi işaret ederken Bektaşilik tarikatında biraz daha farklı bir anlama sahiptir. Bektaşiliğin kıyısında duran, Alevi-Bektaşî ilke ve âdetlerine belirli bir sadakat duyan, ancak nasip almamış durumda bulunan kimse.¹⁴³ Anlamını ihtiva etmektedir. Bektaşilik tarikatında nasip almamış kişi anlamında âşık terimi, tarikat içine çekilme sürecindeki meraklı araştırmacıyı belirtir: Tekkeyi ziyaret edebilir, Baba’yla konuşabilir. Tam üyeliğe aday olarak algılanan âşıklar,

¹³⁸ Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara, 2000, s: 98-99)

¹³⁹ İskender Pala, *a.g.e*, s.53

¹⁴⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvufî Terimler Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul, s. 58.

¹⁴¹ *Türk Dili ve Edebiyat Ansiklopedisi*, C.1, s. 184, Dergah Yay., İstanbul.

¹⁴² *Büyük Larousse Ans.* C.2, s. 925

¹⁴³ Esat Korkmaz, *Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, Kaynak Yay., İstanbul.

törenle tarikata girmiş olmasalar da genelde Bektaşî cemaatının üyesi kabul edilirler.¹⁴⁴

Dini Tasavvufî Halk edebiyatında Yunus Emre âşığın asıl derdinin Allah olduğunu, talebinin isteğinin ise bu aşk olduğunu şöyle anlatır:

*Âşkın âşıklar öldürür
Âşk denizine daldırır
Tecelli ile doldurur
Bana seni gerek seni
Âşkın şarabından içem
Mecnun olup dağa düşem
Sensin dün ü gün endişem
Bana seni gerek seni¹⁴⁵*

Yine Yunus aşkın kendisini divaneye döndürdüğünü bu sebepten gurbete düştüğünü şöyle ifade eder:

*Ben yürürem yana yana
Aşk boyadı beni kana
Ne akilem ne divane
Gel gör beni aşk neyledi
Ben yürürem ilden ile
Dost soraram dilden dile
Gurbette halum kim bile
Gel gör beni aşk neyledi¹⁴⁶*

¹⁴⁴ Esat Korkmaz, *a.g.e*

¹⁴⁵ Dilçin, Cem, Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, TDK. Yay. Ank. 1997, s. 344

¹⁴⁶ Mustafa Tatçı, *a.g.e.* s. 87

Başka bir dörtlükte Pir sultan Abdal ise bu yolun pek kolay olmadığını âşıklık makamının ise kutlu olduğunu, doyumsuz olduğunu belirterek, şöyle söyler:

Güzel âşık cevrimizi

Çekemezsin demedim mi?

Bu bir rıza sofrasıdır

Yiyemezsin demedim mi?

...

Âşıklar harabat olur

Hak katında kutlu olur

Muhabbet baldan tatlı olur

Doyamazsın demedim mi? ¹⁴⁷

Âşık Seyrani yönünün hakka çevrilmeisi isteyerek aşk yolunda yok olmayı niyaz etmektedir:

Yönüm Hakk'a döndürseler

Kemiğimi kavursalar

Harman gibi savursalar

Mahabbetin yellere ¹⁴⁸

2.3.2 Dini Tasavvufi Halk Edebiyatında Zâhid

Dini Tasavvufî Halk Edebiyatında zühd kavramı ele alınarak şu anlamlar yüklenir: *Âhirete yönelmek için dünyadan el etek çekmek, Hakk'a yönelmek için dünyadan ve âhiretten el etek çekmek.* ¹⁴⁹

¹⁴⁷ Dilçin, *a.g.e.*,s.347

¹⁴⁸ Dilçin, *a.g.e.*,s.347

¹⁴⁹ Türk Dili ve Ed.Ans. Dergah Yay., İstanbul. C.8, s. 672,

Zahid ise her türlü zevke karşı koyarak kendini ibadete veren, Toplumdan uzaklaşarak, içe kapanma yoluyla kendini tarikat, yol inancına veren ve tarikat kapısıyla özdeşleştirilen kimseye denir. ¹⁵⁰ Ayrıca Ham sofı, ham ruhlu, pişmemiş, olgunlaşmamış, dinin özünden habersiz şekilci ve zâhirci kişi, arif ve âşık olmayan kimse anlamlarına da gelmektedir. ¹⁵¹

“Zahitlik, dinî emirlere tamamiyle uymak, bundan başka da şüpheli şeylerden çekinmek, ruhsat yolunu değil, azimet yolunu, yani haram ve suç olduğu bilinmeyen, fakat şüphe edilen şeyleri yapmaktan kaçınmak, farzlardan başka sünnetlere, nâfilelere devam etmek, az yemek, az uyumak, her hususta Tanrı buyruklarını korumaya çalışmaktır.”¹⁵² Ama bunda aşırıya gidilmiş, kaba sofı denilen bir tipin bütün İslâm ülkelerinde ortaya çıktığı görülmüştür. Farsçadaki zühd-i huşk (kuru zâhitlik) deyimini Türkçe’deki ham sofı nitelemesini karşılamaktadır. Bağdatlı Ruhi, *Terkib-i Bend*’inde bu zâhid tipini eleştirir. Tasavvufa bağlı olanlar da, mutasavvıf ile zâhidi birbirinin karşıtı olarak görmüşlerdir. Alevilerle Bektaşiler daha da ileri giderek kendilerinden olmayı zâhid saymışlardır.. Mutasavvıflara göre zâhidin ibadeti cennete kavuşmak içindir. Bu görüş, genelde divan şiirini de etkilemiş, zâhidi eleştirmek neredeyse gelenekleşmiştir.¹⁵³

Aşağıda Alevi Bektaşi âşıklarından Âşık Harabî’nin bestelenmiş Türküsü de olan şiirinde zahidi muhatap alarak onun algılayışının kıt olduğunu, insansı bir hoşgörü taşımadığını ve asıl günahkârın zâhid olduğunu şöyle ifade etmiştir:

Ey Zâhid Şaraba Eyle İhtiram

İnsan Ol Cihanda Bu Dünya Fani

Ehline Helaldir, Na Ehle Haram

Biz İçeriz Bize Yoktur Vebali

Sevap Almak İçin İçeriz Şarap

¹⁵⁰ Esat Korkmaz, a.g.e. İstanbul

¹⁵¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvufî Terimler Sözlüğü*, Marifet Yay, İstanbul s. 581.

¹⁵² Abdülbaki Gölpınarlı, 100 Soruda Tasavvuf, 1969, s. 24.

¹⁵³ Atilla Özkırımlı, *Türk Edebiyatı Ans. C. 4*, s. 1245.

*İçmezsek Oluruz Düçar-ı Azap
 Senin Aklın Ermez Bu Başka Hesap
 Meyhanede Bulduk Biz Bu Kemali*

*Kandil Geceleri Kandil Oluruz
 Kandilin İçinde Fitol Oluruz
 Hakkı Göstermeye Delil Oluruz
 Fakat Kör Olanlar Görmez Bu Hali*

*Sen Münkirsin Sana Haramdır Bade
 Bekle Ki İçesin Öbür Dünyada
 Bahs Açma Harabi Bundan Ziyade
 Çünkü Bilmez Haram İle Helali¹⁵⁴*

Tekke edebiyatının meşhur âşıklarından olan Konyalı Âşık Muhyî zahidin kınayıcılığını, boş konuştuğunu ve kendilerinin yani hakiki aşk yolcularının genel hallerini şöyle anlatmaktadır:

*Zâhid Bizi Tan Eyleme
 Hak İsmi Okur Dilimiz
 Sakın Efsane Söyleme
 Hazrete Varır Yolumuz*

*Sayılmayız Parmağ İle
 Tükenmeyiz Kırmağ İle
 Taşramızdan Sormağ İle
 Kimse Bilmez Ahvalimiz*

*Erenler Yolun Güderiz
 Çekilip Hakka Gideriz*

¹⁵⁴ Sefer AYTEKİN, *Harabi ve Deyişleri*, Emek basım yay, Ankara 1959 s.1857

Gaza-Yı Ekber Ederiz

İmam Âlidir Ulumuz

Erenlerin Çoktur Yolu

Cümlesine Dedik Beli

Gören Bizi Sanır Deli

Usludan Yeğdir Delimiz

Tevhid Eden Deli Olmaz

Allah Deyen Mahrum Kalmaz

Her Seher Açılır Solmaz

Bahara Erer Gülümüz

Muhyi Sana Olan Himmet

Âşık İsen Cana Minnet

Elif Allah Mim Muhammed

Kisvemizdir Dalımız¹⁵⁵

Harabi zahidi muhatap aldığı bir başka şiirinde hakiki aşk yolcularının hallerini aşklarının nerede başladığını, hallerinin ve yollarının güzelliğini şöyle anlatır:

Ey Zahid Sen Bizi Sanma Günahkâr

Günahımız Yoktur Sevabımız Var

Gördüğümüz Demi Hoş Görür Settar

Bu Sırra Kuranla Cevabımız Var

Haktan Bize Her Dem Hidayet Olur

Muhammed Âliden İnyet Olur

Saz Çalsak Allaha İbadet Olur

¹⁵⁵ Muhyi Hal şiirinden seçmeler, 100 Temel Eser, Bilge Kültür Sanat Yay., No: 186, s. 145.

Davud Peygamberden Rebabımız Var

Bu Ana Değın Ta Kalü Beladan

Haberimiz Vardır Her Maceradan

Harabiye İhsan Olmuş Hudadan

Okuyoruz İşte Kitabımız Var¹⁵⁶

2.4 Değerlendirme:

Anonim Halk Edebiyatı ve Âşık Edebiyatındaki aşk anlayışı ve âşık oluş şekilleri birbirine daha yakın bir nitelik taşımaktadır. Tekke Edebiyatı bu açılardan Divan Edebiyatıyla benzeşmektedir. Hem Anonim Edebiyat hem de Âşık Edebiyatı aşk anlayışları beşeri özellikler taşırken Tekke Edebiyatı ve Divan Edebiyatı genel olarak ilahi aşk temasını işlemektedir. Ayrıca Anonim ve Âşık Edebiyatında âşık gece rüya yoluyla ya da bir dert sonucu âşık olup bağlama eşliğinde halkın arasında şiirler okurken, Tekke Edebiyatı âşıkları aşkın kendilerine “Kalü Belada” verildiğini ve Elest Meclisinde ilahi aşka mübtela olduklarını ifade etmektedirler. Temel olarak kendilerindeki haller her üç halk edebiyatı kolunda da hep aşk halleridir ve bu haller birbirine yakın ifadelerle anlatılır. Zâhid ise özellikle Klasik edebiyatımızda ve Tekke Edebiyatında aşığın karşısına çok çıkmakla beraber, duygusal bir inceliğe sahip olmadığı için de tüm edebiyat alanlarında âşık tipinin kadim rakibidir.

¹⁵⁶ Sefer Aytakin, *a.g.e.*, s.1860

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİVAN EDEBİYATINDA ÂŞIK ve ZÂHİD'E FUZÛLÎ ÖRNEĞİ

3.1 Divan Edebiyatında Âşık

Divan edebiyatı tabiri Ömer Seyfettin ve Ali Canip Yöntem tarafından mütareke yıllarında ortaya atılmış bir isim olup ondan önce bu edebiyata “enderun edebiyatı, saray edebiyatı” gibi adlar verilmiştir. Ömer Seyfettin ve Ali Canip’in bu sahaya “divan edebiyatı” demelerinin sebebi bu dönem şairlerinin eserlerinin divan hâlinde teşekkül etmesinin yanında bunların saraylarda ve zümrevi divanlarda kabule mazhar olmalarındandır. Bunun yanında M. Fuad Köprülü gibi edebiyat tarihçileri daha çok klasik edebiyat veya klasik Türk edebiyatı isimlerini tercih etmişlerdir. Divan edebiyatı, Türk edebiyatının umumi gelişimi içinde estetik esaslarını İslami kültürden alarak meydana gelen, özellikle Fars edebiyatının her yönden tesiri altında bulunan ve on üçüncü asrın sonları ile on dokuzuncu asrın yarısına kadar devam eden -kendisine ait mazmun ve hayal dünyası olan- bunun yanında dilde Arapça ve Farsça kelimeleri fazlaca kullanan bir edebiyat geleneğidir.¹⁵⁷

Divan edebiyatı asırlarca Türk cemiyetini ifadeye çalışmış ve nihayet yerini Batı medeniyetinin tesiri altında gelişen edebiyata bırakmıştır. Bu edebiyat kaideci, mücerret ve kitabi bir edebiyattır. Divan edebiyatı, hayatla alakası ne kadar az olursa olsun, cemiyet hayatının seyrini takip etmekte ve onun akislerini taşımaktadır. Divan edebiyatının kaynakları arasında Kur’an, hadis, kıssalar, tarih, İran mitolojisi, batıl ve hakiki ilimler sayılabilir. Bunlara tam anlamıyla vakıf olmadan divan edebiyatını anlamak imkânsızdır.¹⁵⁸

Divân edebiyatında şair daima âşıktır. Bu yüzden her şey, sonuçta aşk ile ilgili görünür. Salt âşıktan bahsedilen beyitlerde dahi şâir kendini kasdetmekte ve övünmektedir. Onun aşkı ise mücerret güzelliğe karşı duyulan bir aşktır. Aşk samimîdir. Maddiyat ile ilişkisi yoktur. Âşığın gıdası üzüntüdür. Sevgiliden

¹⁵⁷ Ömer Faruk Akün, “Divan Edebiyatı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, C9, s. 389-427.

¹⁵⁸ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi Yay., İstanbul 1984, s. 7-9.

daima lütuf bekler. Sevgilisi ile asla bir araya gelmez. Onunla olan beraberliği ise daima hayaldir. Âşık bu sevgisi içinde ağyar ile uğraşmak zorundadır. Rakipleri onun aşkına daima engel olmak isterler.

Sevgiliye ait bir özellik, bir bakış, bir söz vs. âşık için sarhoşluk nedenidir. Âşık bunları düşündükçe kendinden geçer. Canını sevgilisine verecek kadar cömerttir. Sözünde durur ve sadıktır. Sevgiliden gelen her türlü eziyete katlanır. Buna rağmen sevgili en son olarak onu hatırlar. Herkese iyi davrandığı halde aşığı daima ihmal eder. Bu iki taraflı bir tutkudur. Yüz vermedikçe aşığın aşkı artar. Bundan kurtuluş ise ya tahammül ya da sefer iledir. Âşık birinci yolu seçer. Aşk yolu ne kadar tehlikeli olursa olsun buna sabretmesini bilir ve o yolda yalın ayak başı açık yürür. Sevgiliden ayrı kalmak âşık için ölümdür. Bu nedenle hayatla ölüm arasında bir bocalayış içindedir. Maşukun başkasıyla ilgilenmesi aşığın en büyük belasıdır. Sevgili onu rezil de eder; vezir de. Ayrılıklar içinde geçen ömründe içli âhlar eder. Âşık yalvarmaktan bıkmaz. İrâde ve takdir sevgilindedir. Aşığa düşen ise canla başla ona boyun eğmektir. Onun için hiç bir gücü, kuvveti yoktur. Tek varlığı aşkında ısrar ve sebatır.

Âşık sevgilisinden başka talih, felek, ağyar, zaman vs. den de zulüm gören kişidir. Bu zulüm karşısında sabahlara dek ağlar, gözüne uyku girmez. Yakasını yırtar, kan yutar, içine kan oturur, deniz gibi coşar, aldatılır, oyuncak gibi oynanır, yaralanır, hastalanır, aklını yitirir vs. Onun başına gelenler defter ü divâna sığmaz. Bazan bülbül olup başına gelenleri şakır; bazan destan-serâ olup aşkıyla bir destan oluşturur. Onun sıfatları bitip tükenmek bilmez. Birkaçı şöyle sayılabilir. Düta (iki büklüm) kararsız, sabırsız, yüreği kanla dolu, gözü kan ağlar, çaresiz, mest, şûride, gam yiyen, hayran ve kendinden geçmiş, başı dönmüş, sadık, gönlü kırık, inleyen, güçsüz, zayıf, takatsiz, ayağı bağlı, esir, gözü yaşlı vs. Âşık bazan güzel şakayışlı bir kuş, papağan; bazan nergis, micmer, dolap, ney, kurban, sayd, mahcîr, kul, bazan da Mecnûn, Ferhâd'dır.

Azrâ, dertli, hasta, mübtelâ, divânedir. Hâsılı âşık menfî özelliklerle dopdoludur. Söylediği şiirlerde de bu hallerini terennüm etmekten bıkmaz. Divân

edebiyatında şair, “âşık-maşuk-ağyar” üçgeninin birinci kişisidir. Her çeşit manzume de onun at koşturduğu meydandır.¹⁵⁹

3.2 Divan Edebiyatında Zâhid

Zâhid: Dünya işleriyle meşgul olmayan ve dünya hazlarına karşı bîgâne kalan perhîzkâra zâhid, ehl-i tasavvuftan olan ve öyle görünen kimselere sofi denir.

Her ikisi de münevverlerin, rindlerin sevmedikleri, hasım telâkkî etlikleri kimselerdir. Hemen her şairin, hatta şeyh ve sûfi şairlerin bile şiirlerinde sofi, zâhid, vaiz tâbirlerine sık sık tesadüf olunur. Şârîh Sûdî: “Sofilere ta’riz şuarânın edebindendir.” diyor.¹⁶⁰

Zahit, Allah’ın buyruklarını yerine getirmekle birlikte, şüpheli şeylerden de kaçman kişidir. Bunlar dini konularda anlayışı kıt, her işin ancak dış kabuğunda kalabilen, derinlere inmesini beceremeyen, ilim ve iman dış görünüşüyle anlayan, bunu da ısrarla başkalarına anlatan ve durmadan öğütler verip topluma düzen verdiklerini sanan kişiler olarak ele alınır. Daracık dünya görüşü içine sıkışıp kalmışlardır. Dar kalıplı bilgilere bağlıdırlar, hayatın acemisidirler. Bu bakımdan çok zaman gülünç duruma düşerler. İmandan hiçbir zaman hakîkata ulaşmamışlardır ve samimiyetleri yoktur. Şâirler daima zâhidin karşısında âşıkı görürler. Zâhid’de olanlar âşıkta yoktur. Bu bakımdan geçimsizdirler. Zâhid aşkı inkar ettiği için bu duruma düşmüştür. Tek emelleri cennete kavuşmaktır. Güzellikleri göremezler. Başkalarını sıkır, ızdırap verirler. Bu bakımdan alaya alınırlar. Riyakârdırlar. Ellerinden ve dillerinden tespih eksik olmaz.¹⁶¹

Mine Mengi ise Divan Şiiri Yazıları isimli kitabında zâhid hakkında şunları söyler: “Divan şairinin rindin ağzından çıktığı, kafa tuttuğu kimi zaman vaiz, molla, sufi dediği zâhid, eski edebiyatımızda katı şeriat kurallarının, değişmez sayılan inançların ve her türlü toplumsal baskının savunucusu ve uygulayıcısı

¹⁵⁹ İskender Pala, *a.g.e.*, s.53

¹⁶⁰ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, MEB yay, ist.1996

¹⁶¹ İskender Pala, *a.g.e.*, s.53

olarak tanıtılır. Çevresindekilere hep çatık kaşla bakan, insanların bütün davranışlarını haram olduğu gerekçesiyle kınayan zâhid, rindin tersine dünyasını ve ahiretini kazanma kaygısı içindedir. Hırslıdır, açgözlüdür, başkalarına yüksekte bakar, özü ile sözü bir değildir, ikiyüzlüdür, biçimcidir, insanın içine değil, dış görünüşüne, kalıbına değer verir... Divan şairi rindin ağzından bazen alaycı, bazen ağırbaşlı, bazen de isyan eden ya da öğüt veren bir dille yüzyıllar boyu zâhide çatmış, zâhid insan tipini kınamıştır.¹⁶²

Gerçekte tasavvufi bir terim olan zâhid kelimesi, Divan şiirinde sık sık söz konusu edilen ve şairlerin pek çok olumsuz eleştirisine maruz kalan bir insan tipini temsil eder. Bizim burada asıl üzerinde durmak istediğimiz konu da, bu insan tipidir. Zâhidin tenkit edilmesinin temel sebebi; zühd-i bârid¹⁶³ veya zühd-i huşk¹⁶⁴ adlarıyla da anılan soğuk ve kuru bir zühd anlayışını benimsemesi, kaba ve ham sofuluğu, şekilci ve merasimci oluşu, kaba ve sert dindarlığı, riyası ve yobazlığıdır.

3.3 Fuzûlî Divanında Âşık Tipi

Fuzuli divanı üzerinde yaptığımız çalışmada Aşık tipiyle ilgili olarak 430 beyit tespit edilmiştir. Tespit edilen beyitler 51 ayrı tip başlığı olarak tasnif edilmiştir. Ayrıca bu tipler: Âşığın şekil özellikleri, âşığın ruh özellikleri, âşığın sosyal özellikleri, âşığın maşukla ilişkisi, âşığın dünyaya bakışı, âşığın dine bakışı, âşığın benzerlikleri olmak üzere 7 bölümde incelenmiştir. İncelemelerimizde Ali Nihat Tarlan hocamızın Fuzuli Divanı Şerhi adlı eseri esas alınmış ve bu esere göre indeks çalışması yapılmıştır.¹⁶⁵

¹⁶² Mine Mengi, Divan Şiiri Yazıları, Ankara 2000, s. 216-217.

¹⁶³ Cebecioğlu, a.g.e., s. 788, Uludağ (2001), s. 388

¹⁶⁴ Cebecioğlu, a.g.e., s. 788, Uludağ (2001), s. 388

¹⁶⁵ Ali Nihat Tarlan, Fuzuli Divanı Şerhi, Akçağ yay. Ankara 1998.

3.3.1 Âşığın Şekil Özellikleri

Âşığın Şekil Özellikleri bölümünde tespit ettiğimiz 7 beyit: Âşığın yüzü kırmızıdır, âşık vücudu kıl gibi incedir, âşığın üstü başı paramparçadır, âşığın yüzü sarı saçı aktır şeklinde 4 başlıkta incelenmiştir.

3.3.1.1 Âşığın yüzü kırmızıdır

Ey gül gamunda esk ruh-ı zerdüm etdi al.

Bildürdi ola sûret-i hâlüm sabâ sana.

G. 19-6/77¹⁶⁶

(Ey gül senin aşkının derdiyle gözyaşı sarı yüzünü ala boyadı, galiba bahar rüzgârı benim ne halde olduğumu sana bildirdi.)

Âşıkın sarı yüzünün kanlı gözyaşları ile al olması âşıklık nişanıdır. Şâirin, sevgilisini güle benzetmesi şunun içindir. Gül-i rânâ adlı bir gül vardır. Buna “gül-i dü-rû” da derler. İki yüzlü gül demektir. Gül-i rânâ dışı kırmızı, içi sarı güldür. Âşıkın sarı yüzü ile kanlı gözyaşının rengindedir. Binaenaleyh âşıkın halini bahar rüzgârı güle bildirmiştir ki gül kırmızı ve sarı olmuştur.¹⁶⁷

3.3.1.2 Âşığın vücudu kıl gibi incedir

Gussasından başumun kıl kimi incelmış tenüm

Kim tenümle tîği ortasında başumdur hicâb

G.26-5/95

(Başımın derdinden tenim kıl gibi incelmış yine de tenimle kılıcı arasında başım ortadan kaldırılması gereken bir perdedir.)

¹⁶⁶ Bu çalışmadaki “G” gazel anlamında kullanılmış olup devamındaki rakamlar gazel, beyit ve sayfa numaralarını göstermektedir.

¹⁶⁷ Ali Nihat Tarlan, Fuzuli Divanı Şerhi, Akçağ yay. Ankara 1998.

Rište-i cânım yeter et pür-girih

Salma ser-i zülf-i semen –sâya tâb

G.27-2/96

(İp gibi ince olan canımı düğümlerle “akdelerle” doldurma. Gül kokusu yayan saç uçlarını kıvrıma. Her kıvrım benim canımda bir düğümdür.)

Can za’f ve ıstıraptan incelip ipe benzemiş. Zülf de iptir. Zülfün uçlarını kıvrıma onu daha güzelleştirir ve âşık daha ıstıraba düşer. Daha heyecanlanır.

Can ipi mum fitilidir. Zülf de gecedir. Mum-gece münasebeti vardır. Tâb aynı zamanda aydınlık manasındır. Gece-aydınlık tezattır.

Semen-sâya kelimesinin ikinci kısmı olan “sâye” gölge manasındır. Burada da güneş-gölge tezadı vardır.

Güneş sıcaktır. Sıcaklık kılları kıvrır.

Fuzûlî oldu belün fikri ile mûy-misâl

Henüz bulmadı ol sırra ihtimâl-i vuzûh

G.55-7/167

(Fuzûlî, belin düşüncesi ile kıla döndü. Fakat hâlâ bu sırra bir açılma ihtimâli bulamadı.)

Belin vasfı kıl gibi ince veya bir sır gibi görünmez halde bulunmasıdır. Bu beyte Fuzulî belin benzetildiği şeyleri sıralıyor: Fikr, kıl, sır, bulamadı.

Fikir, sır görünmez. Bulamadı menfidir, yok demektir.

Vuzuh değil, hatta vuzuh ihtimali bulamıyor. O kadar gizli.

3.3.1.3 Âşığın üstü başı paramparçadır

Ey Fuzûlî bil ki ol gül-ârızı görmüş degül

Kim ki ayb eyler menüm çâk-i girîbânım görüb.

G.32-7/111

(Ey Fuzûlî üstümü başımı parçaladığımı görüp beni ayıplayan kimse, bil ki o gül yanaklıyı görmemiştir.)

Çâk-i girîban, yaka yırtmak neticesinde görünen yakadaki yırtıktır.

Aşk ıstırapı içinde üstünü başını paralayan Fuzulî'nin bu halini görüp de ayıplayan kimse, sevgilisi olan gül yanaklı güzeli muhakkak görmemiştir. Görse ayıplamaz.

Bu beyt gül ile çâk-ı girîban arasındaki münasebeti gösterir. Gül yaprakları parça parçadır, yırtılmış gibidir.

3.3.1.4 Âşığın yüzü sarı saçı aktır

Verdi rihletden haber mûy-ı sefid ü rûy-i zerd

Çihre-i handânı vü zulf-i perişânı unut.

G.42-2/134

(Ak saç ile sarı yüz göç zamanı geldiğini haber veriyor. Gülen yüz ile perişan zülfü unut)

Âşıklığın nişanı olan sararmış yüz ve kemâli ifade eden ak saç göç zamanı geldiğini bildiriyor. Yani maddeden sıyrılmak, ilahi aşka düşmek zamanı geldiğini bildiriyor.

Sarı yüze mukabil çehre-i handan. Gülen yaz, açılmış güle benzeyen yüz, ak saça karşılık da perişan saç. Her ikisi de maddi güzelliştir. Zülf de, gül de kesrettir.

Gönül yetdi ecel zevk-i ruh-i dil-dâr yetmez mi

Ağardı mûy-i ser sevdâ-yı zülf-i yâr yetmez mi

G.294-1/718

(Ey gönül, ecel gelip çattı. Sevgilinin güzel yüzünden aldığın zevk kâfi değil mi? Başının saçı ağardı. Sevgilinin saçının sevdası yetmez mi?)

Birinci yetti, gelip çattı. İkincisi yetmez mi, kâfi değil mi ma'nalarındadır.

Âşıkın saçı ağardı. Sevgilinin siyah saçlarına karşı duyduğu aşk artık kafidir. Tezat vardır.

3.3.2 Âşığın Ruh Özellikleri

Âşığın Ruh Özellikleri bölümü ile ilgili tespit ettiğimiz 144 beyiti: Âşık aşktan sonsuz zevk alır, âşık dert ve cefa ile mutlu olur, âşık hal ehlidir, âşık bir güzele âşık olmadan yapamaz, âşığın gönlü hep gamlıdır, âşık sürekli ağlamaktadır, âşık çok sıkıntı çekmiştir ama hep sevmiştir, âşık dermansız bir derde mübteladır. âşık hep şükreder belâdan korkar. âşık geceyi gündüzü ayırt edemez, âşık gece sabaha kadar uyumaz, âşık huzursuz ve sabırsızdır, âşık rakipten incinmektedir, âşık ahu efgan eder şeklinde 14 başlıkta incenmiştir.

3.3.2.1 Âşık aşktan sonsuz zevk alır

Ey Fuzûlî intihâsuz zevk buldun ışkdan

Böyledür her iş ki Hakk adıyla kılsan ibtidâ

G.1-7/19

(Ey Fuzûlî, aşktan sonsuz bir zevk buldun. Çünkü Hak'ta kendini yok etmek ebedi olan Hakk'a ulaşmaktır. Ebediyet ise sonsuzluktur. Hak adı ile başladığın her iş böyledir. Yani neticesi elde edilir.)

Burada sonsuzun iki ma'nası vardır:

1- Sonu olmayan, ebedî

2- Sonu, neticesi olmayan, yani yarıda kalan, bitirilemeyen

Burada ikisi de vardır. Yani evvelâ aşkta sonsuz, ebedî bir zevk vardır. İkinci olarak da bir hadise istinad eder:

“*Küllü emrin zî bâlin lem-yubde’bî-bismillâhi fe-hüve ebter-* Allah adı ile başlamayan her iş neticesiz -kuyruğu kesik- kalır.”

Fuzulî işte Allah adı ile yani “*Bismillahirrahmanirrahîm*” ile yani ilk gazele Allah aşkını terennüm ile başladığı için bundan aldığı zevki de sonsuzdur.

3.3.2.2 Âşık dert ve cefa ile mutlu olur¹⁶⁸

Dürd-i derdidûr safâ-bahş-ı harif-i bezm-i ışk.

Sâkîyâ çok etme teklîf-i şarâb-ı nâb ana.

G.12-3/53

(Aşk meclisinin insanına sofa veren dert şarabının tortusudur. Saki, ona saf şarap teklif etme)

Âşıklar ayrılık ıstırabı içinde zevk bulurlar. Fazlî “Gül ü Bülbül” mesnevisinde bunu şöyle anlatır:

Eyleyen ışk nüktesin tavzîh

Vasldan hicri eylemiş tercîh

Ki olanlar mukîm-i kasr-ı visâl

Bilm-i hicr ile oldılar pâmâl

Lîk hicranla olanlar hem-dem

Oldı ümmîd-i visalle hurrem

Bana besdir gülün firâkı Habîb

Nola olmazsa ger visâle nasîb

¹⁶⁸ Bu konu ile ilgili çok fazla beyit olup, hepsini alma ikânı bulamadığımızdan sadece gazel numaraları sıralandı.

Behre-mendem çü derd ü mihnetle

Vasıdan fâriğem o lezzetle

Fuzulî, “Leyl”a ve Mecnûn”undaki meşhur gazelinde:

Ya Rab belâ-yı ışk ile kıl âşinâmeni

Bir doem bela-yı ıskdan etme cüdâ meni

Az eyleme inâyetini ehl-i derdden

Yani ki çok belâlara kıl mübtelâ meni

Mecnûn’un ağzından dert ve belayı ister.

Cefa vü cevri ile mu’tâdem anlarsuz nolur hâlüm

Cefâsına had ü cevriye pâyân olmasun yâ Rab

G.25-6/93

(Ben cefa ve cevriye alışmışım. Onlarsız halim ne olur? Ya Rabbi, cefası ve cevri hudutsuz ve sonsuz olsun.)

Bir insanın alıştığı şeyden ayrılması çok ıstırap vericidir. Şâir cefa ve cevriye alıştığını ve mecâzi aşk yüzünden ne kadar cevriye ve cefa çekse o kadar Hakk’a yakın olacağını düşünüyor. Ve hadd ü pâyânı olmayan bir cefa istiyor.

Ey Fuzûlî yâr eger cevri etse andan incime

Yâr cevri âşika her dem muhabbet tâzeler.

G.94-5/253

Cevreden âh etme ey âşık ki ayn-ı lütfdür.

Dost esbâb-ı kemâl-i hüsne noksan istemez.

G.116-4/303

(Sevgilinin cevriye ve cefâsından âh etme ey âşık, çünkü seven insan, güzelliğin kemâl halinde bulunması için lâzım olan şeylerin eksik olmasını istemez.)

Sevgili cefa ederse âşık ah etmez, çünkü bir güzelliğin eksiksiz olması için lazım gelen şeylerden biri de güzelin âşika cevretmesidir. Sen eğer onun dostu

isen güzelin noksansız olmasını istersin. O halde cevir ve cefaya katlanacaksın. Çünkü sevgili cevretmezse güzelliği tamam olmaz.

Allah kazası ve iradesi bunu istiyor ki oluyor.

Konu ile ilgili diğer beyitler;

G.25-6/93, G.28-2/99, G.64-8/184, G.65-4/186, G.68-6/194, G.82-3/226, G.94-5/253, G.100-7/265, G.109-5/284, G.114-7/298, G.116-4/303, G.119-4/308, G.150-4/378, G.161-6/405, G.166-4/417, G.171-9/432, G.177-4/445, G.200-7/494, G.205-9/509, G.207-7/513, G.212-7/526, G.228-7/559, G.233-1/569, G.255-1/620, G.255-2/621, G.261-7/638, G.262-1/639, G.263-1/641, G.273-3/667, G.278-1/680, G.290-4/711

3.3.2.3 Âşık hal ehlidir

Silk-i ehl-i hâle çekmiş zâhidi eşk-i riyâ

Mis gibi kim sîm kadrin bidürür sim-âb-ana

G.12-7/55

(Zâhidin riyakâr gözyaşı onu hal ehli olan âşıkların yanına getirmiş, yani ehl-i hal ipine dizmiş, Gözyaşı inciye benzetiliyor. Gümüş kadrini kendisine civanın bildirdiği bakır gibi)

3.3.2.4 Âşık bir güzele âşık olmadan yapamaz

Olmazam her kanda kim olsam giriftâr olmadan.

Bir belâdur göz bir afetdür dil-i mahzun mana.

G.13-5/57

(Her nerede olsam âşık olmadan bir güzele yakalanmadan olmam, yani muhakkak âşık olurum. Göz bana bir bela, mahzun gönül ise bir afettir.)

Şimdi her nerede olsam demekle şâir, her yerde bir güzellik gördüğünü anlatmak istiyor.

Tasavvufta kâinat bir güzellik sergisidir. Her şey güzeldir. Bunu nazar ve tefekkür görür.

Giriftâr olmak, güzelliğe tutulmak, âşık olmak ma'nasınadır. Diğer bir ma'na da Fuzulî bu kelime ile insanı şaşırtıyor. Bir taraftan nerde olsam diyor. Diğer taraftan tutulmadan olmam diyor. Bir insan bir yerde tutulursa başka bir yere gidemez.

3.3.2.5 Âşığın gönlü hep gamlıdır

Tâ giriftarunam âzad olabilmen gamdan

Hiç kim olmasun ey servi giriftâr sana

G.16-8/69

(Sana tutulduğum müddetçe gamdan kurtulamıyorum. Ey servi hiç kimse sana tutulup âşık olmasın.)

Servi, ağaç olduğu için toprağa tutulmuştur. Hareket edemez. Bununla beraber servi, meyve kaydından, yaprak dökmekten azadedir. Yani hürdür. Bu manevî tezattır. Vahdeti bir kere ister olduktan sonra gamdan kurtulmak kabil değildir. Gam, aşk ıstırabıdır ve şâirin istediğidir. Ben bu ıstırapa katlanıyorum, Allah bir kulunu bu ıstırapa düşürmesin. Zahiren başkalarını bu ıstıraptan koruyor gibi görünürse de hakikatte kendi aşk ıstırabının ne kadar elîm olduğunu ve sevgiliye kimsenin yaklaşmasını istemediğini söylemek istiyor. Bir taraftan da esasen herkesin, her idrak sahibinin ona âşık olmak ihtimâlini ortaya atıyor.

Gönlümün zahmına peykânunu etdüm merhem

Genc-i gamdur nola ger beyle demür kapuludur.

G.89-6/243

(Gönlümün yarasına oklarının temrenini merhem ettim. Gönlüm, gam hazinesidir, böyle demir kapılı olmasına şaşma)

Ok temreni demirdendir, ufaktır ve beyaz renklidir. Merheme benzer. Temreni merhem yerine kullanıyor. Gönlü bir gam hazinesidir. Gönüldeki yara onun kapısıdır. Yaraya merhem demirden olunca gönül, demir kapılı yani muhkem surette kapanmış bir hazine oluyor.

Dediler gam giderür bâde çoh içdüm sensüz

Gam-ı hicrâna müfid olmadı ol kan olmuş

G.128-4/327

(Şarap gam giderir dediler, sensiz çok içti. Lâkin o kan olasıcanın ayrılık gamına hiç faydası olmadı.)

Gamı giderir diye masiva güzelleri ile şarap içtim, onları sevdim. Lâkin ey hakikî sevgili, sensiz içtim. Güzellikleri sana bağlayarak ve onlarda seni görerek içtim. Lâkin ayrılık gamını bunların hiçbiri gideremedi. Aradığım sendin. O içtiğim şarap bana kan oldu. Yani madde şekline girdi. Benim aradığım maddeden münezzehe sevgili idi.

Kan olmuş iki ma'nâya gelir. Biri o kan olasıca ma'nâsınadır ki bu, beddu'adır. İkincisi, ben şarap diye içtim o ise bana kan, madde, ıstırap oldu.

G.35-5/121, G.38-3/124, G.45-7/145, G.51-1/159, G.71-6/200, G.89-6/243, G.128-4/327, G.143-5/361, G.262-7/641, G.272-3/665, G.277-8/679, G.283-4/693

3.3.2.6 Âşık sürekli ağlamaktadır

Dutalum kim eşk seylâbına yokdur i'tibâr

Ey Fuzûlî çeşm-i giryânun gerekmez mi sana

G.17-7/72

(Tutalım, akmasına mani olalım, zira gözyaşı seline kimse itibar etmiyor. Ey Fuzûlî böyle ağlar durursan gözlerin kör olur.)

Dutalım kelimesinde iki ma'na vardır.

1- Farzedelim

2- Önüne geçip mani olalım, zaptedelim.

Birinci ma'nâya göre farzedelim ki gözyaşı seline kimse itibar etmiyor. Bu olmaz ya muhakkak gözyaşına itibar edilir. Buna rağmen ağlıyorsun. Ama gözlerinden vaz mı geçiyorsun? İtibar edilse de yine böyle ağlama demek istiyor.

Kesme nazar cânib-i uşşakdan

Nâle-i dil-sûzdan et ictinâb

G.27-4/96

(Âşıklar tarafına da bak. Onlar seni görmezlerse ağlayıp inlerler; gönül yakan bir feryat koparırlar. Bu feryattan sakın)

Âşıklara bakması alelâde bakmak değildir. Onlara acımak, onlarla alakalanmak demektir. Şâir bunu istiyor.

Nâle-i zârum Fuzûlî hoş gelür ol gül-ruha

Açılır gül gönlü bülbül nâle-i zâr eylegec

G.48-7/154

(Fuzûlî benim ağlayıp inleyişim o gül yanaklı sevgiliye hoş geliyor. Çünkü bülbül ağlayıp feryat ettikçe gülün gönlü açılır.)

Bülbül güle âşıktır. Gül kesrettir. Gül yanaklı sevgili kesret hâlinde görünen “bir” sevgilidir. Bülbül kesrete âşıktır. Pervane ise vahdete âşıktır. Kendini sevgilisinde şem’de mahveder. Herkes bülbül olabilir, fakat pervane olamaz. Mevlânâ Halid-i Nakşibendî şöyle diyor:

Heme kes hîş-ra âşık tüvâned kerd çün bülbül

Velî pervâne-veş cuyâ-yi terk-i ser nehâhed şüd

“Herkes kendini bülbül gibi âşık yapabilir. Fakat pervane gibi bu uğurda başını vermeye uğraşmaz.”

Güller açıldığı zaman bülbül feryada başlar. Bülbül feryat ettiği zaman tabî olarak gül goncaları açılmaya başlar. Gülün gönlü açılır. Gönül açılmak ferahlamak demektir.

G.27-4/96, G.32-4/110, G.46-6/148, G.48-7/154, G.50-4/157, G.53-6/163, G.54-1/164, G.58-7/171, G.63-1/180, G.64-3/183, G.76-7/213, G.79-2/219, G.82-1/225, G.88-7/241, G.91-5/248, G.92-3/249, G.98-6/260, G.151-1/380, G.153-6/387, G.165-3/414, G.166-6/418, G.186-1/463, G.205-6/508, G.218-4/540, G.245-4/597, G.248-5/604, G.265-1/646, G.267-4/652, G.269-4/656, G.272-1/664, G.280-1/685, G.281-1/687, G.282-4/691

3.3.2.7 Âşık çok sıkıntı çekmiştir ama hep sevmiştir

Gerçi ey dil yâr için yüz verdi yüz mihnet sana

Zerrece kat'-ı mahabbet etmedün rahmet sana

G. 18-1/73

(Ey gönül gerçi yar için sana yüz mihnet teveccüh etti. Yine sen ondan sevgini şerre kadar kesmedin. Aşk olsun sana.)

Burada yüz kelimesi bir yüz, çehre; bir de aded “yüz” ma'nâsına kullanılıp cinas san'atı yapılıyor. Lâkin asıl yüzün iki defa tekrarı ve zerre kelimesi bir araya gelince güneşin yüze benzetildiğini görüyoruz. Çünkü zerre ile güneş hemen daima beraber getirilir. Biri en hakîr, küçük şey, diğeri büyük ve bir tane. Güneşin şu'aları içinde namütenâhi zerreler uçuşur. Görülen tozlara zerre denir. Yüz ise sağlı sollu ikidir. İki yüz ile zerre bir araya gelince bunun altında güneş vardır. İşte mazmun budur.

Hakiki aşktan daima âşık ıstırap çeker. Esasen bu belâ ve ıstırap yüzünden bu aşk terkedilmez.

“Rahmet sana” da iki ma'nâyadır. Biri aşk olsun buna tahammül ediyorsun. Diğeri de bu kadar mihneti çekiyorsun, Allah sana merhamet etsin.

Bu beyit tamamen tasavvufidir.

3.3.2.8 Âşık dermansız bir derde mübteladır.

Çare-i bihbûdumu sordum mu'âlicden dedi.

Derd derd-i ışk ise mümkün degül sıhhat sana.

G.18-4/74

(İyileşmeme, bir çare var mı diye hekimden sordum. “eğer dert aşk derdi ise sıhhat bulman imkansızdır.” dedi.)

Aşk derdi, yani hakiki aşk derdine derman yoktur. Âşık, hayatı müddetince seve seve çekecektir.

Muztaribdür çâre-i derdümde veh kim bilmeyüb

Bir devâsuz derde uğratmış özün miskin tabib

G. 28-4/100

(Benim derdimin çaresini bulmak için zavallı tabip uğraşiyor. İstirap çekiyor. Zavallı tabip kendisini devasız bir derde uğratmış.)

Benim derdimin devası yoktur, demek istiyor. Tabip şâirin derdinin devasını bulsa ıstıraptan kurtulacak. Hâlbuki devasız bir derdin devasını bulmak için çalışıyor. Kendisi devasız derde uğruyor.

Âşıkların derdine ancak visâl devadır. O ise ele geçmesi hemen hemen muhal bir saadettir. Çaresiz âşık, ölünceye kadar ıstırap çekecek ve bu ıstırap onun için bir saadet olacaktır.

Dehenin derdüme dermân dediler cânânun

Bildiler derdümi yohdur dediler dermânun

G. 166-1/416

(Cânânın ağzını derdime derman dediler. Derdimi anlayınca dermanın yoktur dediler.)

Cananın ağızı yokluktur, fenâfillahtır ve aşk derdinin dermânı odur. Derdimi anladılar ki aşk derdidir, dermanın yoktur dediler. Hakikatta da ayktın dermanı yok olmaktır.

Sevgilinin dudağının aynı zamanda yok denecek kadar küçük olduğunu söylüyor.

G. 28-4/100, G.32-2/109, G. 58-6/171, G.63-2/180, G. 110-7/287, G.166-1/416, G. 177-2/444, G.187-4/466, G.280-2/685

3.3.2.9 Âşık hep şükreder belâdan korkar.

Ey dil ki hecre döymeyüp bistersen ol mehi

Şükr et bu hâle yoksa gelür bir belâ sana.

G. 19-5/76

(Ey gönül, sen ki ayrılığa dayanamayıp, o ay gibi güzeli istiyorsun. Bu hale şükret yoksa başına bir belâ gelir.)

Ay, ışığını güneşten aldığı için mecazî güzele benzetiliyor. Çünkü her güzel, Hakk'ın güzelliğinden bir akistir. Şair, ey gönül, sen mecazî güzelin ayrılığına dayanamayıp onun visâlini istiyorsun. Bu ıstıraba şükret çünkü mecazî güzele erişirsen Hakk'a vüsulün şartı olan aşk ıstırabı sona erer. Sen hakiki sevgiliye vasıl olamazsın. Bu ise en büyük bir beladır.

Öyle mu'tâd olubam âteş-i hicrânuna kim

Görmesem yandırur elbette meni hicranı

G. 259-2/632

(Ayrılığın ateşine öyle alışmışım ki, o hicranı görmesem, O ateşten ayrı olmak beni yakar.)

Bir insan alıştığı bir şeyden mahrum olunca ıstırap çeker. Şâir de ayrılık ateşine öyle alışmış ki, ayrılık ateşinden ayrılmak onu yakıyor. Hakikî aşkta hicran vardır. Âdeta onun ayrılmaz bir fârikasıdır.

Sanem ise visâli mümkün bir sevgilidir. Hakikî aşktaki ayrılığa, onun ateşine o derece alışmış ki, hicranı devamlı olan bir sevgili istiyor. Ve mecazî güzelin zülfünü terk ediyor, daima hicran ateşi içinde yanmak için.

Ateşten ayrılmanın yakması tezattır.

Vâsl vâ' diyle gönül söndürme âhum âteşin

Külbe-i târumdan ikrâh etmesün hicrân gamı

G. 272-6/666

(Ey gönül visâl va'di ile ahımın ateşini söndürme. Ayrılık gamı benim karanlık kulübemden ikrah etmesin.)

Ah ateşi sönünce kulübe karanlık olur. Ayrılık gamı bu karanlık kulübeyi beğenmez, ondan ikrah edip oraya girmez.

Şair ayrılık gamını istiyor. Çok yerde de geçtiği gibi asıl olan gam yani aşk ıstırabıdır.

G. 35-3/118, G.50-7/158, G.59-3/172, G.114-4/297, G. 209-7/518, G.259-2/632 G. 272-6/666

3.3.2.10 Âşık geceyi gündüzü ayırt edemez

Zülf ü ruhsârı hayâliyle nedür hâlün demen

Öyleyem kim gece vü gündüz berâberdür mana.

G.21-2/80

(Zülfünün ve yüzünün hayali ile hâlin nedir diye sormayın. O haldeyim ki gece ile gündüzü birbirinden ayırt edemiyorum.)

Gazelin başındaki fakr, tasavvufun temel umdelerinden biri olduğu için bu beyti o esaslara göre izah etmek zaruridir.

Zülf kesret, yüz ise vahdettir. Bunları tahayyül ederek yani bunlar üzerinde düşünme düşünme o hâle geldim ki geceyi gündüzden ayırt edemeyecek kadar

dünyadan alâkâmı kestim. Gece ile gündüzü birbirinden ayırt edemeyecek hâle düşen insan bir ma'nâda felâkette olan insandır. Bir ma'nâda da muhitinden alâkasını tamamen kesmiş olan, üçüncü bir ma'nâda da gece olan zülfü yani kesreti, gündüz olan yüzü yani vahdeti birbirinden ayrı telâkki etmeyen, yani vahdete eren insandır.

Ne aceb ger olsa gamdan dünüm ü günüm berâber
Nazarumdan ol yüzü gün nice gün ki ga'ib olmuş.

G. 127-4/326

(Gam ve kederden gecem, gündüzüm birbirine müsâvi olsa hayret etmemeli. Zira o güneş yüzlü ne kadar gündür gözümde kaybolmuştur.)

Güneş görünmediği zaman gecedir. O güneş yüzlü, birçok günler görünmeyince gündüzler de gece oluyor. Binaenaleyh gece gündüz beraber yani karanlık oluyor.

Hakikatte gecem gündüzüm birbirine müsavi oluyor demek, gündüzlerim dahi gecelerim gibi ıstırap içinde geçiyor demektir.

Şâir burada hüsn-i talîl san'atı yapıyor. Güneşi sevgilisine benzetiyor.

3.3.2.11 Âşık gece sabaha kadar uyumaz

Geceler encüm sayaram subha dek
Ey şeb-i hecrün mana rûz-ı hisâb

G.27-5/97

(Geceler sabahlara kadar yıldızları sayıyorum. Ey güzel, senin ayrılık gecen benim hesap günümdür.)

Rûz-ı hisab, hesap günü yani kıyamet günüdür.

Gece “şeb” ile gündüz “rûz” aynı madde üzerinde tahakkuk ettiği için tezat san'atı yapıyor.

Âşık, güneşin kendisine de rahm ve şefkat ile bakması için geceki dertli halini ona anlatıyor.

Âşık gece ağlıyor. Her gözyaşı bir yıldız gibidir. Ve bu sabaha kadar devam ediyor. Sabah olunca yıldızlar kaybolur.

3.3.2.12 Âşık huzursuz ve sabırsızdır

Ey mana sabr et deyen hâl-i dilümden bi-haber.

İşk olan yerde n'eder ârâm yâ n'eyler şikîb.

G.28-6/100

(Ey gönlümün hâlimden bihaber, bana sabret diyorsun. Aşk olan yerde huzur, sabır hiç olur mu)

3.3.2.13 Âşık rakipten incinmektedir

Kesmedi menden ser-i kûyunda âzârım rakib

Ey Fuzûlî nişe cennet içre yok derler azâb

G.33-8/114

(Senin diyarında da rakib beni incitmektedir. Ey Fuzûlî nasıl cennet içinde azap yoktur derler.)

Rakîp sevgiliyi koruyup gözetendir. Âşıkın ona erişmesine daima mani olur. Hadd-i zatında rakîp dünya arzularıdır. Nefsanî heveslerdir. Âşık sevgiliye ulaşmaktan men eder.

Bütün dünya esasen sevgilinin diyarıdır. Rakîp orada bile beni incitiyor demesi bir nevi zekâ oyunudur.

3.3.2.14 Âşık ahu efgan eder

Degül bihûde ger yağsa felekten başuma daşlar.

Binâsın tişe-i âhumla virân etdügümdendür.

G.73-4/204

(Felekten başıma taşlar yapması boş yere değildir. Ahımın kazması ile onun binasını viran ettiğim içindir.)

Âh, aşk uğrunda olan ıstırabın ifadesidir. Varlığın olan madde izlerini yok etmek içindir. Ve bu ah bir kazmadır ki feleklere yükselip felek binasını yavaş yavaş yıkar ve oradan âşıkın başına taşlar yağar.

Ah ede ede nazarında felek dahi yok olur, hiçbir değeri kalmaz. Bu suretle madde âlemi tamamen yıkılır.

Ey Fuzûlî ola kim rahm ede yâr efgânuna

Ağlagıl zâr anca kim zâr ağlamak imkanıdır.

G.92-5/250

(Ey Fuzûlî, ola kim yâr senin efgânına merhamet eder. Mümkün olduğu kadar ağla ve inle)

Sanmanız kim geceler bîhûdedir efgânımız

Mülk-i ışık içre hisâr-ı istikamet beklerüz.

G.115-7/301

(Geceleri boş yere feryat ve figan ediyoruz sanmayın. Aşk memleketi içinde doğruluk kalesini bekliyoruz.)

Eskiden geceleri kaleden kaleye nöbetçiler birbirlerine bağırarak veya ateş yakarak haber verirlerdi. Bu beyt o hayal üzerine kurulmuştur.

Aşıklar geceleri feryat ederler. Aşk mülkündedirler. Doğruluk kalesini bekliyorlar.

Doğruluk burada bir kaleye benzetiliyor, muhkemdir. Bu doğruluk ise aşk mülkünde olunca doğru yolda, aşkın emrettiği yolda yürümek demektir.

G.92-5/250, G.115-7/301, G.122-4/314, G.124-6/319, G.167-3/419, G.181-7/453, G.196-4/485, G.241-1/586, G.258-5/630, G.259-3/632, G.260-7/636, G.266-1/650, G.269-7/657, G.270-3/659, G.270-4/659, G.281-2/687, G.282-1/690, G.282-7/692, G.284-3/695, G.285-9/700, G.289-2/708, G.291-5/714, G.292-2/715

3.3.3 Âşığın Sosyal Özellikleri

Âşığın sosyal özellikleriyle ilgili 46 beyit tespit edilmiştir. Bu beyitleri: Âşık düşmanın tan etmesinden üzülmez, âşığın nasihata ihtiyacı yoktur, âşık avaredir boş gezer, âşık gurbettedir, âşık fakirdir, âşık yalnızdır şeklinde 6 başlıkta incelenmiştir.

3.3.3.1 Âşık düşmanın tan etmesinden üzülmez

Kâr-ger düşmez hadeng-i ta'ne-i düşmen mana.

Kesret-i peykânun etmişdür demürden ten mana

G.7-1/34

(Düşmanın kınaması, ta'n oku bana tesir etmez. Çünkü bana o kadar ok attın ki onların temreni “demir ucu” bende demirden bir ten vücuda getirmiştir.)

Demirden ten zırhtır. Zırha demir ok işlemez.

Fakat düşman kimdir, niçin ta'n eder, sevgilinin attığı oklar nedir?

Dikkat edilirse buna dair hiç bir işaret yoktur. Bunu biz düşünüp bulacağız. Bu edebiyatta yerleşen bir tasavvuf kültürü vardır. Bu kültüre istinat eden şâir, her şeyi söylüyor.

Düşman, kendi tasavvufî akidesini anlamayıp, onu cemiyet nizâmına aykırı hareketlerinden dolayı kınayanlardır. Hakiki sevgilinin attığı oklar, kâinattaki her güzelliğin âşıktaki tesiridir. Her biri ayrı ayrı bir güzellik göstererek ayrı bir hasret getiriyor. Çünkü sevgili erişilmezdir. Ve şâir bu aşk oklarının vücudunu demirden bir zırha bürüdüğünü yani bütün varlığı ile âşık olduğunu anlatıyor. Böyle bir insana düşmanın kınaması hiç tesir eder mi?

Gam degül cismümde ger seng-i melâmet zahmı var

Şahne-i bâzâr-ı zevdayem bu ziverdür mana

G.23-3/86

(Eğer vücudumda melâmet taşının yarası varsa gam değil “hiç üzülmem”. Zira ben sevda pazarının ases başısıyım. Bu beni için bir süstür. “Aşkdan dolayı kendisine edilen kınamaları süs addediyor.”)

Ases başıyı pazarda eşya satanlar sevmezler. Onu daima kınarlar. Fakat bu kınamalar ases başı için bir meziyettir. Vazifesini hakkı üe ifa’ ediyor demektir. O bununla övünür.

Şâir de sevda pazarının ases başısıdır. Orada hiçbir hileye meydan vermiyor. Aşkın usûl ve âdabı ne ise yerine getiriyor.

Bâzâr ile sevda bir araya gelince sevdanın ikinci ma’nâsı olan kârı anlamak mümkündür. Ancak bu sevda değil “sûdâ” dır.

Ta’ne-i ehl-i melâmetden ne noksan âşıkâ

Berk-i lâmi’ def’in eyler mi hücûm-ı hâr ü has

G.121-5/313

(Kınayan insanların ta’nından âşıkâ ne zarar gelebilir. Düşen parlak yıldırıma çerçöpün hücûmu gibidir bu. Onu yolundan çevirir mi?)

Yıldırım harmana isabet eder ve onu yakar. Saman ise çerçöptür.

G.107-7/281, G.109-7/285, G.116-5/303, G.142-5/359, G.257-6/628, G.270-1/658, G.286-4/701

3.3.3.2 Âşığın nasihata ihtiyacı yoktur.

Aşk zevkiyle hoşem terk-i nasihat kıl refik.

Men ki tiryâki- mizâcem zehr kâr etmez mana.

G.14-4/59

(Aşk zevkinden memnunum, Ey arkadaşım bana nasihatı terk et. Ben tiryaki mizaçlıyım, bana zehir tesir etmez.)

Fuzulî, mecazi ve hakiki ne olursa olsun aşk için yaratılmıştır. Arkadaşı ona nasihat ediyor. bu aşk zehirdir, bundan vazgeç diyor. Fuzulî de şu cevabı veriyor: Ben tiryaki mizaçlıyım, yapılışım, yaratılışım böyledir. “Tiryak” bir ma’nâda afyon, bir ma’nâda da panzehirdir. Afyonkeşe de panzehir yaratılış olana da zehir kâr etmez. Aşkın zehire benzetilmesi insanı benliğinden sıyrıp fenâfillaha erıştirdiği içindir.

Ey Fuzûlî ışk men’in kılma nâsihden kabûl

Akl tedbîridür ol sanma ki bir bünyâdı var.

G.105-7/276)

(Ey Fuzûlî, sana aşkı terk et diye nasihat edenler bulunur. Sen, kabul etme, zira aşkı terk et diyen akıldır ve onun bir tedbiri, düşüncesi ihtiyatıdır. Ve zannetme ki bir esasa dayanıyor.)

Yine akıl ile aşkı karşılaştırıyor.

İşk sevdâsından ey nâsih meni men’eyledün

Yoh imiş aklın mana yahşi nasîhat vermedün

G. 165-2/414

(Ey bana öğüt veren, beni aşk sevdasından men’ettin. Hiç aklın yokmuş bana güzel nasihat vermedin.)

Sevda bir şiddetli arzu, tutkunluk, bir de melankoli denen bir nevi cinnettir.

Cinnet ile akli bir araya getiriyor.

Akıl olsa, aşk denen büyük bir mazhariyetten âşıkı men’e etmezdi. Akli olsa aşkı anlardı.

G.35-1/117, G.105-7/276, G.125-1/321, G.165-2/414, G.167-6/420, G.220-5/545

3.3.3.3 Âşık avaredir boş gezer

Şu'le-i âh ile yandurdum dil-i ser-geşteyi.

Bir od oldum çizginen çevremde olmaz mı kebâb.

G. 33-2/112

(Avare, âşık gönlü ah alevi ile yaktım. Şimdi ben bir ateş halindeyim. Etrafımda dönen hiç kebab olmaz mı?)

Ah alevi ile avare gönlü yaktık derken aşk derdini bir ateşe teşbih ediyor. Gönül yanınca ateş hâline geliyor. Öyle bir ateş ki etrafında dolaşanlar kebab oluyor.

Ser-geşte avare, başı dönmüş, kendini bilmez bir hâlde gezip dolaşan insandır. Kebabı ateş üstünde çevire çevire pişirirler. Ser-geşte, bir de başın etrafında dönen ma'nâsına gelir ki, kurban demektir. Kurbanı eğer bir ölü için keserlerse onu etrafında dolaştırıp öyle keserler. Kebab ile alâkası budur.

Yığdı menüm başuma darh gamın neylesün

Bâdiye-i ışkda men kimi âvâre yoh.

G.58-3/170

(Felek gamını benim başıma yığdı. Ne yapsın aşk çölünde benim gibi âvâre, boş boşuna dolaşan yok.)

Beni boş, âvare bulunca gamını benim başıma yığdı.

Avare kelimesi bir ma'nâya boş boşuna dolaşan demektir. Ancak bu avarelik aşk yüzünden olunca ma'nâ tamamen değişir. Aşk avareliğinde aşkın bütün ıstırapları vardır.

Şu ki ser-gerdân gezer başında vardur ki hevâ

Gâlibâ bir gül-ruhun serv-i hırâmânın sever.

G.74-5/207

(Segerdan, âvâre gezen adamın başında muhakkak bir sevda vardır. Galiba bir gül yanaklının salınarak yürüyen servi boyunu sever.)

Şu âvâre gezenin başında bir heva vardır. Çünkü serv-i hıramanı seviyor. Servi yüksektir ve üstünde rüzgâr eser. Halk arasında başında kavak yeli eser sözü vardır. Gül yanaklı güzel, mecazî güzeldir. Fakat onda servinin yani vahdetin sırrı vardır. Her güzelde olduğu gibi.

Heva, aşk ma'nâsına gelir. Lâkin mecazî aşktır. Heva ve hevesi ma'nâsınadır.

Sergerdan, başı dönen kelimesindeki “gerdan” dönen ma'nâsınadır. Gül de yuvarlak ve parça parça dağınaktır.

Serv-i gül-fürûş, kesret hâlinde görünen vahdettir.

Ol serv-i gül-fürûş tecelli-i cilveden Her nahl-i âh bir Secer-i nurdur bana

“Gül satan servi, güllük taslayan, gül gibi görünen servidir. O gül yanaklı servi hâlinde görünen dilber yüzünden, onun aşkı ile yüreğimden yükselen her ah fidanı bir nûr ağacıdır.”

Şecer-i nûr, Tur dağında Musa'ya tecelli eden ağaçtır. Ah da ateşlidir, alev veya kıvılcımlıdır. Bir nûr ağacı manzarasını veriyor. Şecer-i nûr'dan Musa'ya şu hitap geliyor:

“İnneni enallahu lâ ilahe illâ ene”

Ben Allah'ım, benden başka ilah yoktur.

Serve gül aşılrlar. Gül serviyi sarar.

G.33-2/112, G.58-3/170, G.74-5/207, G.80-2/221, G.84-4/230, G.87-2/237, G.179-6/449, G.265-3/646, G.293-2/717

3.3.3.4 Âşık gurbettedir

Nola ağlarsa Fuzûlî ravza-i kûyun görüb

Lâ-cerem giryân olur kılğac vatan yâdın garîb

G.35-7/119

(Fuzûlî senin diyarının cennetini görüp ağlarsa hayret etme. Elbette gurbete düşen vatanını anıp ağlar.)

Vatan Âlem-i Ervah, Bezm-i Elesttir ki ruhlar orada Hak ile beraberdirler.

Gurbet ise anasır âlemi, madde hayatıdır. Vatan bir cennettir. Fuzulî oraya gitmek istiyor. Sevgilinin diyarı birçok cihetten birçok ma'nâları bir arada ifade eder ki bunun izahı çok uzundur. Bunlardan biri Hakk'a vasıl olmaktır.

Müşg-i Çin âvâre olmuştur vatandan men kimi

Hansı şûhun bilmezem zülf-i perişânın sever.

G.74-4/206

(Çin miski benim gibi vatanından ayrı düşmüş âvâre olmuştur. Bilmiyorum hangi güzelin perişan zülfünü sever.)

Misk çok kıymetlidir. Çin ahularından elde edilir ve diyar diyar götürülüp satılır. Yani vatanından ayrılmış ve âvâre olmuştur. Fuzûlî kendini buna benzetiyor. Misk saçlara sürüldüğü için elbette bir güzelin saçına sürülecektir. Avareliğinin sebebi o zülfe olan aşkıdır. Fuzûlî'den Elest Bezminden ayrılıp anasır âlemine düşmüştür. Acaba hangi iltifatı çok güzelin zülfüne bağlanacaktır. Ve o aşk ile hakikate erecektir. Tasavvufta şuhî, iltifat çokluğudur.

Misk siyahtır. Zülfe benzer ve neticede zülf içinde mahvolur, yok olur.

Âvâre ile perişan arasındaki münasebete dikkat: Müşg çürümüş kandır, göbekte deriden bir torba içindedir. Ahû onu yere düşürür.

Can vermeyüm mi gurbete kim bim-i ta'neden

Yâd-ı vatan fegânuma sensüz behânedür.

G.75-6/210

(Gurbete can vermeyeyim mi, nasıl can vermem; çünkü senin ayrılığından dolayı feryat etsem beni kınarlar. Güya vatan yâd edip onun için efgân

ediyormuşum gibi yapıp senin yokluğundan feryat ediyorum. Vatan yâdı bahane oluyor. Bunun içinde gurbete canımı veririm.

Gurbet, hakikî vatandan yani Elest Bezminden ayrılıp unsurlar âlemine düşmektir. Bu gurbete can vermek, maddî canı teslim edip vatanına dönmektir. Yani ruhlar âlemine. Bir de onu canını verecek kadar sevmektir.

Maksadım ruhlar âlemini yâd etmeyi ve onun için feryat etmeyi bahane ederek hakikî sevgili için figân ediyorum. Ruhlar âlemi Hak ile beraber bulunulan âlemdir. Çünkü eğer doğrudan doğruya Hakk'a talip olursa bunu anlamayanlar, ona ta'n ederler.

G.74-4/206, G.75-6/210, G.174-6/438, G.175-1/439

3.3.3.5 Âşık fakirdir

Ey felek yohdur libâs-ı fakrdan ârum menüm

Atlasundan bilmişem üstün muhakkar şâlumu

G.258-3/629

(Ey felek ben fakr elbisesinden utanmam. Şu hakîr şalımı senin atlasından üstün bilmişim ben.)

Fakr ma'lûm. Ben fakr elbisesinden utanmam, çünkü bu fakr elbisesi olan hakîr, değersiz şal, senin felek-i atlasından daha üstündür.

Atlas hem bir kumaş ismi, hem de en üstte olan felektir. Orada hiç bir şey yoktur. Ne yazı ne şekil vardır.

Fakr, bütün feleklerden yani maddeden müstağni olmaktır. O hâlde en yüksek felek olan felek-i atlasın da üstüne yükselmiştir.

Felek-i atlasıta hiçbir şey bulunmadığına göre fakrda da hiçbir maddî şey yoktur.

Fakr, tasavvufta bir mertebedir.

Fakr imiş fakr Fuzûlî şeref-i ehl-i vücûd
Özüne eyleme hem-dem fukarâdan gayrı

G. 263-7/643

(Fuzûlî, var olan insanların şerefi fakr imiş fakr. Fukaradan başka kimse ile düşüp kalkma, arkadaşlık etme.)

Bundan evvelki beytin devamıdır. Kûy-i yâre gitmek için dahi bir varlığa sahip değil. Varlık ehlinin şerefi, dünyada her şeyden elini eteğini çekmektir. Yani fakrdır. İnsan, daima böyleleriyle arkadaşlık etmelidir.

Bu beytteki incelik şudur: Fakr sahibi olan esasen yok demektir. Her şeyden müstağnidir. Yok olan biriyle arkadaşlık edilmez.

3.3.3.6 Âşık yalnızdır

Eşk ü âhum nefreti kat etdi ilden ülfetüm.
Çizginen çevremde yâ gird-âbdur ya gird-bâd

G.64-4/183

(Gözyaşım ve ahım, halkı benden nefret ettirdi. Kimse artık benimle görüşüp konuşmuyor. Şimdi etrafımda dönen ya girdap, su kuyusu, yahut dönen rüzgardır.)

Gözyaşı denen su, su kuyusu; ahı da ovalarda, çöllerde görünen hava dönmesi, kasırga oluşor. Bunların ikisi de dönüyor.

Halk âşıktan ayrılınca etrafında kimse kalmıyor. Sadece gözyaşı ve ahı etrafında dolaşıyor.

Yetdi bî- keshgüm ol gayete kim çevremde
Kimse yoh çizgine girdâb-ı belâdan gayrı

G.266-4/649

(Kimsesizliğim o raddeye geldi ki etrafımda belâ girdabından başka dönüp dolaşan yok.)

Bela girdabı döner, yani mütemadî belalar içindedir.

Bela girdabı Elest Bezmindeki ikrarın kendisini sürüklediği belalardır ve bu içinden çıkılır belalar değildir.

Bütün meşgalem bu ikrarın içinden çıkabilmektir. Etrafımda tek gördüğüm şey odur.

Ne yanar kimse mana âteş-i dilden özge.

Ne açar kimse kapum bâd-ı sabâdan gayrı

G.266-5/650

(Gönlümdeki ateşten başka kimse bana yanmaz. Bahar rüzgârından başka kimse kapımı açmaz.)

Yine kimsesizlikten bahsediyor. Gönlümün ateşinden başka kimse bana acımaz. Bahar rüzgârından başka kimse kapımı açmaz.

Burada yanmak, acımak ma'nâsınadır. Fakat ateş de yanar. Gönlümdeki aşk ateşinden başka kimse, bu çektiğim ıstırabı bilmez.

Kapı açmak “feth-i bab” dır. Yani sülûkda makamları aşmaktır. Bâd-ı saba, bahar rüzgârı geçen gazelerde söylediğimiz gibi İslâm’dır. Bahar, mevsim-i adl’dir. Din-i adl ise İslâmiyet’tir. Aşk yolunda uğradığım müşkülleri ancak İslâmiyet halleder demek istiyor.

Etrafımda beni anlayan kimse yok derken, kimsesizlik ıstırabını bu şekilde anlatıyor. Ancak esen rüzgâr kapıyı açar.

G.64-5/183, G.266-4/649, G.266-5/560

3.3.4 Âşığın Maşukla İlişkisi

Âşığın Maşukla İlişkisi ile ilgili olarak 93 beyit tespit edilmiştir. Bunlar: Âşık hem sever hem de sevilir, âşık sevgilide kendini mahveder, âşık aşk yüzünden rezil-rüsvâdır, âşık sevgiliye canını kolayca verebilir, âşık sevgiliye zalim diyemez, âşık sevgilinin cefasını ihsan olarak görür, âşık sevgiliye sorduğu sorulara cevap alamaz, âşık gamdan öldüğü halde söylemez, âşık gözünü açar açmaz sevgiliye hayran olmuştur, âşık sevgilisinin nazına hayrandır, âşık sevgilisi

için ömrünü harcar, âşık sevgiliden sadece onu ister, âşık hararetli bir aşkla sever şeklinde 13 başlıkta incelenmiştir.

3.3.4.1 Âşık hem sever hem de sevilir

Eylemez halvet serây-ı sırr-ı vahdet mahremi

Âşıkı ma'şûkdan ma'şûku âşıkdan cüdâ

G.1-4/17

(Vahdet sırrı insanın içinde olduğu için orada insan yalnızdır. Vahdet sırrının gizli evine girebilen insan, seveni sevilenden, sevileni sevenden ayıramaz)

Çünkü Vacibü'l-vücut kendi hüsnünü temaşa ederken âşık; güzel de hakikatte kendisi olduğu için maşuktur.

Kendi hüsnün hûblar şeklinde peyda eylemiş. Sonra dönmüş çeşm-i âşıkdan temâşâ eylemiş.

Bir Hadis-i Kudsi'de “Ben gizli hazine idim. Tanınmayı sevdim ve diledim. Halkı beni tanımaları için yarattım” buyuruyor.

“*Küntü kenzen mahfiyyen fa-ahbaptu en u'rafa fa halaktu-l-halka li-u'rafa*”

Hadis-i Kudsi'si tasavvufun en kuvvetli temelidir. Bu imâna varış tarikatın çok ileri bir merhalesidir.

3.3.4.2 Âşık sevgilide kendini mahveder

Aşk kilki çekdi hat harf-i vücûd-ı âşıka

Kim ola sâbit Hak isbâtında nefy-i mâ'adâ

G.1-6/19

(Aşk kalemi aşığın varlığı sözü üzerine bir çizgi çekti, yani aşığın varlığını iptal etti. Tâki Allah'ın ispat için ondan başkasını ortadan kaldırmak hususu yerine getirilmiş olsun.)

Kelime-i Şehadet: *La ilahe illallah* iki kısımdır. *La ilahe*, ilâh yoktur kısmını nefy “ortadan kaldırmak, yok etmek” ikinci kısmı olan *illallah* kısmına

ise ispat derler. *İllallah*, ancak Allah vardır demektir. Bu suretle hakiki Kelime-i Şehadet, kendi varlığını ortadan kaldırmakla gayesine erişmiş olur. Aşkta gaye, sevgilide kendisini mahvetmektir.

3.3.4.3 Âşık aşk yüzünden rezil-rüsvâdır

Andanam rusvâ ki seylâp-ı sirişkûn çak eder.

Zahm-ı tîğun kanı geydürdükçe pirâhen mana.

G.7-3/35

(Aşkın kılıcı ile açtığın yaralardan akan kan bana kandan bir gömlek giydirdikçe gözümde akan gözyaşı şekli onu parçalıyor. Yani kanu gideriyor. Bu suretle kandan gömlek parça parça oluyor. İşte bu yüzden aleme rezil ve rüsva oluyorum.)

Vücutta kan, madde hayatının devamını temin eder. Aşkın kılıcı kanımı akıtarak beni maddeden temizliyor ve vücudumu kana buluyor. Bu sevinilecek bir şeydir.

Gözyaşı eğer su gibi berrak akarsa masiva için akıyor demektir. Vücuttaki masiva için akan gözyaşı maddeden temizlenmeyi ifade eden kanı silip götürüyor ve beni bir taraftan maddeye, masivaya götürdüğü, bir taraftan da parça parça gömlekle kaldığı için beni âleme rüsvâ ediyor.

Mütemadiyen gözyaşı döküyorum demek istiyor.

Sürdü mecnûn nevbetin şimdi menem rusvâ-yı ışk

Doğru derler her zamân bir âşıkun devrânıdır.

G.92-2/249

(Mecnun nevbet devresini yaşadı ve öldü. Şimdi aşk yüzünden rüsvâ olan benim. Halk, her zaman bir âşıkın devridir derler, doğrudur.)

Nevbet bir sıra ma'nâsına, bir de hastalığın buhran devresine derler. Buna göre Mecnûn, sırasını savdı, zamanını yaşadı ve öldü; bir de cinnetin buhran, kriz devresini, nevbetini geçirdi demek olur.

Tasavvufa göre, sahib-i zaman vardır. Buna gavs veya kutub derler. Şâir, büyük âşıkları bu mertebede, yani zamanın kutbu mertebesinde görüp, her zaman bir âşıkın devrânıdır, diyor.

Olmaz oldu görüp ahvâlümü il hûblara âşık
İşk nehyinde bu rüsvâlîği gör şer'a muvâfik

G. 148-1/372)

(Halk benim halimi görüp güzellere Âşık olmaz oldu. Aşk men' etmek hususunda benim rüsvâlîğimi şeri'ata uygun gör.)

Şeri'at akıl üzerine müesses olduğu için aşkı men' ediyor. Fuzûlî'nin aşk uğrunda nasıl rüsvâ olduğunu gören halk, artık güzellere âşık olmuyor. Fuzûlî'nin bu hareketi aşkı men' etmek yolunda şeri'ata uygun bir davranıştır.

Aşk uğrunda rüsvâ olan bir insan, insanları aşka düşmekten, hareketi ile men'etmiş oluyor. Bu bir tezattır.

Ey zâhid benim aşk uğrundaki bu rüsvâlîğimin, bu şekilde şer'a uygun olduğunu kabul et, demek istiyor.

G.92-2/249, G.148-1/372, G.281-4/688

3.3.4.4 Âşık sevgiliye canını kolayca verebilir

Âşığa şevkunla can vermek inen müşkîl degül
Çün Mesîh-i vaktsen cân vermek âsandur sana.

G.8-4/40

(Hareketli içi yanan bir aşkla canını sana vermek, o kadar müşkil değildir. Çünkü vaktin isalgısın âşığa can vermek sana kolaydır.)

Aşkla içi yanan âşık, sana kolayca canını verir. Mademki sen vaktin İsa'sısın ve İsa'nın mucizesi de ölüyü diriltmektir, âşık sana kolayca can verir. Tasavvufta var olan tek, Vacibü'l-Vücuttur. İsa ise onun bir mazharıdır. Allah'ın ihya sıfatına mazhar olmuştur. Bu melek-sima da Allah'ın güzelliğinin bir

mazharıdır. Bu güzel, İsa gibi âşık tekrar kolayca can verir, onu diriltir. Bu suretle âşık bekabillâha erişir.

Ey Fuzûlî çıksa cân çıkmam tarik-i ışkdan

Reh- güzâr-ı ehl-i ışk içre kılun medfen mana

G.10-7/47

(Ey Fuzûlî, canım çıksa dahi ben aşk yolundan çıkmam. Beni âşıkların yolu üzerine gömünüz)

Can maddedir. İnsandan madde çıkınca zaten fenâfillâha erişmiştir. Ve tabiatıyla aşk yolundan çıkmaz. Görünüşte canım çıksa dahi aşk yolundan çıkmam diyerek muhal bir şey söylüyor veya aşk yolundan çıkmamayı taahhüt ediyor gibi görünürse de, bu tasavvuf yolunda en tabiî bir haldir. Muhal olan halk dilinde canın çıkması ile her şeyin biteceği inancı vardır. Öldükten sonra nasıl yoldan çıkmama iradesine sahip olur gibi düşünülürse de onu kendi söylüyor: Âşıklar yolu üzerine defnedilince o yoldan zaten çıkmaz.

Min cân olaydı kâş men-i dil-şikesteğe

Tâ her biriyle bir kez olaydım fidâ sana

G.19-3/76

(Kâşkî ben gönlü kırılmışa bin cân nâsip olaydı da herbiri ile ayrı ayrı sana feda olaydım.)

Senin uğrunda bin tane can beni maddeye bağlasaydı da onları teker teker senin yani ma'nan, vahdetin uğrunda feda etseydim demek istiyor. Bu beytin mazmunu kırılmış aynadır. İçine Hak tecelli eder. Bir ayna kırılınca her parçasında aynı şeyin ayrı ayrı aksi görülür. Bu suretle bir can bin can olur.

G.10-7/47, G.19-3/76, G.42-1/133, G.80-6/223, G.135-5/344, G.138-2/349, G.135-5/344, G.138-2/349, G.139-6/353, G.145-6/366, G.148-5/373, G.154-7/390, G.156-3/393, G.162-3/407, G.164-7/413, G.192-1/476, G.192-2/479, G.204-6/504, G.227-6/557, G.245-7/598

3.3.4.5 Âşık sevgiliye zalim diyemez

Pâdişahum zulm edüp âşık seni zâlim demiş

Hûb olanlardan yaman gelmez bu buhtandır sana.

G.8-6/41

(Padişahım, âşık sana zulûm isnade ederken kendisine zulmetmiş. Güzel olanlardan kötü şey gelmez bu sana iftiradır.)

Âşık sevgilisinde Hakk'ın güzelliğini görmezse, sevgiliden gelen cevir ve cefayı zulüm telâkki eder. Bu suretle iyiye kötü dediği için kendisi zâlim olur. Çünkü Hak, aynı zamanda hayr-ı mutlakdır. Ondan gelen cefa dahi olsa bir ihsandır.

Güzellerden kötü şey gelmez. O halde Hak'tan gelen her şey güzeldir. Kur'an-ı Kerim'de müteaddit yerlerde "*Allah adildir, zulmetmez*" buyruluyor. Onu teslimiyet ve rıza ile karşılamak lâzımdır. Nitekim Fuzûlî bunu takip eden beytte bunu söylüyor.

Çâre umdumlâ'l-i şirinünden eşk-i telhüme

Telh güftâr ile aldun cân-ı şirinüm menüm

G.203-5/501

(Tatlı dudağından acı gözyaşıma bir çâre ümit ettim, sen acı sözle beni tatlı canımı aldın.)

Gözyaşı hakikatte acıdır. Dudağın bir vasfı da tatlı, şirindir. Dudak görünmez derecede küçük tasavvur edildiği için aynı zamanda cana benzer. Tatlı dudaktan acı söz çıkıyor.

Dudak, fenâfillâh canı alır, yani maddeyi alır.

Sevgili, âşıkı olgunlaştırmak için dâim zulmeder, acı söz söyler. Bu sûretle âşıkı kendine yaklaştırır. Ve âşık muradına erer. Acı gözyaşıma çare bulunuyor demektir.

Sitemün daşıyla başı yaruğ bedeni şikeste Fuzûlîyem

Bu alâmet ile bulur meni soran olsa nâm ü nişanımı

G.284-7/697

(Zulmünün taşı ile başı yarılmış, vücudu kırılmış “hasta” Fuzûlîyem. Benim nam ve nişanımı soran olursa bu âlâmet ile beni bulur.)

Sevgili âşıka zulmeder. Zulüm gören âşık sevgilinin kendisini sevdiğini anlar. Bu, âşık için bir nam ve nişandır. Ve öğrenmek sebebidir. Çünkü âşıktır. Herkes onu arar sorar. Ondan manevi feyz almak ister.

Feryâd ki ber vermedi bî-dâddan özge

Göz yaşum ilen besledüğüm turfe nihâlüm.

G.185-2/461

(Feryat ki gözyaşım ile beslediğim o güzel fidanımı. zulümden başka bir meyve vermedi.)

Turfe, garip, orijinal, her yerde görülmeyen bir güzellik demektir.

Nihâl, genç bir dilberdir, fidana benzetilir. Onu büyötmek, beslemek lâzımdır. Bu da onu sulamaktır. Şâir, gözyaşı ile onu besliyor.

Nihayet fidanın bir meyvesi olur, o da zulümdür. Sevgilisi âşıkına zulmediyor.

G.167-1/149, G.185-2/461, G.203-5/501, G.259-6/634, G.261-2/637, G.269-3/656, G.280-6/686, G.284-7/697

3.3.4.6 Âşık sevgilinin cefasını ihsan olarak görür

Ey Fuzûlî hûb olanlardan tegâfüldür yaman

Ger cefâ hem gelse anlardan bir ihsandur sana .

G.8-7/41

(Ey Fuzûlî güzeller âşıkları görüp tanımamazlıktan gelir, onlara hiç alakadar olmazlarsa asıl bu kötüdür. Onlar tegafül etmeyip cefa etseler sana bir ihsandır.)

Vefâ resmin unutmuşsan deyu incinmezem zirâ

Bu kim menden cefâ kem eylemezsen hem vefâdandır.

G.69-6/196

(Vefâkârlık usulünü unutmuşsun diye senden incinmem. Zira benden cefanı eksiltmemen dahi bana karşı olan vefandandır.)

Âşika cefa etmek onun alâkalanmak demektir. Şairin istediği de budur. Sevgilinin cefası ile âşık olgunlaşır.

Ey peri-veşler cefâ resmin unutman lütf edün

Eylemen bed-hû cefâ mu'tâdı olmuş gönlümü

G.273-2/667

(Ey peri gibi güzeller, lütf edin cefâ etmek usulünü hatırdan çıkarmayın. Cefaya alışmış olan gönlümün ahlâkını bozmayın.)

Âşika cefa bir lûtuftur. Ve âşık bu lûtfâ alışmıştır. Ondan memnundur. Vefa görürse âşık alıştığı şeyden ayrı kalacak. Şikâyet ve isyan edecek. Bu da iyi bir huy değildir. Sonra sevgili vefa ederse ona alışacak asıl vahdet yolundan ayrılacaktır.

G.69-6/196, G.110-1/285, G.127-3/325, G.130-7/334, G.149-3/375, G.149-5/376, G.161-7/405, G.162-41/407, G.205-8/508, G.233-2/569, G.233-7/571, G.273-2/667, G.288-2/667, G.288-7/707

3.3.4.7 Âşık sevgiliye sorduğu sorulara cevap alamaz

Lebün su'âline vermez cevâb uşşâkun

Su'âl olursa bu senden nedür cevâb sana

G.11-3/48

(Dudağın âşıkların sorusuna cevap vermiyor, bu senden sorulursa ne cevap verirsin)

Evvelâ dikkat edilirse ikinci mısra da bir suâldir.

Divan edebiyatında dudak ufaklığından dolayı yok gibidir. Bunun için şâir, cevap vermez demekle dudağın çok ufak olduğunu söylüyor.

Tasavvufta yine yokluğundan fenâfillâhtır. Âşıklar senin aşkınla fenâfillâha erişmek istiyorlar, fakat sen onları bu mertebeye ulaştıramazsın. Çünkü Hıristiyansın.

3.3.4.8 Âşık gamdan öldüğü halde söylemez

Gamdan öldüm demedüm hal-i dil-i zâr sana

Ey gül-i tâze revâ görmedüm âzâr sana.

G.16-1/66

(Gamdan öldüğüm halde bu ağlayan muzdarip gönlümün halini sana söylemedim. Ey taze gül seni incitmeyi reva görmedim)

Hâlini ifade etmekle taze gülü, sevgilisini üzer, incitir. Bu gayet tabîdir. Fakat Dîvân Edebiyatında, bilhassa Fuzûlî’de gülü inciten şeyleri aramak mecburiyetindeyiz. Bunun izahını yine Fuzûlî’de buluyoruz:

Âteşin ahumla eylersen mana teklîf-i bâğ

Bâğ-ban gül-berg-i handanım gerekmez mi sana

“Gülü, âteşin bir rüzgâr yakar. Bu ise sam yelidir. Ateş gibi yakıcı âhımı biliyorsun. Buna rağmen beni bahçeye çağırıyorsun. Ey bahçevan yeni açılmış gülünden vaz mı geçiyorsun, o sana lâzım değil mi?”

Bu beytin temeli şâirin ateşli ah ettiğini söylemektir.

Kime izhâr eyleyem bilmen bu pinhân derdi kim

Var yüz min derd-i pinhân kudret-i izhâr yoh

G.60-3/174

(Bu gizli derdi kime açıklayayım bilmem. Yüzbin gizli dert var ama, onu açıklamaya kudret yok)

Yüzbin gizli derdin var olup da onu açıklamak imkânının olmaması gizli bir derttir.

İşk derdi ger budur müşkil yeter dermâna derd

Derd ehli bi-zebân bi-derdler mest-i gurûr

G.66-3/187

(Aşk derdi eğer bu ise bu derdin derman bulması çok güçtür. Çünkü dertli olan âşıklar dertlerini söylemiyorlar. Bi derd olan sevgililerse gururdan sarhoş)

Dert ehlinin bî-zaban yani dilsiz olması aşk ve tasavvuf ehlinin yüksek bir makamıdır. O makamda artık söz yoktur. Hâl vardır. Bu hal ise söz ile ifade edilemez. Esasen o makamda artık söylenecek söz de kalmaz.

Sevgililer gurur ve istiğnâdan sarhoş. Onlarda da dinleyecek hal yoktur. Böyle olunca aşk derdine derman çok güç.

G.18-3/74, G.44-1/138, G.50-7/158, G.60-3/174, G.60-7/135, G.66-3/187, G.72-7/203, G.113-1/293, G.122-2/314, G.126-3/323, G.177,3/445, G.177-3/445, G.259-5/633, G.276-4/674, G.282-2/690

3.3.4.9 Âşık gözünü açar açmaz sevgiliye hayran olmuştur

Mey-i gül-gûnda degül nergis-i mestün aksi

Kadeh olmuş göz açub âşık-ı didâr sana

G.16-3/67

(Gül renkli şarap, görünen sarhoş gözünün aksi değildir. Didar aşığı göz açıp sana kadeh olmuştur)

Kadeh, aşk dolu gönüldür. Orada görünen sevgilinin sarhoş gözünün aksi değildir. Yani oraya aks eden göz, didâr âşıkının hayran gözüdür. Kadeh açık, kırılmayan göze benzer. Bu, hayret bakışıdır. Hayret ânında göz kapanmaz. O didâr âşıkı baştan ayağa aşkla dolu bir kadehtir. “Göz açub” un bir ma’nâsı da ilk

ân, görür görmez demektir. O zaman da bunu Elest Bezmi olarak izah etmek lâzımdır. Âşık-ı didâr, yani Hak âşığı yaratılır yaratılmaz sana hayran olmuştur demek istiyor.

Bu edebiyatta nergis, gözdür. Gözün en güzeli de sarhoş ve mahmur gözdür. Şâir, şunu demek istiyor: Âşık-ı didâr, Elest Bezminden beri kalbi aşk ile dolu bir kadeh hâline gelerek sana hayran hayran bakmaktadır.

Ey Fuzûlî âlemün gördüm kamu ni'metlerin

Hiç ni'met görmedüm didâr-ı dilber tek leziz.

G.65-7/186

(Ey Fuzûlî, âlemin bütün ni'metlerini gördüm. Segilinin didârı gibi lezzetli hiçbir ni'met görmedim)

Burada âlemin nimetleri derken masiva nimetlerini kastediyor. Masiva âleminde de sevgilinin yüzünü görmek kadar leziz bir nimet bulunmadığını söylemek istiyor. Bu, şâirin en büyük za'fının insan güzelliği olduğunu bize anlatıyor. Zaten hakîki sevgiliye varmanın yolu budur.

Cennet için men'eden âşıkları didârdan

Bilmemiş kim cenneti âşıkların didâr olur

G.82-2/225

(Cennet için âşıkları sevgiliye bakmaktan ve onu görmekten men'eden insan bilmemiş ki, âşıkların cenneti didârdır. Yani sevgilinin görünüşüdür.)

Âşık-ı didardan men'eden zâhiddir, kuru sofudur. O aşk işini bilmez. Cennette didâr-ı İlahi'yi görmek mukadderdir. Zahid nazarında cennet dünya zevklerinin azami şekilde toplandığı yerdir. Halbuki âşıklar için bunlar istenir şeyler değildir. Onlar ancak didârı isterler.

G.42-6/135, G.65-7/186, G.82-2/225

3.3.4.10 Âşık sevgilisinin nazına hayrandır

Geh nâz ü geh kirişme vü geh işvedûr işün

Cânın sevenler olmasa yeğ âşinâ sana.

G.19-2/76

(İşin bazen nâz, bâzen cilve, bazen güzelliğinde azığı hayran etmektir. İyisini canını sevenler, seni sevmesinler.)

Nâz tasavvufta sevgilinin âşık kuvvet vermesi, kirişme ise âşık iltifat etmesidir. Bunlar birtakım ruhî hallerdir. Böyle türlü oyunlarla âşık oyalıyor fakat visal, hayır mümkün değil. Bunlar âşık ümit ile ye's arasında bocalatıyor. Ve bu ıstırap âşık canından bezdiriyor. Fakat maksat da candan, maddeden bezmek. Maddeyi sevenler iyisi mi sana âşık olmasınlar diyor.

3.3.4.11 Âşık sevgilisi için ömrünü harcar

Nakd-i ömrün bir sanem uğrunda sarf etdün temâm

Ey Fuzûlî ah eger senden sorulsa bu hisâb

G.29-7/103

(Ömrümün parasını bir put uğrunda tamamen sarfettin. Ey Fuzûlî senden bu hesap sorulsa eyvah mahvoldun.)

Ömür paraya benzetiliyor. Sanem tasavvufta hakikat-ı ruhiye'ye denir. Dost da aynı ma'nâyadır.

Ancak burada put mecazî güzeldir. Şâir, ne şekilde olursa olsun masivadaki güzellere bağlanacaktır. Şu var ki, burada şâir sevgilisine put demekle onun mahiyetini idrak ediyor demektir. Eğer ömrünü bu put sevgisi yolunda sarfetmişse elbette bunun hesabı da sorulacaktır.

Bu beytte yâr ile sanem “put” bir araya gelince kiliselerdeki sadaka toplamayı hatıra getirir. Belki de beytin zemini bu hâdisedir.

3.3.4.12 Âşık sevgiliden sadece onu ister

Kılma feyz-i ni'met-i vaslun Fuzûlîden diriğ.

Yokdur özge maksadı senden seni eyler taleb.

G.31-7/109

(Visalının nimetinin feyzini Fuzûlî'den esirgeme. Başka hiçbir isteği yoktur. Senden yalnız seni istiyor.)

Bütün mevcudat onun visalini istiyor. Fuzulî de onu istiyor. Bu nimeti, bu hayrı, bu iyiliği, bu zevki ondan esirgeme. Hayatta bütün dileği odur. Yalnız seni istiyor.

Yine bu suretle hakiki sevgiliye, Allah'a aşık olduğunu anlatıyor.

3.3.4.13 Âşık hararetli bir aşkla sever

Tökmüş riyâz-ı tab'uma bârân-ı şevkuni

Men enzele'l-miyâhi ve ahyâ bihe'n-nebât

G.37-4/122

(Gökten suları indirip onunla nebâtatı dirilten cenab-ı Hâk benim şairlik bahçelerime senin hararetli aşkını yağmur gibi yağdırmış.)

Şâir bu beytte anasır-ı erbâayı toplamıştır.

Yağmur-su, şevk-ateş, tab'-toprak "insanın topraktan yaratılışı", yağmuru getiren rüzgâr-hava. "Şevk" deki ateş ile "tab" daki toprak ve su, yağmur getiren rüzgâr. Şevk ile tab' kelimelerindeki anasır-ı erbâaya işaret etmektedir.

Nebatâtı ihya etmesi, şairliğini bahçelere benzettiğinden dendir.

Dikkat edilirse hayal kompozisyonu tamdır.

Büyük şâirler böyle dört tarafı çizilmiş hayal kompozisyonu kurar ve söylemek istedikleri şeyler, bu çizgiler arasında kolaylıkla geniş bir şekilde anlaşılır. Meselâ şairliğini bahçeye benzetmesi şairlerinin çiçekler gibi güzel ve renkli olmasını, yağmur gibi yağın Peygamber aşkının bu çiçekleri beslediğini ve

renklendirdiğini; yağmur kelimesinin altında rüzgâr ve havanın bulunduğunu bu hayal binası içinde bize anlatıyor. Bu hususiyet çok mühimdir.

Kimsede ruhsâruna takat-i nezzâre yoh.

Âşıkı öldürü şevk bir nazara çâre yoh

G.58-1/170

(Yüzüne bakmaya kimsede tokat yok. Hararetli aşk, âşıkı öldürdü bir bakışa çare bulamadı.)

Sevgilinin yanağı o kadar parlaktır ki, bakmaya gözün tahammülü yoktur. Yüz olduğu için parlaklık vasfı, güzellikten zahiren daha fazla düşünülebilir. Bu parlaklığın altında güzellik de vardır.

Şevkin âşıkı öldürmesi bu parlaklık, hararet dolayısıyladır. Çünkü şevk kelimesinde hararet ve parlaklık vardır. Sevgilinin yüzündeki hararet ve parlaklık âşıkı öldürüyor. Öldürünce de tabîî olarak bir kere olsun bakamıyor. Yüzüne bakılamayan sevgili hakikî sevgilidir.

G.37-4/122, G.47-7/152, G.58-1/170, G.61-5/177

3.3.5 Âşığın Dünyaya Bakışı

Âşığın Dünyaya Bakışı ile ilgili 41 beyit tespit edilmiştir. Bunlar: Âşık külhan köşesini tercih eder, âşık mâsivâdan el çekmiştir, âşık aştan başka her yaptığı işi boş görür, âşık mâsivâyâ gönlünü kaptırmıştır şeklinde 4 başlıkta incelenmiştir. Burada aşık 24 beyitte masivadan el çekmesine karşın 2 beyitte masivaya gönlünü kaptırmıştır. Bu durum bir tezat olarak değil, âşığın hallerinden olarak değerlendirilmiştir.

3.3.5.1 Âşık külhan köşesini tercih eder

Ey Fuzûlî odlara yansun bisât-ı saltanat

Yegdür andan Hak bilûr bir gûşe-i külhan mana.

G.7-7/37

(Ey Fuzûlî saltanat yaygısı yani yatağı ateşlere yansın. Allah bilir bana bir külhan köşesi ondan daha iyidir.)

Saltanatı bir yaygı, yatak, uzanacak yere benzetiyor. Saltanat dünya zevkleridir, masivadır. Bu dünya zevkleri ateşlere yansın, mahvolsun. Yemin ederim ki, oturmak ve içinde yaşamak için bana bir hamam külhanı ondan daha iyidir.

Hamam külhanı bir çöplüktür. Hamamın içinde olduğu için sıcaktır. Serseriler, yeri yurdu olmayanlar, kışın sıcak olduğu için orada barınırlar. Külhanbeği tabiri oradan gelir.

Maddî zevkleri, yanan bir külhanda yaşamak uğruna terk ediyor. Burada yanmak, aşk ateşi ile yanmaktır.

Dikkat edilirse bir gül bahçesi kıpkırmızı rengi ile ateşe benzer. Külhan kelimesinde “gül” ve “kül” vardır. “Han” edatı, mekân edatıdır. Böyle alırsak külhan, gülhan yani gül yeri ve bahçesi ma'nâsına da gelir. Bu Fuzûlî'nin san'at yoludur ki, bir anda kat'iyen farkına varılmaz.

“Hak bilir” yemini de iki ma'nâyadır:

1. Yemin. Allah bilir ki böyledir. Vallahi ile aynı ma'nâdadır.
2. Bilür fi'l-i muzarî, ism-i fail yani “bilen” ma'nâsınadır. Hakk'ı tanıyarak içinde yaşayan çöplük köşesi demektir.

Gör ganimet fakr mülkünde gedâlık şivesin

Î'tibar-ü mansıb-ı dergâh-ı sultânı unut.

G.42-4/134

(Fakr, istiğna mülkünd edilenci bir fakir gibi yaşamayı kazanç bil, sultanın sarayında itibar ve rütbe sahibi olmayı unut.)

Fakr mülkü dünya mal ve servetine değer vermeyenlerin mülküdür. Orada bir geda yani dilenci gibi dünya arzu ve ihtiraslarından uzak yaşamak bir ganimettir, bir kazançtır.

Fakr, sahip olmamak değil, istememek, değer vermemektir.

Padişahların sarayında rütbe, itibar vardır. Bunları hatta hatıra getirmemek lâzımdır.

Ganimet kelimesinin başındaki “ganî” kelimesinin harfleri fark ile tezattır.

Fuzûlî istemez mesned-i Cem ü Cemşid

Mana nişimen-i devlet şarâb-hâne yeter.

G.71-7/201

(Ey Fuzûlî, Cem ve Cemşid’in rütbe ve mevkilerini yani saltanatlarını istemem. Bana devlet evi olarak şaraphâne yeter)

Cem ve Cemşid Pişdadiyan sülâlesinden bir hükümdar sayılır. Hakikatte Vedalardaki güneş mabedidir. Büyük bir saltanat timsâlidir. Aynı zamanda nevrusun ve şarabın vâzî’ı ve mucididir.

Fuzûlî muazzam bir dünya saltanatı yerine ilâhî aşkı, haki kati arı istiyor.

Tasavvufta şaraphane arifin bânını içindir ki, orada maarif ve hakayık ve ilâhî aşk vardır.

G.42-4/134, G.51-3/159, G.71-7/201

3.3.5.2 Âşık mâsivâdan el çekmiştir

Fakr mülki taht ü âlem terki efserdür mana

Şükr lillâh devlet-i bâki müyesserdür mana

G.21-1/80

(Fakr mülkü bana taht ve âlemi terk etmek de taçtır. Allah’a şükür olsun ki bâkî devlet bana müyesser olmuştur.)

Fakr, fakirlik, yoksulluk demek değildir. Dünyaya ait her şeyden müstağni olmak, onu istememek ve ona bağlanmamak demektir. Bir derviş dünya zenginliklerine sahip olabilir. Eğer onlara hiçbir değer vermezse o derviş de fakra

malik olmuştur. Bu malikiyyet onun için bir taçtır. Fakr esasen âlemi terketmek demektir. Dervişlerin serpuşuna taç derler. Üzerindeki dilimlere de terk derler. Terk ehli üç şeyi terkeder: Terk-i dünya “dünyayı”, terk-i ukbâ “ukbâyı”, terk-i terk “terk-i terk” etmek yani terk ettiğini dahi bilmemek.

Bu taht ve taca sahip olan, devlete ermiş demektir.

Cünun feyziyle âzâd olmuşam kayd-ı alâyıktan

Kemâl ü fazl terki rütbe-i fazl ü kemâlümdür.

G.98-3/259

(Aşk çılgınlığının feyzi ile onun sayesinde onun verdiği kudretle bütün mâsivâyâ ait bağlardan kurtulmuşum. Kemal ve fazilet denen şeyleri, bunların insana verdiği maddi üstünlüleri terketmek benim kemâl ve fazilet üstünlüğümdür. Bu hususta kazandığım yüksek derecedir.)

Masiva âleminde bizim düşündüğümüz kemal ve fazilet mefhumları hakikat âleminde hiçbir değeri haiz değildir. Bunu idrak edecek dereceye yükselmek hakiki kemâl ve fazilettir. En büyük kemal ve fazilet aşk çılgınlığıdır.

Seyl-âb-ı sirişk ile hoşem ışk yolunda

Hâşâk-i ta'allûk koparur reh-güzerümden

G. 224-4/550

(Gözyaşı seli ile başım hoştur. Çünkü aşk yolunda mâsivâyâ bağlanma çerçöpünü yolumun üzerinden koparır. Sürükler götürür.)

Hakiki aşk yolunda dökülen gözyaşı, insan ruhunu masivadan koparır. Çünkü masiva aşk yolunda bir çerçöptür.

G.41-7/133, G.42-5/135, G.43-7/138, G.44-6/140, G.49-1/155, G.49-5/156, G.49-7/156, G.51-2/159, G. 51-5/160, G.51-6/160, G.98-3/259, G.113-7/295, G.131-7/336, G.139-4/352, G.142-2/358, G.195-2/482, G.200-4/493, G. 219-5/543, G.224-4/550, G. 264-6/645, G.286-3/701

3.3.5.3 Âşık aştan başka her yaptığı işi boş görür

Ey Fuzûlî her amel kılsan hatâdur gayr-ı ışk.

Bu dürür men bîldigüm vallâhü âlem bi's-sevâb.

G.30-7/106

(Ey Fuzûlî, aşktan başka her yaptığın iş hatadır. Benim bildiğim budur. Doğrusu Allah bilir.)

İşe amel demekle dinî bir ma'nâyı yani ibâdeti kastediyor.

Aşk hadd-i zatında insan varlığının gayesidir. Ve temizliğin sembolüdür. İnsan varlığının gayesine yönelmeyen her hareket, temiz olmayan her davranış hakikatte hatadır.

Benim bildiğim budur, demekle zahiren tevazu gösteriyorsa da hakikatte bu kanaatimle her şeyi söylüyorum demek istiyor.

Hata ile sevap arasında tezat san'atı yapıyor.

Ey Fuzûlî zâhid er da'vâ-yı akl eyler ne sûd

Nefy-i zevk-i ışkdur cehline ayn-ı i'tiraf.

G. 145-7/366

(Zâhid akıllı olduğunu iddia ediyor. Ama ne fayda aşk zevkini inkâr etmesi tamâmen cahilliğini itiraf etmesidir.)

Zâhid, şeri'at ehli akli esas olarak kabul eder. Tarîkat ehli ise aşkı... Tasavvuf ve tarîkat ehline göre zâhid akıl da'vasındadır. Fakat aklın eseri olan ilimden nasipsizdir. Binaenaleyh câhildir. Tasavvufa göre aşk da esasında akıldır. Aklın, insanın mistik varlığında devam eden bir uzantısıdır. Bunu düşünebilmek çok derine inmektir ki zâhid bu tefekkürden mahrumdur.

Berî oldum Fuzûlî gayrdan ol dil-rübâ ancak

Enîsüm mûnisüm yârum nigârum nâzeninümdür.

G.77-9/215

(Ey Fuzûlî ondan gayri her şeyden elimi eteğimi çektim. Ancak o gönül olan sevgili benim gönlümün arkadaşı, alıştığım ve sevdiğim yârim, güzelim nazeninimdir.)

O güzel, arkasında Hak gözüken güzeldir.

G.30-7/106, G. 39-7/129, G.43-4/137, G.77-9/215, G.145-7/366, G.152-7/384

3.3.5.4 Âşık mâsivâya gönlünü kaptırmıştır.

Yâ rab belâ-i kayda Fuzûlî esîrdür.

Ol bî-dili bu dâm-ı küdüretten et rehâ

G.2-7/22

(Yarab, Fuzûlî Mâsivâya bağlıdır. Dünyaya bir esir gibi bağlanmıştır. O aşığı “gönlünü kaptırmış gönülsüz kalmış”ı bu bulanık tuzağından kurtar.)

Bulanıklık kelimesi ile gönül aynasında Hak’tan gayri olan şeylerin vücuda getirdiği leke ve gölgeleri kastediyor.

Esir bağlıdır. Tuzak da avı bağlar. Bu beyti ile Fuzûlî, Cenab-ı Hakk’ın Cemâl tecellisini istiyor; “Hazret-i Muhammed’i en yüksek mertebe olan kurbiyyet makamına eriştiren Cemâl sıfatın bizde de tecelli etsin. Beni dünya lezzetlerine, güzelliklerine bağlanmaktan kurtarsın” diyor.

Mâsivâ dünya lezzeti ve güzellikleridir.

Ah bilmen neyleyüm kurtulmak olmaz kayddan

Men harîf-i sâde-dil dil-ber cemâli dil-firib.

G.35-5/118

(Ah bilmem neyleyim kayddan kurtulman imkanı yok. Ben saf, sade dil bir insanım sevgilin güzelliği ise gönül aldatıcı.)

Böyle olduğu müddetçe ben masiva kaydından bir türlü kurtulamıyorum. Her güzelliğe aldanıyorum.

3.3.6 Âşığın Dine Bakışı

Âşığın Dine Bakışı ile ilgili olarak 6 beyit tespit edilmiştir. Bunlar: Âşıklar hidayet yolunun yolcularıdır, âşık mihrap karşısında namaza durmaz, âşık cehenneme girmez, âşığın mihrabı kabe kavseyn'dir şeklinde 4 başlıkta incelenmiştir.

3.3.6.1 Âşıklar hidayet yolunun yolcularıdır.

Kad enâre'l işku li'l uşşâki minhâce'l-hüdâ

Sâlik-i râh-ı hakîkat işka eyler iktidâ

G.1-1/15

(Aşk, âşıklara hidayet yolunu aydınlatınca, hakikat yolunun yolcusu aşka uyar. “Onun gösterdiği yola gider.”)

Fuzûlî, ilk gazelinin birinci mısrasını Arapça yazmıştır. Bu İran ve Türk edebiyatlarında bir an'ane halindedir. Nitekim Fuzûlî'nin çok iyi ta'mınıdığı Nevayî de böyle yapmıştır.

İnsanda fitrî olan din duygusu, onun maddî ve manevî hayatına hâkimdir. Bir san'atkarı tanımak için onun hayatının dokusuna girmek şarttır. Dîvân edebiyatında hâkim olan unsur dinî unsurdur. Bu itibarla Fuzûlî'yi şerh ve izah için onun Müslüman olarak hüviyetini tespit zarurîti vardır. Bunu ise ancak eserleri bize verebilir.

Müslümanlıkta dinî unsuru iki cepheye ayırırız: Şeri'at ve tarîkat. Şeri'atta hâkim olan zühd ve takvadır. Zühd ve takvayı bir vasıta değil, bir gaye telâkki eden ve muayyen ibadetleri yerine getirmekle her şeyi yaptığını zanneden basit dimağlar ile tefekküre ve sevgiye en büyük değeri veren mutasavvıflar arasında daimî bir mücadele vardır. Halbuki Kur'an-ı Azimü's-şan'da şeri'at ile tarikat el eledir. Tarikata şeri'at kapısından girilir.

Fuzûlî, ilk gazelinin ilk beytinde aşktan bahsettiğine göre onun bir mutasavvıf olduğu açıkça görülüyor. Çünkü şeri'atta asıl olan akıldır. Tarikatta

aşktır. Akıl, masiva yani kesret âleminde yaşamanın yollarını gösterir. Aşk ise “mavera” yani vahdet âleminin idraki içindir. Akıl, mahduttur, aşk; sonsuzdur.

Şimdi Fuzûlî'nin birinci beytini izah edelim. Fuzûlî diyor ki:

Aşk, hakikat yolunu aydınlatınca o yolun yolcusu, onun gösterdiği yola gider. Demek ki insan, hakikate ancak aşk ile erişir. Şâir bu beytinde aşkı şu vasıflarla gösteriyor:

Yolcunun yolunu aydınlatan. Demek ki yol karanlıktır. Yol hakikat yolu olunca elbette karanlıktır. Çünkü sonsuz müşkilâta maruz kalınır. Bu kâinat muammasıdır. Beşer asırlarca bunun peşinde koşmaktadır.

Karanlık bir gecede yolcunun yolunu aydınlatan, ona ne tarafa gideceğini gösteren tek şey vardır. Yıldızlar. Bu beyitte aşk bir yıldızla benzetiliyor. Aynı zamanda Arapça mısradaki iki kelime vardır ki, bunların altında bir hadis-i şerif gizlidir. Hûda ve iktida. Bu iki kelime Hadise telmih olarak kullanılmıştır. Hadis şudur:

“Ashabı kennücûm bi eyyihim iktedeytum ihdeteytum. Benim ashabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz”.

Bu hadis ile aşkın bir yıldızla benzetildiğini görüyoruz. Nasıl insan, kendi iradesi ile bir yıldız vücuda getiremez ve onu ancak Hakk'ın iradesi var ederse aşk da insanlara Allah'ın bir lûtfudur. İstedliğini bu lûtfu mazhar eder, istediğini mahrum bırakır. Onun için aşk yıldızla benzetiliyor. Ruhta o yıldız doğunca hakikat yolcusu onun yolunda gitmek mecburiyetindedir.

3.3.6.2 Âşık mihrap karşısında namaza durmaz

Sende dün gördüm Fuzûlî meyl-i mihrâb-ı namâz.

Terk-i ışk etmek mi istersen nedür niyyet sana.

(Ey Fuzûlî, dün sende mihrap karşısında namaza durma arzusu gördüm. Yoksa askı terk etmek mi istersin. Niyetin nedir?)

Mihrap karşısında durup namaza niyyet etmek, Hak sevgisinin zahirî bir işaretidir. Âşık mihraba değil, gönül Kâbesine karşı eğilir. Gönül, tecelligâh-ı İlâhîdir.

Sen mihraba meylediyorsun. Mihrap karşısında rükû ve sücûd vardır ki bu, eğilmektir. Yoksa zahire dönüp bânîni, yani aşkı terk mi ediyorsun.

Mihrap, namaz zühd ve takvanın bir timsâlidir. Niyet namazın erkânındandır. Niyetsiz namaz olmaz

3.3.6.3 Âşık cehenneme girmez

Düzaha girmez sitemünden yanan.

Kâbil-i cennet degül ehl-i azâb

G.27-6/97

(Senin zulmünden yanan cehenneme girmez, Çünkü onlar esasen cehennem azabını çekmiş ve bunu hak etmiş insanlardır. Cennete giremezler.)

Âşıklar aşk ateşi içinde yanarlar. Sevgili onlara azap verecektir. Çünkü bu ateş içinde eriyip saf altın “kal” hâline geleceklerdir, visale ereceklerdir. Onların kaderi budur. Onların yandığı ateş yanında cehennem cennet gibi kalır. Onun için âşıkların cehenneme girmez.

Cennete sadece masivaya ait zevkler vardır. Âşıklar masivadan feragat etmişlerdir.

Hûr-ı ayn ü ravza-i rıdvan hevâ-yı nefsdür

Nefsden geçmiştir ol senden rızâ ister hemîn

17. asır İran şâirlerinden Fasihî şöyle der:

Îlâhî rûzî-i in hod-perestansâz-ı cennetrâ

Ki dûzâh cennet est âteş-perestân-ı muhabbetrâ

“Yâ Rabbi cenneti bu kendine tapanlara nasib et. Zîra muhabbet âteşine tapanlar için cehennem cennettir”.

Yanan ışk âteşine âteş-i duzahdan eymindür.

Ne kim bir kez yanar yandırmak anı gayrı-ı mümkindür.

G.67-1/189

(Aşk ateşme yanan cehenneme ateşinden kurtulmuştur. Bir kere yanarı bir daha yakmak imkânsızdır.)

Aşk ateşine yanan öyle yanmıştır ki daha fazlası tasavvur edilemez. Bir de aşk ateşine yanan Hak âşığıdır, böyle bir insanı Cenab-ı Hak cehennem ateşinde yakmaz.

Haddizatında madde âleminde bir kere yanarı bir daha yakmak imkânsızdır. Çünkü yanıp kül olmuştur.

3.3.6.4 Âşığın mihrabı kabe kavseyn'dir

Zâhidâ sen kıl teveccüh güşe-i mihrâba kim

Kible-i ta'at ham-ı ebrû-yi dilberdür mana

G.21-6/82

(Ey zahir ehli, sen mihraba karşı durup nama kıl, Benim dönüp ibadet edeceğim kible sevgilinin kaşının bükülüğü kavş halini alışıdır.)

Görülüyor ki tasavvuf umdesi devam ediyor. zâhid zahirde olan mihraba teveccüh ediyor. Halbuki o mihrabın arkasında “*kabe kavseyn*” Hakk’a yaklaşmak ma'nâsı vardır. Ben O'na karşı ibadet ediyorum demek istiyor.

Ol büt ebrûsun koyub mihrâba döndürmem yüzüm

Koy meni zâhid mana çok verme Tanrı'y çün azâb

G.29-6/102

(O put gibi güzelim kaşını bırakıp da yüzümü mihrâba döndürmem. “Tasavvufda put, mâ'na güzelinin tecellisidir.” Ey zâhid bırak beni Allah için bana çok âzap verme.)

Zâhid kelimesi beyti, tasavvuf sahasına çekiyor. Zâhid, kuru sofu mihraba secde et diyor. Şâir, âşık ve mutasavvıftır. O, Hakk'a kurbîyetin ifadesi olan kaşa “*kabe kavseyn*” yüz döndürecek. Burada yüz döndürmenin iki ma'nâsı vardır:

1. Teveccüh, yüzünü o tarafa döndürmek
2. Yüz döndürmek, o tarafla alâkayı kesmek, “*i'raz*”

Mihraba yüzümü döndürmem demek, mihrabdan yüz çevirmem ma'nâsına da gelebilir. O zaman mihrabdan yüz döndürmem demek icap eder. Fakat şâir burada hususî bir gramer tasarrufu yapmıştır.

3.3.7 Âşığın Benzerlikleri

Âşığın Benzerlikleri ile ilgili olarak 93 beyit tespit edilmiştir. Bunlar: Âşığın ciğeri kebaba gözyaşı kana benzer, âşığın ahından yıldırımlar çıkar, âşık kendini Mecnun'la kıyaslar, âşığın gözü inci saçar gönlünden duman yükselir, âşık pervane gibidir, âşık kendisini sevgilinin itine benzetir, âşık kendini Ferhat'la kıyaslar şeklinde 7 başlıkta incelenmiştir.

3.3.7.1 Âşığın ciğeri kebaba gözyaşı kana benzer

Kan yaş töküp yanında döner âteşün kebâb

Ma'sûka benzer âteş ü âşık kebâb ana

G.9-3/42

(Kebab kan yaş dökerek ateşin yanında döner. Sevgili ateşe, âşık kebaba benzer)

Âşık kan yaş döerken içindeki kanı, maddeyi akıtıyor ve pişiyor, yani olgunlaşıyor.

Kebab pişirilirken çevrilir. Mevlânâ'nın:

Ham bûdem, puhte şüdem, sühtem

“Ham idim, Piştim, yandım” mısrası bunu ifade eder.

Işk ehlin âteş-i hicrâna eylersen kebâb

Döne döne imtihân etdün budur, âdet sana

G.18-2/73

(Aşk ehlini hicran eteşine yakıp kebab eyler ve döne döne imtihan edersin. Bu senin adetindir.

Hakiki sevgili, âşıkları daima bela ve mihnete düşür eder. Ve bununla imtihan eder. İmtihan mihnetten gelir.

Kebab pişirmek üzere ateş üzerinde çevrilir. Onun için döne döne diyor.

Dünya dâr-ı imtihandır. Bu da kmanun-ı hilkattir. Kebabın tasavvufi ma'nâsı türlü tecelliler ile âşıkın gönlünü beslemektir. Onu kuvvetlendirmektir.

G.16-2/67, G.18-2/73, G.36-7/121, G.42-3/134, G.50-2/157, G.54-4/167, G.54-5/167, G.58-2/170, G.71-5/200, G.76-2/211, G.80-3/222, G.84-1/229, G.89-5/243, G.93-3/251, G.103-3/270, G.150-5/379, G.157-51/396, G.162-5/407, G.171-2/430, G.184-1/459, G.188-1/468, G.193-4/479, G.196-6/485, G.209-3/518, G.221-3/546, G.223-4/549, G.257-5/628, G.258-1/629, G.259-4/633, G.260-5/635, G.266-3/649, G.272-4/665, G.273-1/667, G.274-5/670, G.275-1/671, G.275-51/672, G.276-7/675, G.283-7/694

3.3.7.2 Âşığın ahından yıldırımlar çıkar

Berk-i âhumdan evüm her gûşe bulmuş rahneler

Gel gör ey gül kim giriftâr-ı kafesdür andelîb

G.28-5/100

(Ahımın yıldırımları ile evimin her köşesinde yarıklar açılmış. Ey gül, gül âşıkının bülbülün kafese esir olduğunu gör)

Istırapın şiddetinden her ah ettikçe evinin bir köşesine o ahın yıldırımı düşüp orada yarıklar açıyor. Ve her tarafı delik olan ev bir kafesten başka bir şeye benzemez.

Şâir, andelib, bülbül, gül ise sevgilidir. Kafese esir olmak “ten” kafesi içinde habsolmaktır. Ten ise maddedir.

Fuzûlî şiirlerinde ekseriya bu toprak olan teni zindana benzetir. Zindan toprak altındadır.

3.3.7.3 Âşık kendini Mecnun'la kıyaslar

Yetmeyüp vaslına sen Leyli-veşün bir ömrdür.

Men kimi Mecnûn olub sahrâya düşmüş âfitâb.

G.29-5/102

(Güneş, Leylâ'ya benzeyen senin valsına erişmemiş ve benim gibi Mecnun olup sahraya düşmüştür.)

Leylâ kelimesinde leyl “gece” vardır. Güneş hiçbir zaman gecenin visaline ermez. Ve Mecnûn gibi baş açık sahralara düşmüştür.

Mana cem olur kanda kim var bir gam

Menem mülk-i ışk içre Mecnun'a vâris.

G.46-5/148

(Nerede bir gam varsa benim başıma gelir. Aşk mülkünde Mecnûn'un mirasçısı benim.)

Fuzulî kendini çok defa Mecnûn'a benzetir ve aşıklık hususunda onunla boy ölçüşür.

Meni zikr etmez il efsâne-i Mecnûna mâ'ildir.

Ne benzer ol mana derdi anun takrîre kâbildür.

G. 91-1/246

(Halk benden bahsetmez. Mecnûn'un masalına meyleder. O, bana benzemez. Onun derdi derman bulabilir; anlatılması mümkündür.)

Leylâ ve Mecnûn efsanesinde nihayet Mecnûn çölde Leylâ'ya kavuşuyor.

Yani Leylâ adlı bir sevgilisi vardı ve ona kavuşmuştu. Halbuki Fuzulî'nin derdi, dermanı olmayan bir aşktır. Meczâî sevgiliden geçip hakikî sevgiliye doğru yürümenin dert ve ıstırabı içindedir.

O sevgili ki ona kavuşmak ayrı bir âlemdir.

Kendinin aşk yolunda Mecnûn'dan üstün olduğunu söylüyor.

G.46-5/148, G. 76-4/212, G.99-2/244, G.91-1/246, G.91-3/247, G.105-1/275, G.105-3/275, G.136-4/347, G.159-4/400, G.179-3/448, G.188-7/469, G.193-7/480, G.203-6/501, G. 222-2/547, G.226-4/554, G.236-2/576, G.249-3/606, G.262-3/639, G.280-5/686

3.3.7.4 Âşık kendini Ferhat'la kıyaslar

Ferah- bahş-ı dil-i ma'şuk olur şerh-i gam-ı âşık

Sürûd-ı bezm-i Şirin nâle-i Ferhâd-ı mahzundur.

G.76-5/212

(Âşıkın aşk ıstırabını uzun uzun açıp anlatması, sevgilinin gönlünü ferahlandırır. Şirin'in işret meclisinin şarkısı, mahzun Ferhat'ın iniltisidir.)

Ferhat, Şîrîn'nin âşığıdır.

Aşk ıstırabı ancak ağlayıp inlemekle anlatılır. Ve sevgili, sevildiğinden dolayı bir ferah duyar. Nasıl ki bir bezmde söylenen şarkı insanı ferahlatır.

Nâleden ferah duymak zahiren tezat gibi görünürse de hakikatte aşktan bahsedildiği için tezat değildir.

Lebi şirinlerün şevkiyle Ferhâd'ı menem asrun

Yanumda cem'olan seng-i melâmet Bisütûn'umdur.

G.87-6/238

(Tatlı dudakların hareketli aşkı ile asrın Ferhât'ı benim. Bana atılan melâmet taşları dağ gibi yükselmiş ve benim Bisütun'um olmuştur.)

Şîrîn hem Ferhat'ın sevgilisinin ismi, hem de tatlı ma'nâsınadır. Dudağa nisbetle tatlı, Ferhat'a nisbetle de sevgilisinin adıdır. Ferhat'ın aşk ile deldiği dağın adı Bîsütun'dur.

Bu Bîsütun dağı şâire, bu aşk yüzünden atılan melâmet taşlarından vücuda gelmiştir. O kadar çoktur.

Nerede şevk kelimesi geçerse orada ateş vardır. Dudak da kırmızıdır.

Kendini meşhur âşık Ferhat ile mukayese ediyor. Kendisi üstündür çünkü Ferhat'ın deldiği dağ tabîî bir dağdır. Kendisinin dağı ise melâmet taşlarındandır.

Ferhat ve Şîrîn hikâyesinde tasavvufî bir ma'nâ yoktur.

Meni kim seng-sâr-ı mihnetem bâzâr-ı ışk içre
Belâ dâğın çeken Ferhâd ile hem-seng dutmuşlar

G.88-5/240

(Aşk pazarı içinde bir mihnet taşığı olan beni, belâ dağını çeken Ferhat ile tartıp aynı ağırlıkta, aynı ayarda bulmuşlar)

Burada bâzâr, alış veriş edilen yerdir ki hududu yoktur. Bir de bâzârda mallar tartılır. Burada da Fuzûlî ile Ferhat tartılıyor ve aynı ağırlıkta telâkki ediliyor.

Hâlbuki Fuzûlî, baştan başa mihnet taşığıdır. Bu mihnet taşığı manevî olduğu için sonsuzdur.

Ferhat, sadece bir Bîsütun dağı kadar belâ çekiyor, onunkisi mahduttur. Binaenaleyh Fuzûlî, Ferhat'tan üstündür. Fuzûlî ilâhî aşk derdini çekiyor, Ferhat ise maddî aşka mübtelâdır. Şîrîn'i yani tatlıyı arar. İlâhî aşka düşenler belâ ve ıstırap çekerler ve onu severler.

Seng, taş ma'nâsına geldiğı gibi ağırlık ma'nâsına da gelir. Hemseng, aynı miktarda taş taşıyan ma'nâsınadır.

G.87-6/238, G.88-5/240, G.129-2/329, G.198-5/489, G.217-1/536, G.222-1/547, G.226-5/554, G. 236-1/576, G.261-3/637

3.3.7.5 Âşığın gözü inci saçar gönlünden duman yükselir.

Dut gözün ey dud-ı dil çarhun ki devrin terk edüb.

Kalmasun hayretde çeşm-i gevher- efsânum görüp.

G.32-4/110

(Ey gönülden yükselen duman çerhin gözünü ört benim inci saçan gözümü görüp hayretinden dönmesini terk etmesin.)

İnci saçan göz ağlayan gözdür. Gözyaşı inciye benzer.

Gönülden yükselen duman, gönüldeki ateşin dumanıdır ve o kadar çoktur ki cerhin gözünü örter. Cerhin gözü güneştir. Güneş kararır, gece olur.

Cerh, inci saçan gözü yani ne kadar çok ağladığını görünce hayrette kalır. Hayret hâli bir nevi hareketsizliktir. Cerh de hayretten dönüşünü terkeder.

Bu beytin mazmunu dönen bileği taşına vurulan bıçağın kıvılcım saçmasıdır (Cerh, çeşm-i gevher-efşân)

Dem-be-dem ger dürr-i eşküm düşse gözden vechi var.

Yaş uşağlardur yetim anlarda yoh rem-i edeb.

G.36-4/120

(İnciye benzeyen gözyaşının her an gözden düşmesinin bir sebebi var. Onlar genç, yetim çocuklardır. Edep nedir, usul nedir bilmezler.)

Gözden düşmek, değerini kaybetmek bir de gözyaşının gözden düşmesi, gözyaşının inciye benzetilmesi değerinin alçalıp yükselmesi sebebi ile. Birde gözyaşı inciye benzer.

Vechi var, bir ma'nâsı sebebi var. İkinci ma'nâsı yüzü var, yani yüksüz değil. İkinci mısradaki edeb bilmeyen genç yetim çocuklara tezat olduğu içindir.

Yaş hem genç, hem ıslak ma'nâsıdır. Küçük olduğu için de uşaktır yani çocuktur.

Gözyaşı göz evinden, iki göz kapağı arasından çıktığı için ve bu göz kapakları ana babaya benzetildiği için yetim oluyor. Yetim olunca ona edep usulünü gösterecek ana babadan mahrum oluyor. Aynı hayal ismini hatırlayamadığım bir İran şâirinde şu şekildedir:

Men hâne-zâd-ı dîde-i derdem çü tıfl-ı eşk

Girdâb-ı gam be-mevc-i sükûn efgened mera

“Ben gözyaşı çocuğu gibi dert evinde doğmuşum”.

Dem-be-dem kelimesi de gözyaşının kanlı olduğunu ifade içindir.

Ruhun görgeç olur sûz-ı derûn ü dûd-ı hâsıl

Bahâr eyyâmı sıçrar berk-i rahşende sehâb oynar.

G.79-3/219

(Yanağını görünce içim yanıyor ve gönülden duman yükseliyor. Bahar zamanları parlak şimşek çakar ve bulutlar gökte dolaşıp durur)

Yanak bahar zamanlarıdır, güller açar. İç yanışı şimşekteki ateş, gönülden yükselen duman da bulut.

G.36-4/120, G. 79-3/219, G.85-3/232, G.108-5/282, G.264-3/644

3.3.7.6 Âşık pervane gibidir

Şem' kurbiyle tefâhur kılma ey pervâne kim

Hirmen-i ömrün küyerbekr-ı fenâdan'an-karîb

G.35-6/119

(Muma yakınım diye övünme ey pervane, ömrünün harmanı fanilik yıldırımından pek yanında yanıp mahvolur.)

Pervane hakikî âşıktır. Kendini zaten mum alevinde mahvetmek ister ve pervane muma yakın olmaktan iftihar duyar. Ve haklıdır çünkü pek az zamanda insanı ifna eden yıldırımından ömrünün harmanı yanar gider.

Şâir bundan evvelki beytte kayddan kurtulamadığını söylüyor ve pervaneye haset ediyor. Hasedinden bunu söylüyor. Çünkü kendinin eremediği fenafillâha pervane eriyor.

Çizginürken başuna şem'i ruhundan cânımı

Men'kılma anı hem ol şem'e bir pervâne dut.

G.41-3/131

(Senin başında dönüp duran canımı şem' gibi parlak ve yakıcı olan didarından men' etme. Benim canımı dahi o muma bir pervâne farzet. Bırak kendini ateşe atıp yansın.)

Ruh, yüz, dîdâr vahdettir. O parlak ve yakıcıdır, muma benzer.

Çizginürken başına demek başına dönerken, sana kurban olmak islerken demektir. Başına döneyim, sana kurban olayım demektir.

Pervane de şem'in başında dönüp durur. O ateşe kendini yakmak ster. Canımı o şem'e yanmaktan men' etme. Farzet ki o da bir pervanedir.

Beni reşk oduna pervâne tek ey şem' yandırma

Yeter horşid-i ruhsârun çerağ-ı bezm-i ağıâr et.

G.44-5/139

(Ey mum gibi meclisi aydınlatan dilber, yüzün güneşi ile başkalarının meclisini aydınlatıyor, bu suretle beni pervane gibi haset ateşine yakıyorsun. Artık kâfidir.)

Şem', mum geceyi aydınlatır. Gece ise tasavvufta âlem-i ceberruttur.

Kâinatta gördüğümüz eşya hakîkî ve müstakil bir mevcudiyete mâlik değildir. Cenab-ı Hakk'ın birer suretle, tecellisinden ibarettir. Ancak bu tecellinin nasıl vukua geldiğini Allah'tan başka kimse bilmez. Tecelliyat muhtelif safhalardan geçerek gayeye erer. Sofiler bunda beş mertebe kabul etmişlerdir ki, ikinci mertebe âlem-i ceberuttur. Yani Cenâb-ı Hakk'ın görünmeye tenezzül ettiğinin ilk mertebesidir. Sofiler buna "akl-ı evvel; âlem-i vahdet, berzah-ı kübra, hakikat-ı Muhammediye, makam-ı ev edna, ruh-ı âzam, ruh-ı izafi, ruh-ı küllî taayyün-i evvel, tecelli-i evvel, zıll-ı evvel" de derler.

Şem, haddizatında âşıkı öldüren bir varlıktır. Güneş âlem-i ceberutun haricindedir. Sevgili esasen âşıklar için bir şem'dir. Güneş ağıyar âlemini aydınlatır. Onlar şem'e yaklaşamazlar. Gece âlem-i bâtındır. Âşıklar içindir. Güneş zahir âlemidir. Hayâlî'nin:

Hasedden yere çalmış şîr-i çarh evreng-i horşîdi

Görüb Kaysı peleng-i kulle-i kûhsâra yasdanmış

Beytini izah ederken bundan bahsetmiştik.

Esasen şem' olan sevgilinin güneş halinde gözükmesi onun zahir ve bâtınını gösterir. Güneş olmazsa şem'de olmaz. Bâtını şem', zahiri güneştir. Şâirin istediği de şem' ateşine yanmaktır.

G.41-3/131, G.44-5/139, G.99-5/262, G.147-7/371, G.289-4/709

3.3.7.7 Âşık kendisini sevgilinin itine benzetir

Ol ser-i kû itleri içre Fuzûlî yoh yerüm

Bes mana mâtem-serâ handan ü bezm-i sürur.

G.66-7/189

(Ey Fuzûlî sevgilinin mahallesinin itleri arasında benim yerim yoktur. Matem evi bana yeter. Ben nerede o neş'e ve sürûr meclisi nerede?)

Sevgilinin mahallesi bir sevinç bezmidir. O bezmde itler vardır. İtler sadakatları ile tanınır. Sevgilinin itleri sadık aşıklardan bile üstündür. Orada itler bağırıp çağırırlar ve onların bağlandıkları sevgilinin mahallesinde olan itler elbette sevinçlidirler. Fuzulî, oradan ayrı matem içindedir. Kendini o sevinç bezmine layık görmüyor.

Benedürsen özünü itlerine her sâ'at

Ey Fuzûlî ola bilmez sana benzer güstâh

G.59-7/173

(Ey Fuzûlî her saat kendini onun itlerine benzetiyorsun. Dünyada sana benzer küstah yoktur.)

Sevgilinin itlerine kendinden başkası benzemek davâsında değildir. Bu küstahlığı yalnız kendisi yapıyor.

Her saat demesi, köpeklerin gece gündüz sevgiliyi korumalarını ima içindir. Sevgilinin itleri o kadar değerlidir ki kendini onlara benzetmek bir küstahlıktır.

3.4 Fuzuli Divanında Zâhid Tipi

Fuzuli Divanında Zâhid Tipi ile ilgili olarak 42 beyit tespit edilmiştir. Tespit edilen bu beyitler 18 ayrı tip başlığı olarak tasnif edilmiştir. Ayrıca bu tipler Zâhid'in Şahsi Özellikleri, Zâhid'in Dini Durumu, Zâhidin Âşıkla İlişkisi şeklinde 3 bölümde incelenmiştir.

3.4.1 Zâhid'in Şahsi Özellikleri

Zâhid'in Şahsi Özellikleri ile ilgili 11 beyit tespit edilmiştir. Bu beyitler: Zâhid'in idrak mertebesi düşüktür, Zâhid kendini akıllı sanır ama cahildir, Zâhid kendini bilmez, Zâhid eğri görüşlüdür, Zâhid miskin hasis ve bencildir, Zâhid talihsizdir şeklinde 6 başlıkta incelenmiştir.

3.4.1.1 Zâhid'in idrak mertebesi düşüktür

Her kimün takdîrden mahsûdu öz kadrinedür

Ehl-i ışk ister zülâl-i vasl zâhid selsebîl

G.174/3/438

(Herkes Allah'ın takdirinden kendi kadr ve mertebesine göre bir şey ister. Aşk ehli visalin saf suyunu, zâhid ise cennet ırmağını ister. Çünkü zâhidin idrak mertebesi o kadardır.)

Nola zâhid bilse kûfr-i zülfün îmân olduğın

Şimdi görmüşler midür kâfir müselman olduğın.

G.209/1/517

(Ne olur; zâhid zülf küfrünün iman olduğunu bilse. Kâfirin Müslüman olduğunu şimdi mi görmüşlerdir.)

Saç "kesret", vahdet olan yüzü örttüğü için küfretmiş olur. Küfr, örtmek demektir. Saçın örttüğü yüz ise îmandır. Zâhid ne olur zülfün örttüğünün îman olduğunu bilse, kesretin altında vahdeti görse ne olur? O zaman vahdete îman

eder. Zülfü vahdetten ayrı görmez. Bu idrake ererse hakikî mü'min olur. Bu mümkündür. Çünkü şimdi mi kâfir Müslüman oluyor? Bundan önce nice kâfirler Müslüman olmuştur, o da Müslüman olur.

3.4.1.2 Zâhid kendini akıllı sanır ama cahildir

Cennet kûyuna zühd ehli münâsib derler.

Ne münâsib ki kılam bir nice nâdân ile bahs.

G.45/2/143

(Senin cennete benzeyen diyarına kuru sofular sadece münasip ve uygun derler, o kadar. Bir nice cahil ile münakaşa etmenin ne münasebeti var?)

Hakikî sevgilinin diyarı âşıklar için bir cennettir. Aşktan mahrum sofular “ona” sadece eh fena değil, uygun derler. Onlar hakikî sevgilinin diyarının ne olduğunu bilmezler. Onların cenneti, içinde dünya ni'metlerinin hepsinin hazır bulunduğu bir yerdir. Hâlbuki âşıklar başka âlemedirler; onlar dünya ni'metlerinden el etek çekmişlerdir. Onlar için cennet, sevgilinin diyarı ve onun visalidir.

Bunu bilmeyen kuru sofular elbette nâdân, cahildirler.

Bu beytte münasip kelimesini bi'1-iltizam iki ma'nâda kullanmaktadır:

1. Sadece, eh uygun ma'nâsına olup, bir nevi küçümsemedir.

2. Münasebet ma'nâsınadır. Ne münasip ki, hiç münasebeti yok demektir.

Bu aynı zamanda sevgilinin diyarının cenneti ile sofuların cenneti arasında hiçbir münasebet yok ma'nâsını da içine alır.

Bu beytte bilhassa kuru sofuları mevzuu bahsetmesi gazelin tamamen tasavvufî olduğunu anlatır.

Sorma zühhâda Fuzûlî reh ü resmin ışkun.

Ne bilirlere revîş-i ehl-i hired nâdanlar.

G.84/7/230

(Fuzulî kuru sofulara aşkın yolunu, usulünü sorma. Cahiller, akıllı insanların gidişini “tavır ve hareketini” ne bilir?)

Yine hakikî aşk ile bunu bilmeyen kuru sofu karşılaştırılıyor.

Ey Fuzulî zâhid er da'vâ-yı akl eyler ne sûd

Nefy-i zevk-i ışkdur cehline ayn-ı i'tiraf.

G.145/7/366

(Zâhid akıllı olduğunu iddia ediyor. Ama ne fayda. Aşk zevkini inkâr etmesi tamamen cahilliğini itiraf etmesidir.)

Zâhid, şeri'at ehli akıllı esas olarak kabul eder. Tarikat ehli ise aşkı... Tasavvuf ve tarikat ehline göre zâhid akıl da'vasındadır. Fakat aklın eseri olan ilimden nasipsizdir. Binaenaleyh câhildir. Tasavvufa göre aşk da esasında akıldır. Aklın, insanın mistik varlığında devam eden bir uzantısıdır. Bunu düşünebilmek çok derine inmektir ki zâhid bu tefekkürden mahrumdur.

3.4.1.3 Zâhid kendini bilmez

Zâhid bî-had ne bilsün zevkini 'ışk ehlinin

Bir aceb meydür mahabbet kim içen hüşyâr olur.

G.82/4/226

(Kendini kaybetmiş, kendinden habersiz sofu aşk ehlinin zevkini ne bilsin. Kendini bilmiyor ki o. Aşk bir acaib şaraptır. Onu içen sarhoş olmaz, bilakis akıllı başına gelir.)

Zahide bî-hod demesi şöyle tefsir edilir. Kendinden geçmiş, düşünemez. Bir de kendinin ne olduğunu bilmez. Bilse insanın irfan için yani iç bilgiye sahip olması, kâinatı ve ondaki güzellikleri görüp evvelâ onlara sonra da onların menbaı olan mevcud-ı mutlaka âşık olması için, Hakk'ı tanımak için yaratıldığını bilmesi lâzım geldiğini idrak eder. Çünkü kendini bilen Rabb'ini bilir.

Sanur zâhid özün hâlî hayâlünden galatdur bu.

Bu hayrân olduğundadır ki hayrân olduğın bilmez.

G.114/4/297

(Zâhid kendisinde senin hayalinin bulunmadığını zanneder. Bu yanlıştır. Zâhid hayran olduğu için hayran olduğunu bilmez.)

Mecazî güzellere kavuşup mes'ud olan ve bu saadetten gurur duyan âşık bilmiyor ki her kavuşma sevinci, bir ayrılık kederi getirir. Çünkü muhakkak ayrılacaktır. Onun için hakikî güzele kavuşmalıdır ki, onda ayrılık elemini düşünülemez.

3.4.1.4 Zâhid eğri görüşlüdür

Ham-ı ebrû/yi müşginün görürse zâhid-i kec-bîn

Dahi! Kamet sücûd-i gûşe-i mihrâba ham kılmaz.

G.119/2/308

(Eğri görüşlü sofu, senin kaşının kıvrımını görse artık mihrab köşesine secde için eğilmez.)

Kaş mihraba benzer. Burada zâhiden bahsettiğine göre kaşın tasavvufî ma'nâsı kastediliyor. Kaş ise Hakk'a yakınlıktır. Zâhid, Hakk'a yakınlığın ma'nâsını ve değerini anlasa artık mihraba karşı eğilmekle bütün dinî vazifesini yapmadığına inanır. Kaşın bir timsâli olan mihraba değil, gönlündeki Hak aşkına secde eder, yakınlık ister.

Kaş kıvrımı, ham-ı ebrû; boy kıvrılması ham-ı kamet.

Kaş eğri, zâhid de eğri görüşlü.

Ka'be ihrâmına zâhid dediler bel bağladı.

Eyledüm tahkîk anun bağlandı zünnâr imiş.

G.129/4/330

(Zâhid (Ka'be'de tavaf esnasında giyilen elbise), ihrama bel bağladı. Yani bütün kurtulma ümidini onda gördü dediler. Ben işin hakikatini anladım. Gördüm ki onun bağladığı zünnar imiş.) (Zünnar: Papazların elbiselerine bağladığı kuşak)

Hacca gidenler muayyen bir elbise giyer ve bellerini bağlarlar. Zâhid de belini bağladı.

Bel bağlamanın ikinci ma'nâsı, bir şeye ümidini bağlamak, ona güvenmek demektir. Burada bel bağlamayı hem hakikî, hem mecazî ma'nâsıyla alıyor. Zâhid hacca gidip ihrama girmekle vazife mi yaptım zannediyor. Halbuki o, Hâlik'i Kâ'be'de görmekle Hakk'ı kendinden ayrı zannedip kesrete düşüyor. Bu ise küfrdür. Alâmeti de zünnar yani papazların bellerine bağladıkları kuşaktır.

3.4.1.5 Zâhid miskin hasis ve bencildir

Cennete zâhid bilür can vermeden yetmez velî.

Câna kıymaz öz temennâsındadır miskin bahîl.

G.174/4/438

(Zâhid can vermeden cennete gitmeyeceğini bilir. Lakin o miskin, hasis, kendini düşünür canına kıymaz.)

3.4.1.6 Zâhid talihsizdir

Za'f-ı tâli' kesdi dünyadan nasîbin zâhidün

Yohsa öz re'yiyle zâhid terk-i dünya etmedi.

G.260/6/636

(Zâhidin dünyadan nasibini kesen talihsizliğidir. Yoksa zâhid kendi düşünce ve fikriyle dünyayı terk etmedi.)

Dünyayı ve ondaki ni'metleri ancak âşıklaür kendi iradeleri ile terk ederler. Eğer zâhid dünya ni'metlerinden nasibini almamışsa bu tali'sizliğindedir, iradesi ile dünyayı terk etmemiştir.

3.4.2 Zâhid'in Dini Durumu

Zâhid'in Dini Durumu ile ilgili olarak 12 beyit tespit edilmiştir. Bu beyitler: Zâhid riyakârdır, Zâhid mihraba karşı namaz kılar, Zâhid halktan gizli şarap içer, Zâhidin dini güzel bir din değildir, Zâhidin amacı sadece huri ve gılmandır şeklinde 5 başlıkta incelenmiştir.

3.4.2.1 Zâhid riyakârdır

Silk-i ehl-i hâle çekmiş zâhidi eşk-i riyâ
Mis gibi kim sîm kadrin bidürür sîm-âb ama

G.12/7/55

(Zâhidin riyakâr gözyaşı onu hal ehli olan âşıkların arasına getirmiş yani ehl-i hâl ipine dizmiş. Gözyaşı inciye benzetiliyor. Gümüş kadrini kendisine civanın bildirdiği bakır gibi.)

Riyâzî zâhid-i huşgün semâ'ından n'olur hâsıl.
Hoş ol kim rind-i mey-hâre izüb câm-ı şarâb oynar.

G.79/5/219

(Riyakâr kuru sofunun sema etmesinden ne netice çıkar. Asıl güzel rindin şarap içip oynamasıdır.)

Şem'a ki iki ma'nâyadır. Biri dinlemek, ikincisi raksetmek. Burada sema' bir ma'nâya dinlemek, bir ma'nâya da raksetmektir.

Zahid kurudur, rind ise şarap içip yani içini ıslatıp rakediyor. Rind bir ma'nâya âşıktır. Kuru sofuluğun zıddı rindliktir. Rinde aşk vardır. İçtiği şarap ve raks, aşk ve onun verdiği dini heyecandır.

3.4.2.2 Zâhid mihraba karşı namaz kılar

Zâhidâ sen kıl teveccüh gûşe-i mihrâba kim

Kible-i ta'at ham-ı ebrû-yi dilberdûr mana

G.21/6/82

(Ey zahir ehli zâhid sen mihraba karşı durup namaz kıl. Benim dönüp ibadet edeceğim kible sevgilinin kaşının bükülüğü 'kavs' halini alışıdır.)

Aynı tasavvur Kadı Burhaneddin'in şu beytinde mevcuttur:

Gözi ohuna didüm oh cânım sana kurbân

Bir oh ile hele şol koşa yaya irdük ahı

Koşa yay, çift yay "kavseyn"dir.

Görülüyor ki tasavvuf umdesi devam ediyor. Zâhid, zahirde olan mihraba teveccüh ediyor. Halbuki o mihrabın arkasında "kabe kavseyn", Hakk'a yaklaşmak ma'nâsı vardır. Ben ona karşı ibâdet ediyorum demek istiyor.

Meger divânedür sevdâ-yi ebrûsiyle zâhid kim

Bahub mihrâba dâ'im öz özüyle güft ü gû eyler.

G.102/2/268

(Galiba zâhid onun kaşına vurulup deliye dönmüştür. Zira mihraba bakıp kendi kendisiyle konuşuyor.)

Kaş mihraba benzer. Zâhidin kendi kendi ile konuşması da mihraba karşı namaza durup hafif sesle namas surelerini okumasıdır. Bu, hüsn-i ta'lîl sanatıdır.

Ham ebrû-yi müşginün görürse zâhid-i kec-bîn

Dahi! Kamet sücûd-i gûşe-i mihrâba ham kılmaz.

G. 119/2/308

(Eğri görüşlü sofı, senin kaşının kıvrımını görse artık mihrab köşesine secde için eğilmez.)

Kaş mihraba benzer. Burada zâhiden bahsettiğine göre kaşın tasavvuf! ma'nâsı kastediliyor. Kaş ise Hakk'a yakınlıktır. Zâhid, Hakk'a yakınlığın ma'nâsını ve değerini anlasa artık mihraba karşı eğilmekle bütün dinî vazifesini yapmadığına inanır. Kaşın bir timsâli olan mihraba değil, gönlündeki Hak aşkına secde eder, yakınlık ister.

Kaş kıvrımı, ham-ı ebrû; boy kıvrılması ham-ı kamet.

Kaş eğri, zâhid de eğri görüşlü.

Severem zâhidi kim gûşe-i mihrâbı sever.

Ham-ı ebrûna rakîbüm olup olmaz mâ'il.

G. 171/6/431

(Mihrap köşesini seven zâhidi ben severim. Zira kaşının kıvrımını sevmek suretiyle bana rakip olmuyor.)

Zâhid mihrap köşesini sever. Çünkü Hakk'a hakikî yakınlığın ne olduğunu bilmez. Sevgiliye uzaktan bakar. Kaş, birçok yerde geçtiği gibi (kabe kavseyn) dir. Hakk'a büyük yakınlıktır. Âşık bu yakınlığı sever.

Zahidi sevgilinin kaşını severek âşika rakîb olmadığı için seviyor. Bu bir zekâ oyunudur.

3.4.2.3 Zâhid halktan gizli şarap içer

Gamzen görünmeyip göze kanlar içer müdam

Zâhid kimi ki badeni ilden nihân içer.

G.86/5/236

(Gamzen göze görünmeyip gizlice, daima kanlar içer. Halktan gizli şarap içen sofı gibi.)

Gamze; kaş, kirpik ve gözün müşterek bir vaziyetidir. Ayrıca bir varlığı yoktur. Yan ve ma'nâlı bakış demektir. Bu itibarla göze görünmez ve daima âşıkları ma'nâ âleminden men' eder. Onların ma'nâsını öldürür. Zâhid de âşıkların ma'nâlarını öldürmeye, onları aşktan men' etmeye çalışır. Fakat gizlice şarap içer. Gamze, kendine göre iyi iş yapar, yani öldürmek ister. Fakat kanlar döküldükçe âşıklar Hakk'a yaklaşır. Gamzenin yaptığı işin neticesi kanlar döktüğü için nasıl iyi ise, zahidin yapmak istediği işin neticesi kendisi için iyidir. Çünkü hakikate eriyor. Fakat istemediği şey oluyor.

3.4.2.4 Zâhidin dini güzel bir din değildir

Meger divânedür sevdâ-yi ebrûsiyle zâhid kim

Bahub mihrâba dâ'im öz özüyle güft ü gû eyler.

G.102/2/268

(Galiba zâhid onun kaşına vurulup deliye dönmüştür. Zira mihraba bakıp kendi kendisiyle konuşuyor.)

Kaş mihraba benzer. Zâhidin kendi kendi ile konuşması da mihrâba karşı namaza durup hafif sesle namaz sûrelerini okumasıdır. Bu, hüsn-i ta'lil sanatıdır.

Ka'be ihrâmına zâhid dediler bel bağladı.

Eyledüm tahkîk anun bağlandı zünnâr imiş.

G.129/4/330

(Zâhid (Ka'be'de tavaf esnasında giyilen elbise), ihrama bel bağladı. Yani bütün kurtulma ümidini onda gördü dediler. Ben işin hakikatini anladım. Gördüm ki onun bağladığı zünnâr imiş.) (Zünnâr: Papazların elbiselerine bağladığı kuşak)

Hacca gidenler muayyen bir elbise giyer ve bellerini bağlarlar. Zâhid de belini bağladı.

Bel bağlamanın ikinci ma'nâsı, bir şeye ümidini bağlamak, ona güvenmek demektir. Burada bel bağlamayı hem hakikî, hem mecazî ma'nâsıyla alıyor. Zâhid

hacca gidip ihrama girmekle vazife mi yaptım zannediyor. Halbuki o, Hâlik'i Kâ'be'de görmekle Hakk'ı kendinden ayrı zannedip kesrete düşüyor. Bu ise küfrdür. Alâmeti de zünnar yani papazların bellerine bağladıkları kuşaktır.

3.4.2.5 Zâhidin amacı sadece huri ve gılandır

Zâhidâ terk etme şâhidler visâli râhatın

Ger azâbundan hemîn gılmân havrâdur garaz.

G.134/2/341

(Ey kuru sofu, eğer kendini dünya nimetlerinden mahrum etmek azabına, cennetteki hûri ve gılmanın visaline ermek için katlanıyorsan, dünyadaki güzellerin zevkini sür, rahat et.)

Zâhid birtakım mahrumiyetlere cennette onları elde etmek için katlanır. Bunun kıymeti yoktur. Asıl ma'rifet bu ni'metleri Hakk'a vâsıl olmak için terk etmektir, onlara dönüp bakmamaktır. Âşıkın kemali buradadır. Cennetteki ni'metler de dünya ni'metlerinin aynıdır. İnsanın nefsanîyetine hitap eder.

Her kimün takdîrden mahsûdu öz kadrince dür

Ehl-i ışk ister zülâl-i vasl zâhid selsebîl

G.174/3/438

(Herkes Allah'ın takdirinden kendi kadr ve mertebesine göre bir şey ister. Aşk ehli visalin saf suyunu, zâhid ise cennet ırmağını ister. Çünkü zâhidin idrak mertebesi o kadardır.)

Gâyet-i zühd ü vera' vâhid visâl-i hûr ise

Vechi yoh men' eylemek hûrî-likâlardan meni

G.261/6/638

(Ey zâhid, sofuluğun, takvanın gayesi cennetteki hurilerin visâline erişmek ise beni huri yüzlülerden men etmenin sebebi yoktur.)

Kuru sofu ibâdet ve takvasını cennetteki hurilerin visaline erişmek için yapıyor. O hâlde şâir de hûrî yüzlülere sevgi beslediği için zahidin onu bu aşktan men' etmesine sebep kalmıyor.

Cennetteki hûrîler her türlü maddî ve dünyevî hususiyetlerden münezzehtir. Şâir bu hûrîlere her türlü nefsânî arzularından münezzehtir. O hâlde cennetteki hurilerle bunlar arasında bir fark kalmıyor. Esasen her ne şekilde tecelli ederse etsin her güzellik Hakk'ındır. Zâhid, bunun farkında değildir.

Vech ile lika aynı ma'nâyadır. Vechin bir ma'nâsı da sebeptir.

3.5 Zâhidin Âşıkla İlişkisi

Zâhidin Âşıkla İlişkisi ile ilgili olarak 19 beyit tespit edilmiştir. Bu beyitler: Zâhid âşıklığı inkâr eder, Zâhid aşk ehlinin halini bilmez, Zâhid âşığı hep üzmektedir, Zâhid âşığa nasihat eder, Zâhid âşığa sorular sorar, Zâhid âşığı mescide çağırır, Zâhid âşığı şaraptan ve kadından men eder şeklinde 7 başlıkta incelenmiştir.

3.5.1 Zâhid âşıklığı inkâr eder

Muvahhidlere kılma inkâr zâhid

Mey-i vahdet-i sanma ümmü'l-hahâ'is

G.46/3/147

(Ey zâhid hakiki tevhid erbabına yani salık ve âşıklara karşı çıkma. Onların davalarını reddetme. Onlar vahdet şarabını içmişlerdir. Bu şarabı asıl şarap gibi kötülüklerin anası sanma.)

Burada muvahhid kelimesi ile üstteki beyti izah ediyor. tevhid şarabı kötülükleri yani dalaletleri, sapıklıkları doğurmaz. Zâhid onu içip sarhoş olmadığı için bu sırra eremez.

Ey Fuzulî zâhid er da'vâ-yı akl eyler ne sûd

Nefy-i zevk-i ıskdur cehline ayn-ı i'tiraf.

G.145/7/366

(Zâhid akıllı olduğunu iddia ediyor. Ama ne fayda. Aşk zevkini inkâr etmesi tamamen cahilliğini itiraf etmesidir.)

Zâhid, şeri'at ehli akıllı esas olarak kabul eder. Tarikat ehli ise aşkı... Tasavvuf ve tarikat ehline göre zâhid akıl da'vasındadır. Fakat aklın eseri olan ilimden nasipsizdir. Binaenaleyh câhildir. Tasavvufa göre aşk da esasında akıldır. Aklın, insanın mistik varlığında devam eden bir uzantısıdır. Bunu düşünebilmek çok derine inmektir ki zâhid bu tefekkürden mahrumdur.

3.5.2 Zâhid aşk ehlinin halini bilmez

Zâhid-i bî-had ne bilsün zevkini 'ışk ehlinin

Bir aceb meydür mahabbet kim içen hüşyâr olur.

G.82/4/226

(Kendini kaybetmiş, kendinden habersiz sofu aşk ehlinin zevkini ne bilsin, kendini bilmiyor ki o. Aşk bir acaib şaraptır. Onu içen sarhoş olmaz, bilakis akli başına gelir.)

Zahide bî-hod demesi şöyle tefsir edilir. Kendinden geçmiş, düşünemez. Bir de kendinin ne olduğunu bilmez. Bilse insanın irfan için yani iç bilgiye sahip olması, kâinatı ve ondaki güzellikleri görüp evvelâ onlara sonra da onların menbaı olan mevcud-ı mutlaka âşık olması için, Hakk'ı tanımak için yaratıldığını bilmesi lâzım geldiğini idrak eder. Çünkü kendini bilen Rabb'ini bilir.

Mahabbet lezzetinden bî-haberdür zâhid-i gâfil

Fuzulî ışk zevkin zevk-i ışkı var olandan sor.

G.99/7/263

(Gaflet içinde olan kuru sofu muhabbet lezzetinden bihaberdir. Bilmez ey Fuzulî, aşkın zevkini aşk zevkine sahip olandan sor. Yani âşıktan sor.)

Yine âşık ile zâhid karşı karşıyadır.

3.5.3 Zâhid âşığı hep üzmemektedir

Ol büt ebrûsun koyub mihrâba döndürmem yüzüm

Koy meni zâhid mana çok verme Tanrı'y çün azâb.

G.29/6/102

(O put gibi güzelin kaşını bırakıp da yüzümü mihraba döndürmem. "Tasavvufda put mana güzelinin tecellisidir". Ey zâhid bırak beni. Allah için bana çok azap verme.)

Zâhid kelimesi beyti, tasavvuf sahasına çekiyor. Zâhid, kuru sofu mihraba secde et diyor. Şâir, âşık ve mutasavvıftır. O, Hakk'a kurbiyetin ifadesi olan kaşa "kabe kavseyn" yüz döndürecektir. Burada yüz döndürmenin iki ma'nâsı vardır:

1. Teveccüh, yüzünü o tarafa döndürmek
2. Yüz döndürmek, o tarafla alâkayı kesmek. "i'raz"

Mihraba yüzümü döndürmem demek, mihrabdan yüz çevirmem ma'nâsına da gelebilir. O zaman mihrabdan yüz döndürmem demek icap eder. Fakat şâir burada hususî bir gramer tasarrufu yapmıştır.

Cennet-i kûyuna zühd ehli münâsib derler.

Ne münâsib ki kılam bir nice nâdân ile bahs.

G.45/2/143

(Senin cennete benzeyen diyarına kuru sofular sadece münasip uygun derler, o boştur. Bir nice cahil ile münakaşa etmenin ne münasebeti var?)

Hakikî sevgilinin diyarı âşıklar için bir cennettir. Aşktan mahrum sofular "ona" sadece eh fena değil, uygun derler. Onlar hakikî sevgilinin diyarının ne

olduğunu bilmezler. Onların cenneti, içinde dünya ni'metlerinin hepsinin hazır bulunduğu bir yerdir. Halbuki âşıklar başka âlemedirler; onlar dünya ni'metlerinden el etek çekmişlerdir. Onlar için cennet, sevgilinin diyarı ve onun visalidir.

Bunu bilmeyen kuru sofular elbette nâdân, cahildirler.

Bu beytte münasip kelimesini bi'l-iltizam iki ma'nâda kullanmaktadır:

1. Sadece, eh uygun ma'nâsına olup, bir nevi küçümsemedir.

2. Münasebet ma'nâsıdır. Ne münasip ki, hiç münasebeti yok demektir. Bu aynı zamanda sevgilinin diyarının cenneti ile sofuların cenneti arasında hiçbir münasebet yok ma'nâsını da içine alır.

Bu beytte bilhassa kuru sofuları mevzuu bahsetmesi gazelin tamamen tasavvufi olduğunu anlatır.

3.5.4 Zâhid âşığa nasihat eder

Ey esîr-i dâm-ı gam bir gûşe-i meyhâne dut

Dutma zühhâdın muhâlif pendini peymâne dut.

G.41/1/130

(Ey gam tuzağına esir olan, bir meyhane köşesine çekil. Kuru sofuların buna aykırı nasihatını tutma. Kadeh tut.)

Gam, aşk derdi ma'nâsıdır. Âşık olanın yeri ise aşk şarabı dağıtılan yer yani meyhanedir. Kuru sofular şarap içmeyi men'ederler. Onların nasihatini tutma, şarap kadehi tut. Tutmak kelimesini iki ma'nâda kullanıyor.

1. Nasihat tutmak, edilen nasihata uymak.

2. Peymane tutmak, kadehi ele almak.

Câm dut der sâki-i gül-çihre zâhid terk-i câm.

Ey gönül fir eyle kim hansıdur dutmalu pend.

G.63/6/181

(Gül yüzlü saki kadeh tut, eline bardak al, iç der. Kuru sofı ise kadehi terk et der. Ey gönül düşün bak, hangisi tutulması gerek nasihattır.)

Yine zahir ile bâtin karşılaşıyor. Kadeh, şarap aşktır, bâtındır. Sofunun nasihatı zâhirdir. Düşünmek gönüle havale ediliyor. Elbette gönül –ki bâtını irfanın merkezidir- aşkı, batını tercih edecek.

Dutmak iki ma'nâdadır: Biri kadeh tutmak, ele kadeh almak. Diğeri nasihat tutmak, yani nasihata uymak.

Nola kılsam terk-i mey minnet kılup zâhidlere

Neylerem mey neş'esin men kim senin hayranunam.

G.204/3/503

(Zâhidlere minnet yükleyip şarabı terk etsem ne çıkar? Şarap neşesini neyleyeyim ben ki senin hayranınım.)

Mey neş'esi ile afyon sarhoşluğunu karşılaştırıyor. Hayran, afyon sarhoşuna denir.

Zâhidleri memnun etmek için şarabı terk etse onun yerine sarhoşluk veren afyon var. Asıl ben senin hayranınım. Aşk, sana erişmek için bir vasıtaadır, demek istiyor.

Deme zâhid ki terk et sîm-ber bütler temâşasın

Meni kim kurtarur Tanrı sataşturmuş belâlardan.

G.205/4/507

(Ey zâhid gümüş göğüslü güzellere bakma deme bana. Allah'ın musallat ettiği belalardan beni kim kurtarır.)

Yârin diyarı âlem-i vahdettir. Orada âşıklar vardır. Bizim yerden dediği yer, asıl vatanı yani Elest Bezmidir. Oradaki dostlardan haber soruyor.

Sabâ, bahar rüzgârıdır. Bahar ise "adl" münasebetiyle İslâm'dır. Vahdet akidesi İslâm tasavvufundan vardır. Başka bir din, o diyardan haber vermez. Bunlar evvelce izah edilmişti.

Dildâr, gönül alan ma'nâsınadır. Üftâde ise düşkün âşıktır. Hakikî sevgili gönül alıcı olduğuna göre, düşkün âşıkları yerden kaldırıyor demektir. Âşıklar, sevgilinin diyarında son derece mesutturlar demek istiyor.

Sevgilinin diyarında âşıklar düşkündürler, yani yere düşmüşlerdir. Şâir, bizim yerden diyerek toprağı, yeri de düşündürüyor.

3.5.5 Zâhid aşğa sorular sorar

Zâhid sual ederse ki meyden nedür murâd

Bizde safâdur anda küdüret cevâb ana.

G.9/2/42

(Meyden muradımız nedir diye soran zâhide şu cevap verilir: Bizde safvet-temizlik, onda bulanıklık.)

Fuzulî burada zâhidi karşısına alınca “mey”in aşk-ı İlahî olduğu meydana çıkar. Hakiki aşk kalbi masivadan temizler, köpürür, üzerindeki su kabarcığı temiz, şeffaf bir ayna halini alır.

3.5.6 Zâhid aşığı mescide çağırır

Zâhid menden neh âsıl ohursan mescide

Mende tâ'at yoh hemân âlâyiş-i seccâdeem.

G.190/5/473

(Ey zâhid, benden ne beklersin ki beni mescide çağırıyorsun. Bende ta'at, ibadet yok. Ben sadece seccadenin kibiri olurum.)

İbadet deyince ibadet de zâhidin anladığı ma'nâda zahirî bir ibadettir, seccade üstündedir. Halbuki ibadet âşıkların aşk içinde olan ibadetidir ki onlar her

an, her neye baksalar ruhen ayrı ayrı secde ederler. Zâhidin anladığı ibadet, âşıklarda yoktur.

Sanemler secdesidür bizde tâ'at Tanrıçün zâhid

Kimi görsen sen öz dininde teklif-i namaz eyle.

G.235/2/574

(Bizim ibadetimiz, putlara secde etmektir. Ey zâhid sen kendi dini içinde yaşayan kimi görürsen ona namaz kılmasını teklif et.)

Herkesin bir kendi dini ve inancı vardır. O kendi dininin hükümlerini yerine getirir. Âşıkların dini de güzellere, putlara secde etmektir. Kuru sofunun onu namaza icbar etmesi doğru olmaz.

Putlara "güzellere" secde küfrdür. Secde Hakk'a edilir. Ancak âşıkların sanemleri "putları" her şeyden münezze olan bir sevgilinin güzelliğini aksettiren güzellerdir. Âşık ona tapmaz; onda tecelli eden Hakk'ın güzelliğine tapar. Görerek ve duyarak tapar. Hakk'a bu şekilde secde elbette körü körüne secdeden daha çok üstündür. Devrinin büyük din ve tasavvuf âlimi olan Fuzûlî, elbette en iptidâî din olan puta tapmayı kabul etmez.

3.5.7 Zâhid aşığı şaraptan ve kadından men eder

Muvahhidlere kılma inkâr zâhid

Mey-i vahdet-i sanma ümmü'l-hahâ'is

G.46/3/147

(Ey zâhid hakiki tevhid erbabına yani salık ve âşıklara karşı çıkma. Onların davalarını reddetme. Onlar vahdet şarabını içmişlerdir. Bu şarabı asıl şarap gibi kötülüklerin anası sanma.)

Burada muvahhid kelimesi ile üstteki beyti izah ediyor. tevhid şarabı kötülükleri yani dalaletleri, sapıklıkları doğurmaz. Zâhid onu içip sarhoş olmadığı için bu sırra eremez.

Câm dut der sâki-i gül-çihre zâhid terk-i câm.

Ey gönül fir eyle kim hansıdur dutmalu pend.

G.63/6/181

(Gül yüzlü saki kadeh tut, eline bardak al, iç der. Kuru sofı ise kadehi terk et der. Ey gönül düşün bak, hangisi tutulması gerek nasihattır.)

Yine zahir ile bâtın karşılaşıyor. Kadeh, şarap aşktır, bâtıdır. Sofunun nasihatı zâhirdir. Düşünmek gönüle havale ediliyor. Elbette gönül -ki bâtını irfanın merkezidir- aşkı, batını tercih edecek.

Dutmak iki ma'nâdadır: Biri kadeh tutmak, ele kadeh almak. Diğeri nasihat tutmak, yani nasihata uymak.

Zâhid-i bî-had ne bilsün zevkini 'ışk ehlinin

Bir aceb meydür mahabbet kim içen hüşyâr olur.

G.82/4/226

(Kendini kaybetmiş, kendinden habersiz sofı aşk ehlinin zevkini ne bilsin, kendini bilmiyor ki o. Aşk bir acaib şaraptır. Onu içen sarhoş olmaz, bilakis akılı başına gelir.)

Zahide bî-hod demesi şöyle tefsir edilir. Kendinden geçmiş, düşünemez. Bir de kendinin ne olduğunu bilmez. Bilse insanın irfan için yani iç bilgiye sahip olması, kâinatı ve ondaki güzellikleri görüp evvelâ onlara sonra da onların menbaı olan mevcud-ı mutlaka âşık olması için, Hakkı tanımak için yaratıldığını bilmesi lâzım geldiğini idrak eder. Çünkü kendini bilen Rabb'ini bilir.

Mey-i gül-gûnu dedün akla ziyandur zâhid

Bu mudur akl ki terk-i mey-i gül-gûn etdün.

G.151/2/380

(Ey zâhid, gül renkli şarap akla ziyandır dedin. Gül renkli şarabı terk ettin. Bu akıllı işi midir?)

Zâhid ile âşık ve mutasavvıf daima mücadele halindedir. Mey-i gülgûn, kırmızı şarap yani sahabdır ki hakikî aşktır. Zâhid bu şarap akla ziyandır diyor.

Elbette, çünkü aşk, âşıkı akla aykırı hareketlere sevkeder. Zahir âleminde olan zahidin akli buna ermez. Bir de hakikatte şarap, insanı sarhoş edip aklını zâ'il eder. Lâkin, şâirin ikinci mısradaki mey-i gül-gûnu, aşk-ı hakikîdir. Bunu idrak edememek akıl işi değildir. Çünkü kâinatın yaratılışına sebep bu aşktır.

Nola kılsam terk-i mey minnet kılup zâhidlere

Neylerem mey neş'esin men kim senin hayranunam.

G.204/3/503

(Zâhidlere minnet yükleyip şarabı terk etsem ne çıkar? Şarap neşesini neyleyeyim ben ki senin hayranımın.)

Mey neş'esi ile afyon sarhoşluğunu karşılaştırıyor. Hayran, afyon sarhoşuna denir.

Zâhidleri memnun etmek için şarabı terk etse onun yerine sarhoşluk veren afyon var. Asıl ben senin hayranımın. Aşk, sana erişmek için bir vasıta, demek istiyor.

Zâhid çah etme ta'ne mey uftâdesine kim

Çahları yıhdı pîr-i mugânun kerâmeti.

G.287/6/704

(Ey kuru sofu, şarap düşkününe çok ta'ne etme. Zira meyhane büyüğünün "mürşid-i kâmil" kerameti birçoklarını yıkıp harap etmiştir.)

Burada şarap üftadesi çok şarap için yıkılandır. Çünkü şarap içmeye düşkün demek değildir. Böyle sarhoşa mesti harap derler.

Zâhid şaraptan harap olan, yıkılan insana ta'ne ederse meyhane büyüğünün, mürşid-i kâmilin gazabına uğrar ve mahvolur. Çünkü şarap aşktır. Mürşid-i kâmil keramet ehlidir. Yani harikulade işlere muktedir. Bir de kerem ehlidir. İnsanlara aşk ikram eder.

SONUÇ

Türk İslam edebiyatında âşık ve zahid tipini incelediğimizde kaynaklarda âşık ve zahid kavramlarının her ikisi de müspet anlamlar ifade etmektedirler. Halk edebiyatında toplumsal bir değere sahip olan âşık tipi aslında İslam öncesi dönemdeki ozan, baksı, kam, şaman tiplerinin devamı bir rol üstlenmektedir. Zahit tipinin ise terim anlamından uzaklaşarak duygusal inceliğe sahip olmayan, riyakâr ve etrafındakileri sürekli ayıplayan bir dindar tipin adı olduğunu görülmektedir.

Anonim Halk Edebiyatı ve Âşık Edebiyatındaki aşk anlayışı ve âşık oluş şekilleri birbirine daha yakın bir nitelik taşımaktadır. Tekke Edebiyatı bu açılardan Divan Edebiyatıyla benzeşmektedir. Hem Anonim Edebiyat hem de Âşık Edebiyatı aşk anlayışları beşeri özellikler taşırken Tekke Edebiyatı ve Divan Edebiyatı genel olarak ilahi aşk temasını işlemektedir.

Ayrıca Anonim edebiyatta ve Âşık edebiyatında âşık gece rüya yoluyla ya da bir dert sonucu âşık olup bağlama eşliğinde halkın arasında şiirler okurken, Tekke Edebiyatı âşıkları aşkın kendilerine “Kalü Belada” verildiğini ve Elest Meclisinde ilahi aşka mübtela olduklarını ifade etmektedirler. Temel olarak kendilerindeki haller her üç halk edebiyatı kolunda da hep aşk halleridir ve bu haller birbirine yakın ifadelerle anlatılır.

Zahid ise özellikle Klasik edebiyatımızda ve Tekke Edebiyatında aşığın karşısına çok çıkmakla beraber, duygusal bir inceliğe sahip olmadığı için de tüm edebiyat alanlarında âşık tipinin kadim rakibidir.

Fuzuli Divan edebiyatı dendiğinde akla gelen şairlerden en önemlilerindendir. Bu anlamda divan edebiyatını temsil yeteneğini de haiz olarak gördüğümüz şairin mustakilen rind ü zahid isminde de bir nesri bulunmaktadır. Bu itibarla âşık ve zahit tipolojisinin özelliklerine vakıf olduğunu düşündüğümüz şairin divanındaki âşık ve zahit tiplerinin incelemesi yapılarak, tasnif ve indeks işlemi de yapılmıştır.

İnceleme sonucunda 51 âşık tipi 7 genel başlıkla, 18 zahid tipi 3 genel başlıkla tespit ve tasnif edilmiştir. Bu sonuçlar sadece Fuzuli Divanındaki âşık ve zahid tipine değil kasık edebiyatımızdaki âşık ve zahid tipine genel bir bakış yapabilmemizi de sağlamıştır. Çünkü biliyoruz ki divan edebiyatı belli ölçüleri, sınırları, kuralları, birikimi ve vasıfları olan bir edebiyattır. Genel bir tabirle divan edebiyatının bir poetikası vardır. İşte bu poetika gereğidir ki âşık ve zahid tipi özelliklerini yüzyıllar boyunca birçok şair şiirlerinde taşımışlardır.

BİBLİYOGRAFYA

- Aksoy, Tarsuslu Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İstanbul 1995.
- Akün, Ömer Faruk, “Divan Edebiyatı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1994.
- Ana Britannica, İstanbul 1986.
- Arat, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig I* Metin, TDK Yayınları, Ankara 1991
- Aslanoğlu, İbrahim, *Divriği Şairleri*, İstanbul 1961.
- Asri Kamus (İlaveli) Ahter-i Kebir Arapça-Türkçe Büyük Lügat, Osmanlı Yay.
- Ayan, Hüseyin, Fuzûlî, Rind ile Zâhid, MEB Yayınları, Ankara 2001.
- Aydın, Yadigar Orhan, *Aşık Daimi Hayatı ve Eserleri*, 1999.
- Aytekin, Sefer, *Harabi ve Deyişleri*, 1959
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- Azerbaycan Aşıqları ve El Şairleri II, Bakü 1984.
- Başgöz, İlhan, *İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul 1968.
- Boratav, Pertev Naili, “Âşık Edebiyatı”, *Türk Dili, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*, S.207, Aralık 1968.
- Boratav, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1969.
- Büyük Larousse
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara 1997.
- Cem, Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK.Yayınları, Ankara 1997.
- Divan-ı Lügat-it-Türk Dizini IV, TDK Yay: 524, 1986.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1996.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatler*, İstanbul 2001.
- Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, (Ter. Ahmet Serdaroğlu) İstanbul 1975.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *100 Soruda Tasavvuf*, 1969.
- Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi, İstanbul 1984.

- Gül, Muhsin, *Şeyh Cemaleddin Efendi Aşığı Halk Ozanı Sıdkî Baba Hayatı ve Şiirleri*, Ankara 1984.
- Günay, Umay, *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara 1986.
- Halıcı, Feyzi, *Âşıklar Geleneği ve Günümüz Halk Şairleri Güldeste*, Ankara 1992.
- Hınçer, İhsan, "Halk Şiiri Geleneği", *Tarla*, Yıl:3, S.24, Mart 1968.
- İmam Rabbani Ahmed, *Mektubât*, I, 150.
- İslam Ansiklopedisi, C.3, İstanbul 1991, s: 547.
- Kastamonu Halkevi Neşriyatı, *Kastamonulu Aşık Kemali Hayatı ve Eserleri*, Kastamonu,1935
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Saz Şiiri Antolojisi*, Ayyıldız Mat. Ankara 1963.
- Korkmaz, Esat, *Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Köprülü, M. Fuad, *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara 1966.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980,
- Köprülü, Orhan F., *Köprülü'nün Edebî ve Fikri Makalelerinden Seçmeler*, İstanbul 1972.
- Kutlu, Şemsettin, *Şair Dertli*, İstanbul 1979.
- Kürkçüoğlu, Kemal Edib, Fuzûlî, *Rind ü Zâhid*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1956, s. 8.
- Levent, Agâh Sırrı Divan Edeb. Kelimeler Ve Remizler, Mazmunlar Ve Mefumlar, S.558
- Levend, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi Yayınları, İstanbul 1984.
- Malkoç, Ali Rıza, *Türküler Bizi Söyler 1-2*, Bursa 2004.
- Mengi, Mine, *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara 2000.
- Mevdudi, *Tefhimü'l Kur'an*, İnsan yay. İstanbul 1997
- Meydan Larousse, İstanbul 1960, s: 777.

- Muallim Nâcî, *Lugat-ı Nâcî*, t.y., y.y.,
- Muhyi Hal Şiirinden Seçmeler, *100 Temel Eser*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, No: 186.
- Mütercim Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, İstanbul 1304, C.1, s. 1156.
- Onay, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Akça Yayınları, Ankara.
- Onay, Ahmet Talat, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, MEB Yayınları, İstanbul 1996.
- Öcal, M., *Yozgat'ta Halk Şiirinin Dünü ve Bugünü*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1994.
- Özalp, Ahmet, “Zâhid” md., *Şamil İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000.
- Özdemir, Ahmet, *Halk Şiirinden Seçmeler*, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul 2006.
- Özder, M.Adil, *Doğu İllerimizde Aşık Karşılaşmaları*, Bursa 1965.
- Özkırımlı, Atilla, *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1982.
- Öztürk, Y. Nuri “Zühd”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1993.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- Sakaoğlu, Saim, “Ozan, Âşık Saz Şairi ve Halk Şairi”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Genel Konular, C.1, Ankara 1986.
- Sazım Sözü, Bakü 1978.
- Sucu, Nurgül, Sâlim’in Rind ü Zâhid Tercümesinin Fuzûlî’nin Rind ü Zâhid’i _le Mukayesesi, *Türkiyat Araştırmaları dergisi*, s.149
- Süleyman, Uludağ, *Tasavvufi Terimler Sözlüğü*, Marifet Yayınları İstanbul.
- Şair Dertli, *1001 Temel Eser*, Cilt:2.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1317.

- Tanrıkulu, Nâzım İrfan, *Âşıklar Divanı-Günümüz Âşıkları*, İstanbul 1997.
- Tarlan, Ali Nihat, *Fuzuli Divanı Şerhi*, Akçağ yay. Ankara 1998.
- Tatçı, Mustafa, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, Kültür Bakanlığı Yay: 144, Ankara 1991.
- Temiz, Muharrem Naci, *Aşık Hasan Hüseyin Orhan'ın Hayatı ve Eserlerinin Belgelerle Tespiti*, Lisans Tezi.
- Timurtaş, Faruk Kadri, *Yunus Emre Divanı*, Kültür Bak.Yay.No:380. Ankara 1986.
- Türk Ansiklopedisi, İstanbul 1964, C. IV, s: 51.
- Türk Dili ve Edebiyat Ansiklopedisi, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler, İsimler, Eserler, Terimler.
- Uludağ, Süleyman, *İslam Düşüncesinin Yapısı (Selef-Kelam-Tasavvuf-Felsefe)*, İstanbul 1999.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2001.
- Uraz, Murat, *Halk Edebiyatı, Şiir ve Dil Örnekleri*, İstanbul 1933.
- Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Yediveren Yayınları, Konya 2001.
- Yardımcı, mehmet. *Başlangıcından günümüze halk şiiri aşık şiiri tekke şiiri*, ürün yay, ankara 1999.
- Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, TDV Yayınları, Ankara, 2000.